

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KOVÁCS ANDRÁS FERENC verse 1073

SCHEIN GÁBOR versei 1074

CSAPLÁR VILMOS: Fehér fácán (részlet a Szalamander című regényből) 1077

NÉMETH GÁBOR: Baromi tökély. Pont. (Scherter Judit beszélgetése) 1090

JÁSZ ATTILA: Az örökké valóság 1 napja (Szemelvények egy Sajátkönyvből) 1095

SÁNDOR IVÁN: Daniellával a vonaton (4.) (Egy regény műhelynaplója) 1104

MAKAY IDA versei 1116

MELIORISZ BÉLA versei 1119

GYUKICS GÁBOR versei 1120

GÁLLOS FERENC: Csoportkép apróddal (regényrészlet) 1121

GÁLLOS ORSOLYA: Utószó 1142

*

TARJÁN TAMÁS: A folytatódás kezdete (Petri György: Összegyűjtött versek) 1145

GÖMÖRI GYÖRGY: Petri György fogadtatása Angliában és Amerikában (esszé) 1153

MÁRTON LÁSZLÓ: Azok az ismeretlen magyar remekművek (Hozzászólás Karátsón Endre Kinek írunk? című esszéjéhez) 1159

TAKÁTS JÓZSEF: A Kulcsár Szabó-iskola és a „kulturális fordulat” (A Történelem, kultúra, medialitás című kötet kapcsán) 1165

*

KÁLMÁN C. GYÖRGY: Zsidó-e vagy? (Németh Gábor: Zsidó vagy?) 1178

KÁROLYI CSABA: Atyavilág! (Pályi András: Megérkezés) 1182

BALÁZS IMRE JÓZSEF: Mint egy úszó színház (Visky András: Ha megH) 1188

GYÖRÖK EDINA: Mi, narciszok (Peer Krisztián: Hoztam valakit magammal) 1191

SZABÓ LEA: A tökéletes hiány színei (Keresztury Tibor: Bejárat a semmibe) 1194

BEBESSI B. KÁROLY: Regénnyé stilizált szociográfia (Balogh Robert: Schvab evangéliom. Nagymamák Orvosságos Könyve) 1197

2004

NOVEMBER

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.



PÉCSEET: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – **JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6.** – **Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8.** – **Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21.** – **Betűdzsungel, Király u. 9.** – **Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25.** – **Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27.** – **Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.**

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Ceglédén:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – **Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c.** – **Ády Endre Könyvesbolt, Piac u. 26.** – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ády Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – **Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35.** – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A** – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Kómáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – **Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u.**

33. – **Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54.** – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sik Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar könyvtára – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12.** – **Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2.** – **Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5.** – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1.** – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegersze- gen:** Simon István Könyvesház, Tüttősy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – **Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6.** – **Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1.** – **Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6.** – **ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23.** – **Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.** – **Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.** – **Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.**

www.jelenkor.net

400,- Ft

JELENKOR



JELENKOR

XLVII. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszbörítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp., VIII. Ker. Orczy tér 1. , Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900.).

További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 2400,- Ft, a II. félévre 2000,- Ft,
egy évre belföldre: 4400,- Ft, külföldre: 11200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KAZINCZY FERENC önéletírásairól Tóth Orsolya irodalomtörténész tartott előadást a pécsi Művészetek Háza „Bevezetés az irodalomba” című előadássorozatában október 5-én.

*

LJUDMILA ULICKAJA munkásságáról tartottak konferenciát a Művészetek Házában október 18-19-én, Stark András, Gy. Kiss Enikő, Bencz Zsuzsa és V. Gilbert Edit részvételével.

*

A LETTRE INTERNATIONALE folyóirat őszi számának bemutatójára került sor október 27-én a Művészetek Házában. A bemutatóhoz kapcsolódó kerekasztal-beszélgetésen részt vett Karádi Éva, a lap felelős szerkesztője, Láng Zsolt, Lovas Ildikó, Simon Attila és Csordás Gábor.

*

A PÉCSI PÁLYÁZAT 2010 – EURÓPA MAGYAR KULTURÁLIS FŐVÁROSA címmel konferenciára került sor október 11-12-én a pécsi Európa Házban. A rendezvény kurátora Takáts József irodalomtörténész volt, a konferencián a pécsi pályázat lehetőségeit térképezték fel a meghívott szakemberek.

*

„CULTURAL TURN: a kultúratudomány esélyei Magyarországon” cím-

mel konferenciát rendezett a PTE BTK Modernitás Kultúratudományi Doktori Programja a pécsi Civil Községek Házában szeptember 24-25-én. A rendezvényen előadott többek között Thomka Beáta, Szíjártó Zsolt, Becke László, György Péter és Fejős Zoltán.

*

ARADART címmel közös kiállítást rendezett szeptember 17. és október 10. között a Pécsi Galéria és Vizuális Művészeti Műhely, illetve az Aradi Fiók Képzőművészeti Szövetség Egyesület a Pécsi Galériában. A tárlatot Toller László pécsi és Gheorge Falcă aradi polgármester nyitotta meg.

*

SZÍNHÁZI BEMUTATÓ. Vajda Katalin *Anconai szerelmesek* című zenés komédiájának bemutató előadására került sor a Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínházában október 10-én, Balikó Tamás rendezésében.

*

SZABAD VÁLTOZÓK címmel tudományos-kulturális folyóirat indult, mely az Interneten érhető el a *www.szv.hu* címen. A honlap szerkesztői az analitikus filozófia, az irodalomtudomány, a nyelvészet és a történettudomány körében született újabb eredmények publikálását tűzték ki célul.

Szerzőink

- Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.
Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
Csaplár Vilmos (1947) – író, Budapesten él.
Németh Gábor (1956) – író, szerkesztő, Budapesten él.
Scherter Judit (1945) – újságíró, Budapesten és Tiszaugon él.
Jász Attila (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatán él.
Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.
Makay Ida (1933) – költő, Véménden él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.
Gyukics Gábor (1958) – költő, Csepelen él.
Gállos Ferenc (1914–1958) – jogász, helytörténész, Pécsváradon élt.
Gállos Orsolya (1946) – műfordító, Pécsváradon él.
Tarján Tamás (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Cambridge-ben él.
Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.
Takáts József (1962) – eszméletörténész, kritikus, Pécsen él.
Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budakeszin él.
Károlyi Csaba (1962) – kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője, Budapesten él.
Balázs Imre József (1976) – költő, irodalomkritikus, a *Korunk* szerkesztője, Kolozsvárott él.
Györök Edina (1973) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.
Szabó Lea (1979) – a PTE BTK PhD-hallgatója, Pécsen él.
Bebessi B. Károly (1942) – újságíró, kritikus, Pécsen él.

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

A Disznó esztendeje

Utóhang a Porcus Hermeticumhoz

*Kocák a Disznó éve szült
Kínában írja így horoszkóp
Nagy lelkem akkor létesült
Nem is levék irigy gonosz pók
Potom pekingi récesült*

*A Disznó évében születtem
Piszok gazdag vagyok tehát
Fölös kilókban s nyers fülekben
Sörtés mosolygás görbe hát
Mocsok kor alján szétülepszem*

*Az árva Disznó éve volt
Világra röffent szép személyem
Anyám a lucskos fényre tolt
Legyek toroztak méhlepényen
A menny a szennyben lébecolt*

*A Disznó évében születtem
Tao és égi jegy szerint
Hol sült bolondként hol sületlen
Gyakorlom én a szent erényt
Költőileg meg lelkületben*

*A báva Disznó éve szült
Katháji naptár tartja rólam
Tokámban hanggá édesült
Az eszme s mert zavart az ólam
Pofám danolni szétfeszült*

*De Disznó évében születnem
Rossz ómen mázsa kín nekem
Ha ihlet rezget szédületben
Röfögtet sárban énekem
Mely serteperte fésületlen*

*A lomha Disznó éve lett
Enyém így írja egy horoszkóp
Dalom ha volt ma rég feledt
Nem fog ki rajtam kegy poros bók
Bú röptet tócsaéj felett*

Az Éji Disznó így dalolt

S C H E I N G Á B O R

(és noéból)

*és noéból azután mi lett? kocsmakedvence
veterán, aki egy fröccsért századszor is
elmesélte, bütykös ujjával hogyan bökött rá
isten, és hogyan építette föl egymaga azt az
állatkertnyi hajót? vagy ki sem mozdult
belvárosi manzárdlakásából, leveleket meg
állambölcseleti műveket írt? „az olyan intézményi
rend, mely többet vár az egyéntől, mint amire
képes, nem csupán sikertelen, de embertelen is.
nem jó olyan világban élni, ahol a társadalmi
igazságosság biztosítása emberfeletti áldozatokat
követel” – idézgették tőle. hát igen, a jó öreg
noé! ablaka alatt egy ifjúsági rádiócsatorna
vasárnaponként pun–görög gasztronómiai találkozót,
canossa-futóversenyt és ünnepi könyvégetést
rendezett, bömbölt a zene, ordított a disk jockey,
de noé ebből semmit sem vett észre. tévedéseit
és roncsait próbálta összeilleszteni, és nem adta
föl a reményt, hogy egyszer sikerülni fog.*

(járás közben)

*járás közben közeledem valamihez,
egy tóhoz, egy faházhoz, ahol, azt hiszem,
majd leülhetek, és persze távolodom is,
egy másik háztól, ahol vendégek voltunk,
és bemutattak neked. járás közben
két hely között vagyok tehát, sem itt,
sem ott. minden figyelmemet leköti
a járás, hogy meg ne botoljak egy kiálló
ágban, gyökérben, és hogy ahol emelkedni
kezd, beosszam az erőt, felsőtestemmel
ne dőljek túlságosan előre, ahol pedig lejt,
a lábam elé nézrek és visszafogjam a lendületet.
jó, ha a sebességem ahhoz közelít, amit
szeretek, és ami a testemnek is a legjobb.
járás közben volt időm ezt hosszabban,
részletesen elmondani neked, és azt hiszem,
arra az elméletemre is kitértem, hogy minden
lépéssel mintha egy küszöböt lépnénk át,
mindenütt húzódik valamilyen határ, csak
rá kell jönnünk, milyen. te ekkor már
a vonaton ültél. az ablak mellett vagy középen,
és közeledtél egy harmadik hely felé, mondtad
a nevét is, és én azt feleltem, hallottam, hogy
nagyon szép, de még sohasem jártam ott.*

(a wormszi zsidó temetőben)

Varga Mátyásnak

*a ferde sírkövek fölött győzelmesen magaslik a
császári dóm. a nép, mely arannyal fizetett az
uralkodói kegyért, hogy csak pestis idején vetettek
üszköt a gettó tetőire, a nemlétben nyugalmat
talált. mikor az ifjú rashi troyes-ból wormsba
érkezett, egy rabbi a szombati asztalnál találós
kérdést tett föl neki: mi az, mi ott van, ahol nem
lehet, mert máshonnan való, onnan, ahol mindig is
volt, és nem lesz ott sohasem. rashi egész este*

kacagott, és másnap, mikor újra feljött a hold, azt felelte: sírkövekből is épülhet új jeruzsálem. de jött idő, mikor a sírokat a levegőbe ásták, és eltűnt a négy betű: nagy csoda történt ott. a megfeketedett tóra ma kiállítási tárgy, rashírol, a bölcsről kaput neveztek el, a kamerák a levegőt filmezik.

(közömbös dolgok)

*engem a közömbös dolgok ragadnak
magukkal leginkább. egy ház homlokzata
például, az ablakok és az emeletek ritmusa,
ami egy kicsit mindig kiszámíthatatlan.
hol itt, hol ott marad nyitva egy ablak,
hol itt, hol ott engednek le egy redőnyt.
vagy ugyanígy az emberek mozgása.
nincs két egyforma járás, a törzs,
a csípő, a comb és a lábszár finom
tömegviszonyai rengeteg hiba lehetőségét
hordozzák, és megismételhetetlenek.
szeretem nézni, ahogy az emberek
járkálnak az utcán. mozgásukban és
abban, ahogy ott vagyok, mindig van
valami a feltarthatatlan zuhanásból.*

Fehér fácán

(részlet a Szalamander című regényből)

Klagenfurtban egyszer eltört az elmeháborodottakat szállító jármű tengelye. Bérkocsikat hívtak, át kellett ültetni őket. Mind nő volt, hunyorogva bújtak elő a bezártságból a napfényre. Lassan, tétován mozogtak, a cipőjükkel keresték a biztos talajt. Egyik-másik nagyon sokáig várt, mire le mert lépni. Az ápolók türelmetlenkedtek, a segítségük főleg abból állt, hogy rángatták őket. Félték, hogy valamelyik szökni próbál.

Egy kövérség vidáman integetett az összegyűlt tömegnek, egy másik viszont, akinek folyamatosan rángatózott a feje, és két ápoló által közrefogva haladt, visítani kezdett, mikor az emberek rámutogattak.

Utolsónak hagytak valakit, aki nem akart lejönni. Csak azt láttuk, hogy kérlelik, egyre indulatosabban. Végül kiráncigálták. Fiatal volt, de máris hófehér hajú. Egyszer csak lépegetés közben meglepő eréllyel lerázta magáról a kezeket, föllebbentette a szoknyáját, leguggolt.

Harsány röhögés tört ki, mikor a tömeg észrevette az alóla kifolyó húgypatakot, és aztán még inkább elszabadult a jókedv, mert miután fölegyenesedett, rázta a fenekét.

Anyám hirtelen odalépett hozzá, megcsókolta.

Az egyik ápoló azonnal és egyáltalán nem udvariasan odébb tessékelte anyámat, sőt rá is kiáltott:

– Eridjen innét, az istenit magának!

Magába roskadt a mama, napokig alig lehetett szavát venni. Akkor még nem sejtván jövőjét, azt gondoltam, szomorú, mert rákiabáltak.

*

Apám szeretett időnként az országutat szegélyező árokparton ülni. Valószínűleg a nyeregtől elzsibbadt fenekét pihentette, de erről nem beszéltünk, csak a füvekről, különböző réti virágokról, amelyek éppen körülöttünk nőttek.

Nyári szünet volt az iskolákban. Egy Szappanos nevű tanár haladt el mellettünk a velocipédjével, és meg is állt. Én akkor láttam velocipédet először, nagyon megbámultam, különösen a kerekét, a hajtókart meg is forgattam párszor.

Közben a tanár elmesélte apámnak, hogy a földeken dolgozó parasztok kövel szokták hajigálni, néha a kaszát, sarlót is utána dobják, annyira nem tetszik nekik, hogy valaki velocipéden közlekedik.

Ennek a Szappanosnak nagy tervei voltak, Párizsig el akart jutni a járművével.

Láttam, hogy apám hitetlenkedik, de nem mutatja ki, idegenekkel szemben többnyire zárkózott volt.

Pedig állítólag eljutott, és vissza is jött épségben.

*

Olyan is volt, hogy számár vontatta kordén a Tisza partján zötykölődtem, összezúfolódva sok gyerekkel. A mellettem tanyázó szőke kislányt átöleltem és megcsókoltam. Ő is magához húzott, visszacsókolt.

Azt énekeltük, hogy:

*A vasútnak, a vasútnak nincs rúdja,
Mégis elvisz, mégis elvisz az útra.
Szegény tiszaroffi lányok,
Hej, be árván maradtok!*

*

Valamilyen piacot keresztülszelő patak partoldalából olaj szivárgott, mi, gyerekek vettük észre. Nem a környező pincékből jött, hanem a földből. Kiástak egy nagy gödröt alatta, amiben összegyűlt, elkezdte a nép hordani vödörökben. Égett, de csak felényire, a többi része megmaradt.

Éjszaka valaki fölgújtotta a gödröt, megvilágosodott a piac, a gyerekek is kijöhettek nézni.

Vihar kerekedett, eloltotta.

Ez ugyanazon a nyáron volt, amikor a vasúti sínt fektető munkások csákányozás közben két emberi csontvázat találtak.

Össze voltak fonódva, mintha életükben szerelmesek lettek volna egymásba.

Rögtön széttörték apró darabokra, mikor hozzájuk nyúltak.

Ugyanazon a nyáron, de nem tudom, hol.

*

Egyik versenyünket vívtuk, Karlsbadban. Vágtatva közeledtem a szakadék felé, apám fél lóhosszal előttem járt.

A szakadék szélénél vigyázni kellett, mikor rántom vissza a kantárszárat. Ha előbb teszem meg, nem érvényes a futam, ha kések, lezuhanok.

Sokadszor csináltuk ezt már a papával, kezdtem azt érezni, hogy legyőzhetem, sőt, már ekkor azt bizonygattam, hogy az én lovam feje előrébb állt fékezés-kor, de az apám kinevetett.

Hegyi zuhatagok által rovátkolt, szederrel benőtt hasadék nyílt alattunk. Emitt vashámor füstölt a mélyben, amott egy kanyarodó vasúti szerelvény közelében (zakatolását nem hallottuk, mert a hátunk mögül egy hangverseny muzsikája elnyomta) gőzmalom működött.

A meredek hegyoldalt tűlevelű erdő borította, ám én észrevettem, hogy lejjebb bükk és nyír is nő. Mutattam apámnak, aki bólogatott, épp akkor, amikor a legelésző lovam fölrántotta a fejét, mert valami megbökte.

A lába mellett számóca piroslott.

A közeli temetőben valakit temettek, kis csoport állta körül a kiásott síron átfektetett pallókon várakozó, lezárt koporsót, mivel a pap még nem mondta végig a beszédét, amiből mi semmit se értettünk.

Föltámadt a szél, ettől a hangverseny helyszíne mintha hirtelen közelebb került volna.

Visszaindultunk a parkon át.

Vadgesztenyefasor alatt kaptattunk, virágágyásokat kerültünk ki. Egy hasas korsót mintázó szökőkútnál Mártát, a köszvényes lányt sétáltatta két szolgálgyon. Higanymozgású nővére, Bernadett kezével csókot küldött felénk. A hely-

zet komorságához képest túlságosan is vidáman viselkedett, talán a mindent be-
lengő Strauss-keringő hatására.

Mint általában, most is hosszú sor várakozott az ivókútnál. Apám leszállt a lóról, mire persze én is ugyanezt tettem. Talán inni akart. Nem mentünk közelebb, igaz, edény se volt nálunk.

Egy sor végén topogó lengyel hercegnő (sajnos a nevét elfelejtettem) díszes ezüstserleget nyomott éppen az inasa kezébe. Előreküldte, hogy jusson valami-
képp hamar vízhez, de a felügyelő megállította az osonót.

– Hátul csatlakozzék, az elébb érkezett vendégek után! – mondta.

Az inas magyarázkodni akart.

– Igen, de a hercegnő...

– Sajnálom! – vágott szavába a felügyelő, aki tapasztalt volt a vendégek e szo-
kása terén. – Nem lehet!

A jelenetet távolabbról figyelő hercegnő fölháborodva ott termett, kikapta inasa kezéből a serleget, s ő maga indult el a forrás csobogója felé, ám a felügyelő is gyors volt, elállta az utat.

– Tudja-e ön, hogy kivel van dolga? – kérdezte a hercegnő fenyegetően.

– Nincs szerencsém – válaszolta a felügyelő –, de látom, hogy művelt hölgy.

Úgy megemelte a serleget a hercegnő, mintha orrba szándékozná vágni vele a férfit.

– Én nem vagyok közönséges hölgy!

– Itt mindenki egyforma – zárta le a vitát a felügyelő.

A sorban állók fölfigyeltek a szóváltásra. Egyesek csak mosolyogtak, mások viszont tüntetően félrenéztek, és ezek számítottak a veszélyesebbeknek. Félő volt, hogy a közhangulat a tolakodó ellen fordul, ezért a hercegnő, hogy megelőzze a kompromittáló kifejtet, inkább dühösen elvonult.

A sorból egy a hercegnő ügyeiben föltűnően jól tájékozott Hohenzollern gróf, aki az angol királlyal, a német császárral és az orosz cárral egyaránt rokonságban állott, s aki talán még lengyel arisztokrata társánál is értékesebb ötvös remekművet tartott a kezében, odaszólt nekünk:

– Reggel nyolc kiflit fogyasztott el! Az orvos neheztel rá.

Bizonyára azért nekünk, hogy minél többen hallják. Meg azért is, mert számon tartotta apámat a rendkívüli lovaglótudásáért, ugyanúgy, mint a következő pillanatban bennünket integetéssel üdvözlő, majd a szökőkút irányába elforduló spanyol márki és márkiné. A feleség gyalog kísérte számárvontatta taligán utazó férjét, aki egy pár vörös harisnyának lett az áldozata. Párizsból rendelte, csakhogy a festék colarint tartalmazott, fájós hólyagok keletkeztek mindkét lábán.

Papa nyugtázta a gróf közlését, csizmasarkát összeütve, katonásan tisztelegve visszaköszönt a márkiéknak, majd énhozzám fordult:

– Rájöttél-e, mire tanított a lengyel hercegnő esete?

Zavartan lesütöttem a szememet, általában így viselkedtem, ha vizsgáztatott, és nem tudtam a választ.

– Arra, hogy a nevelés képezi a társadalom alapját. Ha ez hiányzik, megszűnik a társadalmi rend.

Intett, lóra pattantunk, ám megint köszönnünk kellett két ránk mosolygó fűrdővendégnek. Lewald Fanny, a jeles brémai regényíró nő vitatkozott Johann

Messengerrel, az ugyancsak Brémából jött udvari intendánssal és színháztulajdonossal. Fölteszem, ugyanarról cseréltek eszmét, amiről előző nap sem sikerült meggyőzniük egymást. Tudniillik az író az intendánssal ellentétben hitelt érdemlőnek tartotta Boullée történetbúvár azon állítását, miszerint irattal bizonyítható, hogy századunk hírneves Attilája, Napóleon nem 1769-ben, hanem 1768-ban született, nem augusztus 15-én, hanem január 7-én, nem Ajaccióban, hanem Cortéban és nem Napóleonnak, hanem Nabulionnak hívták.

Amikor előző este apámat fölkerítették, foglaljon állást a kérdésben, a papa csak ennyit mondott:

– És még csodálkozunk, hogy Homérért hét város versengett!

Megfontolt válasz volt. Ekkorra apám szenvedélye kissé lehiggadt, már nem ugratott föl a lovával az asztalokra.

*

A lehiggadásban a mama állapota fölött érzett aggodalma is szerepet játszott. Utazni csak ketten utaztunk, és kevesebb szer. Anyám bezárkózott a kastély egyik elsötétített szobájába, ahonnan soha nem jött ki, és Argenti doktor kivételével senkit nem is engedett be magához.

Sok évvel ezelőtt a Génuszban így adtam elő bizonyos Legédy bárónő szomorú esetét:

...Az agg Somló doktor az ágyhoz közeledve észrevette, hogy kinn ugyan megszábadult a kabátjától, de a sálát magán felejtette. Megtorpant, visszafordult, ám nem akarván messzebb menni, fölakasztotta a szobában álló fogasra, csak azután lépett betegéhez. Előtte mély lélegzetet véve, ugyanis nemegyszer megtapasztalta, miféle kellemetlen szagok terjengenek az ágy körül.

Legédy bárónő hófehér haja kócosan, izzadtan terült szét a szennyes, gyűrött párnán. Az asszony alvást színlelt, de Somló doktor ezzel nem törődött. Beszélt hozzá. Ki tudja, hányadszor ismét szemrehányást tett neki azért, hogy nem kel föl.

És a bárónő (szintén sokadszorra ismételte ugyanazt) anélkül, hogy kinyitotta volna a szemét, megszólalt.

– Ön még mindig nem konstataulta a bénulást?

– Hiszen meg sem engedi, hogy a kötelességemet végezzem, és megvizsgáljam!

– Nem szükséges, láthatja.

– Meséli, hogy a múlt hónapban bált rendezett.

Erre Legédy né óvatosan kinyitotta a szemét.

– A kertész gyártotta kerek ágyon toltak be a bálterembe, de mindenki elhúzódt tőlem. Nem úgy, mint régen!

– Ön két éve nem tisztálkodik, a ruházatát és az ágyneműjét se engedi lecserélni – mondta a doktor.

Legédy né kihúzta sovány, meztelen karját a dunyha alól, s intett, hogy véget ért a vizit.

Mit tehetett Somló doktor, engedelmesen elindult az ajtó felé. Éppen a fogas közelében járt, amikor a bárónő hangját hallotta a háta mögül.

– A legközelebbi bálba önt is meghívom...

Ez az ígéret elegendő is volt a feledékeny öregembernek, úgy távozott, hogy nem vette magához a sálját.

Amint elhagyta a szobát, Legédy bárónő nyomban kiugrott az ágyból, tökéletes járással odasietett a fogashoz, lekapta róla a sálát, és visszafutott.

– Átkozott! Átkozott! – kiáltozta a sálat maga előtt lengetve.
Minden tárggyal így tett, mielőtt elsüllyesztette a rejtekhelyre.
Fölhajtotta a mocskos dunyhát, mely alatt ékszerek, kendők, kalapok, bankjegyek, ká-
nalak, villák, táskák, ételmaradékok és egyéb tárgyak tömkelege gyűlt össze.
Most közéjük került a doktor sálja is.
Kinn Somló a kabátját véve rájött, hogy hiányzik a sál.
Visszabotorkált az ajtóig, és benyitott.
A fogas üres volt, Legéndy bárónő pedig behunyt szemmel, mozdulatlanul fekiúdt az
ágyban.
Az öregember értetlenkedve, a fejét csóválva kiment.

*

Nemcsak lovagoltunk, apám vívni is megtanított. Tizenhat évesen már veszé-
lyes ellenfél voltam. Egy napon szenvedélyes összecsapás zajlott köztünk, s én,
anélkül, hogy szándékomban állt volna, megsebeztem a derekán.

Sürgősen eldobtam kardomat.

Hozzáléptem, hogy átöleljem, ám ő hevesen ellökött magától.

Azt kiáltotta:

– Nem ölhetsz meg! Még van időm! Várj a sorodra!

Elgondolása szerint, melyet többször előadott nekem az évek során, megha-
tározott számú férfi létezhet a világon, és ahhoz, hogy én igazi férfiná lehessek,
neki majd meg kell halnia.

Fiúti szeretetem e pillanatokban erősen küzdött a büszkeségemmel, oly durván
taszított el, mégis a szeretet győzött, mert a papa fájdalmában összegörnyedt, és a
megvágott ruha réséből szivárgó vért tenyerével visszatartva a földre roskadt.

Még egyszer próbálkoztam: úgyszólván undorral lökött el megint.

Elszállt fölöttünk egy csóka, messzebről fácánkakas jellegzetes hangját sodor-
ta felénk a szél. Béke honolt az erdőben, a tisztás körül viruló, dús vegetáció har-
móniája éppen az ellentéte volt annak az állapotnak, mely köztünk bekövetkezett.

Talán az lett volna a legjobb, ha belevetem magam a közeli patakba, vagy el-
lovagolok a tóig, lehűtöm a testem, és csillapítom a valahonnan a mélyből föltört
érthetetlen érzést, melynek csupán legelső stádiuma volt a sértettség.

Olyasmi történt, ami korábban soha: rajongásom és rettegésem tárgya előt-
tem térdepelt.

Megzavarodtam.

Megijedtem.

Talán igaza lehetett, amikor rám kiáltott.

Álltam mozdulatlanul, nem mertem harmadszor közelíteni hozzá.

A pillanat időnek nem is tekinthető milliárdnyi törtreszéig elem villant a kü-
lönben háborítatlanul a földön heverő kardom. Villant és szúrt. Az én kezem vit-
te végbe a mozdulatot, habár nem akartam, és a valóságban tehetetlenül lógtak a
karjaim.

Papa mégis megsejtette, mi történik bennem. Bal kezében a karddal fölugrott.

– Véd meg! – ordította fájdalomtól eltorzult arccal.

Nem gondolhatta komolyan, távolabb voltam a fegyveremtől, mint őtőle, te-
hát ő maga is kódós céllal közelített.

Elhajoltam a csapás elől, azonban nem a kardomhoz ugrottam, hanem befutottam az erdőbe.

A támadás maga is szokatlanul lassúra sikerült, utánam futni meg végképp nem tudott volna.

Előkapta a törét, melyet mindig magával hordott, s utánam hajította.

Zokogtam, zokogva menekültem, mégis meghallottam a fatörzsbe fúródó penge koppanását és pengését.

*

Nem kívántam a dologra magyarázatot keresni, inkább elhessegettem az emléket. Apám se hozta szóba.

Viktória azonban azt mondja, kotta kell!

Akkor kell!

Előzményként két esemény merül föl.

Volt egy Bárdy Ferenc nevű barátom, akivel kószáltunk erre-arra. Például a pénzügyőrök bódéjának környékére, ahol két darab ötvenforintost és két darab tízforintost leltünk a fűben.

Valaki, aki elvesztette, bánkódott, mi ellenben nagyon megörültünk a szerencsének. Mind a ketten vásároltunk egy ezüst zsebórát láncsal, ezt követően beültünk a kávéházba, ahol látva az óránk vastag láncát, idősebbnek néztek minket a valóságosnál.

Likőrt kértünk. Megittuk.

Utána fölkerekedtünk, és meglátogattuk azt a házat, melyet már rég kinézünk magunknak, ám pénz híján nem tehattuk benne tiszteletünket.

Az egyik kezében szopókás szivarkát tartó, másik kezével ajtót nyitó, erősen púderezett és pirosított arcú, öregedő hölgy pillantása a felénk fújt füstön át először szintén az óraláncokra esett. Azután ő is kedvesen bánt velünk.

Megkért bennünket, hogy a különleges alkalomra való tekintettel (a tapasztalatlanságunkra célzott) hadd ajánljon ő lányokat nekünk.

Így is lett. Én egy anyás testű, kese tiroli szépséggel vonultam el, Feri barátomnak meg egy apró természetű szegedi lány közvetítettet ki.

Rejtély, mely meggondolásból választotta egyikünknek ezt, másikunknak azt, valamit mégis tudott az az asszonyság. Mindketten szerencsésen megszabadultunk a szüzességüinktől, vagy ahogy később egymás közt emlegettük, „átes-tünk a tűzkeresztségen”.

(Utólag elárulhatom, hogy én a likőr hatására csak beszélgettem Tirol szülötével. És simogattam egészen különleges tapintású haját, átölelgettem széles derekát, csókot adtam finom vonású, rendkívül megnyerő, bár nekem túl piros-pozsgás arcára, és legfőképpen néztem. Ehhez támadt kedvem. Majd megkértem rá, hogy tartsa meg titkunkat, amit meg is ígért.)

Kellemesen töltöttem az időt, ám egy bizonyos pillanatban heves gyűlölet lobbant föl bennem. Nem irányult senkire, világutálat volt, melyet később mélyebben megtapasztaltam, közben mégis a papa zavaró közelségét éreztem, ezért tekintem ezt *előzménynek*.

A másik esemény, ami eszembe jut, homályos, régi keletű, talán meg se történt. Inkább vízióként hat. Viszont ahogy idősödöm, mind többször táruul élelem. Iszonyodom tőle, mégis.

Benyitok egy magtárba, ahol apám részeg parasztokkal táncol, csak férfiakkal, körbe, kéz a kézben, láncot formálva egy embervastagságú, földbe vert tuskó körül, döngő léptekkel, fáklyafénynél, monoton, érthetetlen, de így is izgató, félelmetes dalt énekelve. A tuskóhoz egy teljesen mezítelen lányt kötözték, őt bámulják az egyre gyorsuló tánc és a mind szenvedélyesebb ének közepette. Apám is meztelen, rá se merek nézni. A parasztok félmeztelenek, kéjsóvárok, egymást harapdálják.

Apám észrevesz, kitépi magát a láncból, közeledik felém.

– Takarodj innét! – ordítja.

Vége. Ennyi.

Csak tudnám, mi ez!

*

A *Génuszban* (1888-as évfolyam) bizonyos *Lancelot* a közönség elé tárt egy történetet, mely sokak szemébe könnyeket csalt. Íme:

Az ifjú gróf

Akkoriban Magyarország a különök földje volt.

Neve úgy hangzott, mint Bergengóciáé, mely egykor virágzott. Talán. Ha egyáltalán máshol is létezett, mint a mesében.

Élt itt egy gróf, Becsky Károly, olyan hatalmas föld ura, hogy egész életében ki se lépett a területéről, melyet birtokolt. Véget nem érő erdőkben, roppant hegyek alatt töltötte napjait, halakkal teli tavakból fogdosta a zsákmányt, kristálytisztá patakokban gázolt. Ővé volt a legkisebb fűszál, a legparányibb bogár is, valamennyi rigó, pinty, fülemüle neki énekelt, az ő meglegedésére rakott fészket a tűzok, a fogoly, az ő puskájától rettegett a sok fácán és vadkacsa, előle bújtatta kölykeit a lukak mélyén tenyésző róka, a vadonban dagonyázó vaddisznó is az ő váratlan fölbukkanásától rettegett, a szarvasok még a bögés idején is csöndben maradtak, csak nehogy találkozzanak vele. A medvék barlangjuk mélyére húzódtak, ha megneszelték közeledtét. Neki hízott a marha, a birka, az ő gyönyörűségére vágtattak anyjuk nyomában a csikók. A falvaiban élő ezernyi jobbágy az ő parancsaira várt, az ő raktáraiba hordta a tömérdek terményt. A lányokat, ha előbb nem, az első éjszaka ősi jogán az esküvőjük napján magáévá tette, és lódobogást hallva még a gyermekek is sietve elrejtőztek. Azt hitték, a gróf jön értük, zsákba rakja és elviszi őket, mert ha rosszkodtak, a szüleik Becskyvel ijesztgették porontyaikat.

A birtok ura ugyanis mindig és mindenhová lovon járt, ez alól a szokása alól sose tett kivételt.

1818 tavaszán házitanító érkezett a Becsky-birtokra. Küküllői János betöltötte a harmincadik életévét, több külföldi egyetemen tanult bölcsészetet, a filológia és a filozófia professzora lett, sőt a természettudományokban is járatos volt. Húgát, Etelkát is magával hozta, egy szőke hajú, de barna szemű, csinos lánykát, aki tizenhat éves múlt, kedves, vidám természetén nem érződött, hogy korán árván maradt. Az elszegényedett nemesi testvérpár a báty tanítói munkájából tartotta fenn magát.

A kastélyhoz érve nem az uraság, hanem a kasznárja, Elek fogadta a jövevényeket. Elkísérte őket egy erdő közepén álló házba, mondván, hogy ez lesz a szálláshelyük, majd közölte velük, hogy Becsky gróf vacsorára hívta meg mindkettőjüket, tehát jelenjenek meg a kastélyban pontban este hét órakor.

Mikor Küküllői és Etelka a megadott időben beléptek a kastélyterembe, Eleken kívül még senki nem tartózkodott ott.

Nemsokára hordszéken behozták a ház úrnőjét, aki évek óta nem tudott járni, és a szobájába bezárkózva élt. Nem szólt senkihez, csak ült, maga elé bámulva.

Fölcsapódott a terem ajtaja. Gróf Becsky Károly érkezett meg, természetesen lovon. Nem okozott neki gondot a lépcsőn haladás. Egy szép sasszéval megállt pár centiméterre a hordszéktől, ahol ló és lovas egyaránt fejbőlintással üdvözölte a grófnét, majd lekászálódott a nyeregből, a kantárt a szolgál kezébe dobta, és asztalhoz ült.

A jelenlévők szinte észre se vették, mikor osont be Péter, a gróffia, olyan csendesen járt. A sápadt, félszeg, hallgató, tizennyolc éves fiatalúr tanítására szerződötték Küküllőt.

A félszesség és hallgatóság főleg apja jelenlétében jellemezte a fiatal gróft, különben elvadultan élt a birtok mindenható kényurának árnyékában, az imádott és rettegett atya szokásait utánózva. Bárdolatlan és tanulatlan volt. Már az első órán kiderült, hogy latinul, németül kínosan akadozva olvas, és ortografice írni sem tud, mert amit neveltetésének lehetett nevezni, az folyton félbeszakadt, az elbocsátott vagy elmenekült tanítók nagy megkönnyebbülésére, hiszen az ifjú százszor nagyobb buzgalommal állított csapdát egy rókának, mintsem bármely jeles ókori latin költő egyetlen strófáját megtanulta volna.

Mily dicső feladat egy ambíciózus tudósnek és tanárnak e zabolátlan lelket befogni és kiművelni! De hogyan kezdjen hozzá, ha az alapok hiányoznak, ráadásul a tanítvány rendszerint késéssel érkezik az erdészházban tartott órákra?

Próbálkozott Küküllői, csak hogy sikertelenül. Egyszer az irodalom terepén tapogatózva, Schillert méltatva azt fejtegette, hogy: „Az esztétikus szólal meg itt, kit az isteni költészetnek világi célokra fölhasználása, s a közönségnek e cím alatt nem ritkán fölültetése méltán bosszantott...”, amikor észrevette, hogy Péter gróf a combtöve tájékán matat, s a lovaglónadrágján át látszó dudort vakarással tüntetően és kéjesen. Amikor akkor sem járt nagyobb szerencsével amikor az ifjú stílusához közelíteni akart. A történelem témakörében érdekességgént egy bizonyos Hohenlohe herceg unokahúgának tett nyilatkozatát idézte. A herceg olthatatlan szerelmet érzett a rokon iránt, mégis ezt mondta neki: „Kedves Máriám, te vagy a legdrágább nekem a világon, azt magad is jól tudod, de ha népemet oly áron tehetném boldoggá, s érhetném el azt, hogy minden német egy nemzetté egyesüljön, képes volnék még arra is, hogy saját kardommal döfjelek keresztül, akár egy méhedben viselt első magzatoddal együtt, s megcsókolnám pengémen a párolgó vért!” E szavak, melyeknek túlzott pátosza szinte homályt vetett az érzület őszinteségére, az addig közömbösen, mi több, unottan hallgató ifjúra oly gyors és heves hatást gyakoroltak, hogy azonnal fölugrott.

Kirontott az ajtón.

– Emeljünk kalapot előtte! – rikkantotta, és lóra pattanva elvágtatott.

Végül Küküllői félretolta a könyveket, tanóra gyanánt sétálni hívta Pétert, hogy kérdések-feleletek formájában jusson közelebb annak gondolkodásmódjához, és később ezen tapasztalatok alapján ragadja meg érdeklődését. E módszer se kecsegtetett könnyű eredménnyel. Mikor a természet példái kezdve eljutott a szabadság, egyenlőség fogalmaihoz, Péter gróf az ajkát biggyesztette, és tüntetően ráteposott egy csigára, ahelyett, hogy átlépte volna. Csupán annyit lehetett kihúzni belőle, hogy szerinte a jobbálynak nincs semmiféle joga, és a fiúnak az apát kell mindenben követnie.

A kastély lakói éltek meglehetősen kiszámíthatatlan életüket. A napirendet, melyről az első napon a kasznár tájékoztatta őket, senki se tartotta be. Időnként újabb vacsora-meghívást kaptak, de előfordult, hogy a ház ura meg sem jelent az asztalnál, a grófnő pe-

dig szokása szerint senkire rá se nézett, és nem viszonozta az üdvözléseket, sőt pár pillanattig a tányérjára meredt, és egyetlen lenyelt falat nélkül visszavitette magát. Péter gróf valameddig rágicsált, a csontokat maga mögé hajigálva, aztán ő is távozott.

Olykor egész héten át föl se bukkant az erdészházban.

Az apa és a fia naphosszat vadásztak, lovagoltak.

Időnként első vérig tartó, dühödő párbaft vívtak egymással.

Volt egy kedvenc versengésük. Irtózatossá vágtával közeledtek egy szakadék felé, egészen annak széléig, és az győzött, aki a mélységhez legközelebb állt meg. Ha az állat patája megcsúszott, és Péter félelmében hátravetette magát, az apa leszállt a nyeregből, és belesúgott a földön fekvőbe, mondván, hogy férfitvá akarja nevelni a fiát, nem puhaságra serény kényeskedővé.

Valójában Becsky magához hasonló, önkényes, életörömeiket habzsoló kényurak kívántak faragni a fiából, e célból tivornyákba vonta be, amely alkalmakkor a magtárban vastag cölöphöz kötöztek egy-egy meztelen lányt, kit részegre leitatott jobbágyok izgatós és félelmetes szavakat hörögve, kéz a kézben körbetáncoltak. A mind gyorsabb iramban táncot ropók közé az apa és fia is beállt, s a hangulat tetőfokán a kéjsóvár férfiak egymás vállát harapdálták.

Más napokon hadijátékokat rendeztek. Eljátszották a győri csatát, csak most a magyarok győztek, és a franciáknak öltözött jobbágyokat a gróf meg az ifjú gróf kíméletlenül elnászpángolta kardlappal. Azért nem kaszabolták le őket, mert akkor többé nem tudtak volna dolgozni, ám így is megesett olykor, hogy egy-egy szúrás, vágás miatt lebetegedtek, amiért Becsky igen haragudott rájuk.

A Napóleont alakító szerencsétlent mindig Péter rántotta le a lováról, aztán kis híján agyonverte, hiába könyörgött amaz kegyelemért.

Etelka napjait főleg az erdőben való bolyongás töltötte ki, ahol a legváratlanabb pillanatokban fölbukkant Péter. Vagy lovon vágtatott el a fák közt, még csak nem is biccentve a lánynak, vagy nesztelenül lopózott hozzá, s egészen közel kidugta a fejét egy bokor mögül. Mindkét esetben hamarosan elnyelte a sűrű.

Egy napon a lány kíváncsiságtól hajtva egyre közelebb sétált a kastélyhoz. Nem látván egy árva lelket sem, besurrant. Bolyongott a folyosókon, aztán, lépteket hallva, benyitott egy szobába, hogy elrejtőzzön. Félhomály fogadta, és elviselhetetlen volt a bűz. A grófnő feküdt az ágyban, sötétséghez szokott szeme hamarabb fölismerte Etelkát, mint az őt. Gyűrött kalapokat, sálakat, görbe kanalat, villát, cipőt, ételmaradékot, nyakéket húzott elő a dunyha alól, fölmutatta őket, s közben átkozódott, amitől a lány annyira megijedt, hogy kiszaladt.

Az ajtó túloldalán Becskynek ütközött, és a férfi azonnal két kézzel, erősen megmarkolta a vállát. A szorítás egyszerre volt bizalmas, erőszakos, csak épp gyengéd nem. Tekintetét, mint egy karmot, némán belemélyesztette a lány ártatlan szemébe. Mikor Etelka teste reszketve elernyed, útjára eresztette.

Egészen más lett a hangulat az erdei sétákon. Péter egy idő után nem menekült el, hanem odajött Etelkához, igaz, beszélni nem sokat beszélt. Ha észrevette, hogy a lány ránéz valamire, annak rögtön megmondta a nevét, legyen az fa, bokor, madár vagy virág. Vadócna, ugyanakkor bátortalanak tűnt, mint általában mindig. És hirtelen, búcsú nélkül távozott.

Később már füveket szedtek, hogy a lány teát főzzön belőlük.

Időnként Elek, a kasznár elvágatott mellettük, de nem törődtek vele. A kasznár természetesen jelentette az urának, hogy a fiatalok mind többet találkoznak.

Becsky csak mosolygott.

Találtak egy törött lábú csókát, elvitték az erdészházba. Küküllői és a húga egy kis faág segítségével a beteg lábat sínbe tette.

A szörnyeteg apa hatása azonban sokkal erősebben uralkodott Péter grófon.

Valamelyik nap egy fiatal és gyöngécske jobbágyfiú krumplit szállított a konyhára, de leejtette a teli kosarat. A fiával épp akkor az udvarba érkező Károly gróf olyan dühbe gurult, hogy előkapta a törét, kicsit gondolkodott, hogy szíven szúrja-e az ügyetlent, végül csak belemetszett a fülébe, hogy azért tovább tudjon cipekedni.

A fiúnak csorgott a vére, mégis fogta a kosarat, vitte.

A két Becsky kedvenc szórakozása volt a vadkacsavadászat, rendeztek hát egyet megint. Károly gróf meglőtt két madarat, de úgy, hogy azok nem a partra zuhantak, hanem a tóba. Beküldte sebtében egyik jobbágyát értük. Fagyos volt a víz, a férfi úszott-úszott, de nem bírta sokáig. Elkezdett csapkodni, kiabálni. Hiába fulladozott, társai nem mertek a segítségére sietni, annyira féltek az úrtól, aki nem ismert más szokást, mint hogy ha parancsol valamit, azt teljesítik.

A jobbágyban fölülkerekedett az életösztön, megfordult, kivergődött a partra. Megkérdezte tőle Becsky Károly, hogy hol vannak a kacsák? Az mentegetőzött: görcsöt kapott a szíve, hajnaltól estig dolgozik, éjszaka meg az úrral kell táncolnia.

Persze lett volna ajánlkozó, a gróf azonban ugyanazt az ember akarta visszaküldeni.

De hiába ripakodott rá, az csak didergett, lihegett, képtelen volt újra úszni.

Becsky egyszerűen lelőtte.

Sóbálvánnyá merevedve bámult mindenki, csak Péter rohant el.

Az erdészházhoz vitte az útja akaratlanul is, ahol Etelka és Küküllői nagy nehezen kiszedte belőle, mi történt. A házitanítónak az volt a véleménye, hogy Becsky mint egy száguldó számum, úgy éget föl vad lehelletével minden oázist, amit a képzelet az élet szikadit homokján teremt. Föl kell venni a harcot az ilyen apák ellen, sürgősen jelentse be az esetet a megyénél, sújtson le a gyilkosra a törvény.

Péter már szerelmes volt Etelkába, és a szerelem, mint tudjuk, szinte végtelen erő. Az ifjú viszont gyöngé volt. Inkább hazakullogott csendesen.

A kegyetlenségek sora még nem ért véget. Esküvőt tartott egy jobbágyfiú és egy jobbágylány. Éjfél felé lódobogás hallatszott, Károly gróf érkezett meg a fiával, a kasznárával és fegyveres kísérellel. A gróf leugrott a nyeregből, senkihez se szólt, csak intett a menyasszonynak, aki engedelmesen követte őt a házba.

Hamarosan a lány fájdalmas sikongatása és jajgatása hallatszott bentről. A férfiak, beleértve a vőlegényt is, összeszorított szájjal ültek, moccanatlan. A fegyveresek keze kardjuk markolatát szorította.

Péter hirtelen elengedte a lova gyeplőjét, s ment a segélykiáltások irányába.

A kasznár jelt adott az ajtót őrző, kivont kardú két pribéknél, hogy ne akadályozzák az ifjú grófot.

Benn a szobában szörnyű látvány tárult a szeme elé. Az apja hágt a kis menyasszonyt, akinek a ruhája szétszakadt. Vértócsában fetrengtek az ágyon. A fiú életében először látta az apját meztelenül, és ez meg a menyasszony esdeklő tekintete, valamint Becsky féktelen hörgése, melyet a fia jelenlétében sem mérsékel, oly fölkavaró hatást váltott ki Péter grófnál, hogy kitántorgott, és mindjárt öklendezni kezdett.

Mikor Becsky Károly végzett, úgy jött elő, mintha mi sem történt volna. A kis menyasszony bent zokogott, az asszonyok kint sírtak. Némelyik férfi szeme is nedvesen csillogott.

Hazafelé Károly gróf kifejtette a fiának, hogy az ősi jogokat érvényesíteni kell, különösen akkor, ha az ifjú asszony ennyire szemrevaló, és más módon nem volt hajlandó földesura kedvére tenni.

Látva, hogy Péter apátiába süllyedve lovagol mellette, hirtelen témát váltott. Megkérdezte az ifjú gróftól, hogy miért nem nősül meg? Elvehetné Etelkát, ő majd elrendezi a dolgot.

Péter nem akart hinni a fülének.

Aznap éjszaka a holdfényben úszó kastélyból az anya halálsikolya hallatszott.

Kora reggel fekete hintó érkezett, fekete koporsóban elszállították a grófnőt.

Becsky jelen sem volt, mert éppen az erdészház felé vágatott sebesen. Rátört Küküllőre és a húgára. Egyenesen a tárgyra tért. Feleségül akarja venni Etelkát.

Bejelentését meglepett csönd fogadta.

Miért, csak nem képzelték, hogy annak a férfiatlan, gusztustalan alaknak, a fiának engedni át ezt a csodálatos lányt? Annak úgyis az lesz a sorsa, mint az anyjának. Ő új családot kíván alapítani, saját magához hasonló fiút nemz, igazi utódot.

Etelka válasza: soha!

Bátyja közölte Becskyvel, hogy sajnálja, mert Péter jól halad a tanulmányokban, de ezek után nem maradhat.

A gróf azzal zárta le a vitát, hogy a tanító és a húga nem mennek sehova. Küküllőt szerződés köti, egyébként se juthatnak ki a birtokáról az engedélye nélkül.

Távozáskor kijelentette, hogy a lány úgyis az övé lesz, legfőképpen nem veszi feleségül.

Küküllői utánakiabálta, hogy már másnap elhagyják a birtokot, akármi áron!

Péter gróf úgy gondolta, hogy neki magának kell előterjesztenie a lánykérést. Izgatottan fölkereste Etelkát.

Mielőtt megszólalhatott volna, Etelka tudatta vele, mi történt: apja erőszakkal el akarja venni feleségül. Arra szerették volna rávenni a fiút, hogy segítse elő a szökésüket. Péter rázta a fejét. Ezt ő nem teheti meg, nem szegülhet szembe az apja akaratával.

Pedig már belül egy világ omlott össze benne.

Mikor a házitánító a fiút faggatva értesült a grófné tragédiájáról, kétszeres gyilkosnak nevezte Becsky Károlyt. Aki egy jobbágyot gondolkodás nélkül megöl, annak köze lehet a felesége gyanúsán gyors halálához, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy újra nősülni akar.

Péternek csak az dübörgött a fejében, hogy az apja magának kérte meg Etelkát.

A szerelemnél csak a féltékenység nagyobb hatalom.

Az ifjú gróf életében először kérdőre vonta apját, aki csak hahotázott. Azt mondta, Péter csak azért él fiúként, mert ő így döntött, és addig marad az, ameddig ő akarja. Emlékeztette a fiát korábbi beszélgetéseikre. Péter akkor lesz igazi férfi, ha ő meghal. Várja ki a sorát!

A teljesen megzavarodott Péter újra ott termett Etelkánál. Végre elszánta magát, megcsókolta a lányt, amikor azonban Etelka viszonzni akarta, az ifjú eltolta magától. Arról kesergett, hogy apja megfosztja őt minden jótól és széptől.

Etelka azonban elérte azt, hogy Péter igent mondjon a szökésre. Megállapodtak abban, hogy másnap hajnalban kelnek útra, és a fiú is velük tart.

Éjszaka leégett az erdészház. Küküllői szénné feketült tetemét megtalálták, Etelkát nem. Az üszkök fölött a csóka röpdösött.

Péter azzal vádolta az apját, hogy ő gyújtatta föl az erdészházat. Becsky se nem tagadta, se el nem ismerte, gúnyosan nevetett a fián, aki tudni akarta, hol van Etelka. Jó helyen van, mondta talányosan, majd az esküvőre előkerül.

Ahol Péter lesz a koszorúslány.
 Ő döntött úgy, hogy a gyereke fiú legyen, mostantól pedig lány lesz!
 Újra Sára! Sárika, mint régen!
 Letépte az ifjúról a ruhát, s alatta láthatóvá vált a körbetekert gyolcs, mely a kebleket volt hivatott leszorítani. Azt is rángatni kezdte, de az ifjú ellenállt.
 Dulakodás közben lekapott a falról egy hosszú tört, Becsky azt hitte, párbajozni akar. Kacagva kijelentette, hogy ő nővel nem párbajozik.
 Péter szinte önkívületben beledöfte a fegyvert az apa szívébe.
 Aztán üzent a megyei hajdúknak, hogy jöjjenek.
 Nem akart megszökni a börtönből, hiába intézte el a közben előkerült Etelka, hogy az örök félrenézzenek, egérutat hagyjanak neki.
 Ő csak azt tudta volna elfogadni, ha fölmentik, azt mondják, hogy nem bűnös. Ilyet azonban a törvényszék nem mondhatott.
 Etelka utolsó látogatásakor az ifjú föltépte az ingét, megmutatta az árulkodó testrész, közben azt kiáltotta, hogy nem, ő nem lány, hanem férfi!
 Röviden elmesélte szerencsétlen történetét, ami Etelkát mintha nem érte volna teljesen vártlanul. Összegombolta az inget Péter grófon, majd nagy szeretettel átölelte.
 Most, amikor apja halála örökre elválasztotta őket, az ifjú gróf végre férfinak érezte magát.
 Tömlöcében haláláig étlen-szomjan vezekelt.
 Etelka és Péter a vesztőhelyen még találkozott, utoljára ebben az életben. Egymásra nézésük addig tartott, ameddig a hóhér engedte.
 Mielőtt a fejét lecsapták, Péter azt suttogetta: „Bocsáss meg, atyám!”
 Talán az Istenhez fohászkodott, talán az apjától kért bocsánatot.
 Talán mindkettőt szólította.

*

A kotta!

Viktória királynő szigorú tekintete rám szegeződik, ezért hát elszakadok apa és fiú végzetes szembenállásától, mely egyébiránt igaz történeten alapul. A korabeli közvéleményt fölzaklatta a tragédia, Németországban színmű született belőle.

Csak az én bűnömet nem hozta senki nyilvánosságra.

Bordélyházi kalandunk és egyéb hőstetteink után (például a kávéházban gyertyával folyóújtottam egy primadonna ruháját) Ferenc barátommal megálltunk kastélyunk udvarán, hirtelen nem is tudva, merre vegyük utunkat, mivel űzzük el a késő sihederkor nyomasztó unalmát, amikor társamnak eszébe jutott apám büszkesége, a fehér fácánkakas. Menjünk, ijesszük meg a messzi földről idekerült ritkaságot, mulassunk butaságán, mely egyáltalán nem különbözik színekben pompázó honi rokonaiétól!

Apám a mama halála után azt a szokást vette föl, hogy szanaszét hagyta a puskáit, vagy úgy is mondható, hogy mindenfelé puskákat helyezett el, például az istállóban is támaszkodott egy a falnál. Fogtam és magammal vittem. Talán ki akartam próbálni, hogy a látványa a kakast megrémiszti-e. Igaz, a kávéházban likőrt kortyolgatva, szivarfüstöt fújva, óraláncunkat pöckölgetve egyszer-két-

szer már felmerült a különleges állat lelövésének ötlete, de csak mint lehetőség, hogy nevünkhöz újabb botrány fűződjön.

Mikor a ketrecéhez értünk, rögtön ráírányítottam a fegyver csövét.

– Oly szép állat! – mondta a barátom. – Apád beleöszül, még talán az örökségedből is kitagad!

Bárcsak meg se szólalt volna!

Hirtelen erős késztetést éreztem arra, hogy meghúzzam a ravaszt, mert ha nem, Ferencnek csalódást okozok. Vagy magamnak.

A puska elsült, a fácán holtan terült el.

Döbbsenten, mozdulatlanul néztük, teljesen más volt, mint amikor likőrtől mámoros állapotban elképzeltem.

– Ki nem teszi meg, mit elhatároz, gyáva! – mondtam, majd a következő pillanatban kijelentésemmel némileg ellentétben elhajítottam a fegyvert, és futásnak eredtem. Minél távolabb akartam kerülni a merénylet színhelyétől.

A barátom a nyomomban lihegett.

Házunk felé vettem az irányt, arra számítva, hogy ha nem lát senki visszatérni bennünket, nem gondolhatja, hogy közben máshol is megfordultunk. Tévedtem. Annus néni és férje, Géza bácsi, aki az öreg Dani halála után a fészerből beköltözött a kastélyba, nemcsak észrevettek minket, hanem jajgatva, kezüket az égnek emelve közeledtek hozzánk. Elvörösödtem, azt hittem, hogy ezek már mindent tudnak.

– Az apád meglőtte magát! – kiáltotta Annus néni.

A mama addig-addig kucorgott a mocskos ágyában a kacatjai közt, míg neki sikerült az, ami nekem csecsemőkoromban nem: abbahagyta a lélegzést. Ekkor a papának már nem kellett tovább rejtegetnie a szerelmét, nem volt ki elől. Kimutatta, méghozzá oly módon, hogy nem utaztunk sehová, és egyre többször töltötte a napjait a szobájába bezárkózva. Sejtelmem se volt, mit csinál, és ha előjött, nem mertem megkérdezni.

Majdnem egy év telt el így, és most, amikor beléphettem hozzá, a padlón feküdt, vértócsa közepén. Nem volt a fejének hátulja. Álarchoz hasonlatos arckoponyája megmaradt a nyakán, a szétfroccsent agyvelő-, hajsza- és csontkeverék viszont a már nem egészen fehér falra röpiült szeszélyes elosztásban. A nagyobb súlyú darabok persze lepottyantak.

A karosszékéről is csöpögött a vér. Géza bácsi szerint apám beleült, telitöltötte a száját vízzel, majd bekapta a puskacső végét.

Soha nem tudom elhessegetni azt a feltételezést, hogy éppen abban a pillanatban húzta meg a ravaszt, amikor én is ugyanezt tettem a fácánketrecnél.

Azt se hallgatom el, hogy az első gondolatom a megkönnyebbülés volt: most már nem büntethet meg!

Ha előrenézünk az időben, a jövő csupa véletlen, mi több, maga a káosz, ha visszatekintünk ugyanerre, majdnem minden elkerülhetetlenül logikus. Ilyen a világ szerkezete.

Arva lettem, és noha az íróasztala és fiókjai után a zsebeit is kiforgattam annak, aki nemrég az apám volt, még egy búcsúlevelet se találtam.

Azt kezdhettem az életemmel, amit akartam!

BAROMI TÖKÉLY. PONT.

Scherter Judit beszélgetése

„Az élet álarc.”

(Németh Gábor: *Angyal és bábu*)

Sch. J.: – Egyik kedvenc verssoromat idézed valahol, amire már nagyon régen nem gondoltam: „Ki nem ült félve szíve függönyénél...” És nem tudom, hogy van tovább, csak arra emlékszem, hogy a függöny szétnyílt... De hogy mi volt a függöny mögött...

N. G.: – Igen, ez Rilke. De nem tudom, mert mindegy is, mi van a függöny mögött. A félelem az érdekes, nem? Például van egy Hitchcock-film, amiben egy táskát kell megszerezni, és noha az egész film a táska körül zajlik – a náci vigyáznak rá, valakik meg akarják szerezni, és mindenki halál izgatott –, soha nem tudjuk meg, hogy mi van benne. Ha jól emlékszem, a *Hollywoodi lidércnyomás*ban is van valami ilyesmi, ott egy dobozt őriz valaki, és azt hiszed, hogy egy levágott fej van benne, de nem derül ki, mit rejt a doboz. Nem is ez a fontos.

– Hanem a titok, ami titok marad. Mi pedig maradhatnánk a titoknál is mint ténánál, de erről a filmbéli íróról – akinek nagyon nem ment az írás, és talán emiatt keveredett mindenféle bonyodalmakba, és került hozzá az a bizonyos doboz, fejfel vagy fej nélkül – most eszembe jutott, hogy azt írod: „Korcsolyázni az épphogy befagyott tó jégén még ilyen kockázatos foglalatosság.” Márminthamilyen kockázatos az írás. Mit kockázatsz?

– Erre legalább két válasz van. Az egyik: a magánember pszichológiai kockázata. Az írás, meditációs munka lévén, veszélyes lehet, mivel olyan területekre vihet, amelyekről fogalmad sem volt korábban. Tehát bizonyos szövegek esetében önanalízis, amit például a pszichiátriai gyakorlat tilt, ugye. A másik válaszem: szeretem úgy is használni a kockázat szót, mint egy esztétikai természetű imperatívusz elemét. Tehát a jó szöveg mindig kockázatos abban a tekintetben, hogy megkísérel elmenni a végsőig. Az embernek el kell hagynia a rutinjait, és olyan területre kell merészkednie, ahol nem otthonos; ahol nincsenek meg a nagyon jól birtokolt technikák, ezért nem védi meg semmi. Nincs kanonizált esztétikai rendszer, ami egy intelligens lénynek nagyjából kiszabja azt a teret, ahol biztonságosan elmozoghat anélkül, hogy nagyobb baja esnék, nincsenek szabályok, amelyek megakadályozhatnák abban, hogy olyat tegyen, ami később rossz fényt vethet rá. Engem tényleg az érdekel, amikor az ember elveszíti a fogódzóit. Íróként az a szöveg érdekel, ami velem is megtörténik. Ezért jó hasonlat a vékony jégen korcsolyázás, mert az tényleg olyan, hogy sose tudod, meddig szabad elmenni, hol fog beszakadni. Hogy egyáltalán rá szabad-e lépni. Viszont látod alatta a dolgokat, és az nagyon izgalmas lehet.

– Könyvedet most sorban cloloastam, és azt vettem észre, hogy nagyon gyakran ugyanazt a dolgot szemléled, csak éppen más a nézőpontod. Ösztönös arrébb mozdulás, vagy tudatos helykeresés erdménye a nézőpont-változtatás?

– Módszer és technika is, bizonyos értelemben. Váltunk nézőpontot! Igyekezzünk mobilizálni a narratív ént. Tehát nem az én-ént, hanem a beszélő ént. De az ember pozíciója is megváltozik. Klasszikus recept szerint, mivel az ember kibeszélő, énjét elbeszélő lény, pályája kezdetén egy írónak először magáról kell írnia, lehetőleg nagyon személyes szö-

veget. Nálam ez nem így volt, eleinte az elképzelhető legtöbb stilizációt használtam a szövegeimben, nyelvi értelemben is.

– Talán keveset tudtál magadról.

– Nyilván kevesebbet, mint most, bár önanalizáló alkat vagyok. Úgy látszik, ennyire voltam „kész”. Szükségem volt mimikrire. Úgy is mondhatom, maszkot kellett használnom ahhoz, hogy valamit egyáltalán tudjak mondani. Egyébként ez meglátszik a későbbi szövegeimen is, elég sokat bibelődnek magával a megszólalás, az írás lehetőségével. Olyannyira sokat, hogy az egyik, talán a legfőbb hibájuk pont ez, a reflexió burjánzása.

– A beszélés lehetősége... A párbeszéd egyszerűen hiányzik az írásaidból. A régebbi munkáid olyanok, mintha videoklipeket néznék, többnyire szomorú videoklipeket, hangot levéve. Mintha olyan távol lennék a látványtól, hogy nem hallatszana oda a szó. Mint amikor innen, a hangszigetelt ablakok mögül lebámulok a térre. Látom a hintázó cigánylányt, egyedül van, látom, mozog a szája, gondolom, énekel. De nem hallok. Talán pontosabb, ha azt mondom, mintha egy tájképet szemlélnél, kellő távoból, s veled együtt én is. Akkor is, amikor a kisfiúról, tehát magadról írsz a Zsidó vagy?-ban.

– Elég pontosan érzed. Az első három könyvem, amelyek szerintem összetartoznak, két éve *Elnézhető látkép* címmel jelentek meg egy kötetben. A Fordítóházban dolgoztam Balatonfüreden, és a folyosó falán lógott egy kép, amely nagyon megfogott, ez került a borítójára. Egy Orosz István-grafika: sziklás szigetet néz valaki a tengerpartról, a sziklatömbökből álló sziget tulajdonképpen saját hanyagul átvetett lábának, szívtartó kézfejének látványát ismétli meg. Tehát tárgyiasult önmagadat figyeled. Bármiben fölismerheted magad, de ezzel el is távolítod. Szemléltetővé teszel valamit, ami szemlél igazából. A *Zsidó vagy?*-ban le is írtam ennek az archetipikus szituációját, egy óvodai jelenetet. Mindenki alszik, te nem tudsz aludni, akkor az lesz a feladatod, hogy vigyázz a többiekre. Hogy nézz. Ez egyébként a demokrácia fasizmusát is példázza; ahogy a rendszer puhán utánad mozog és meghatároz. Nem tudsz ellene dolgozni: megoldja, hogy vele legyél. Akkor te nézz! Legyen ez a dolgod, hogy figyelsz! És valamiért ma is ezt kell tennem. Pedig nézni a többieket egyszerre hideg és szomorú dolog. Időnként persze nagyszabású empátiák keletkezhetnek, de a pozíció maga, az mégiscsak halál magányos dolog, ülsz és nézed, hogy mi van. Ugyanúgy, ahogy te, a hangszigetelt ablakon át. A tapasztalataid révén tudod, mi zajlik. Fölismered, hogy énekel, de az már kérdéses, hogy mit, és hogy az szól-e neked egyáltalán.

– A '94-es tatai JAK-táborban írt naplódban az áll: „Aztán lapozgatások, ügyetlen szünetek, megsemmisítő oldalpillantások, megint az élmény, hogy ez mégiscsak, igen, bármilyen undorító, egy szakma, meg kell tanulni mindent, felolvasni, lapozgatni, be- és kivezetni, befejezni és elkezdni, megszerkeszteni, méltóságot és öniróniát, ezt az egész szart, amit úgy hívnak, irodalmi élet.” Nos?

– Elég különös dolog, a nyolcvanas évek közepére tulajdonképpen azokkal keveredtem személyes barátságba, akik ezt a bizonyos irodalmi életet most mint a középgeneráció fontos figurái úgy nagyjából meghatározzák. Pedig éppen irodalmi szempontból eléggé reménytelen helyzetben találkoztunk. Emlékszem, mikor megtudtuk, hogy Kukorelly első verseskötete megjelenhet, milyen hihetetlen volt, hogy közülünk valaki bekerülhetett egy tőlünk fényévekre lévő közegbe. Pedig Nádas még a hatvanas években megjelent, sőt akkor már Esterházy áttörése is megtörtént, publikált Marno, Tandori, Csaplár vagy Lengyel Péter, de ezek annyira elszigetelt és magányos teljesítmények voltak, kivételnek számítottak, nem az irodalmi nyilvánosság természetes részének. És például a neoavantgárd egész kultúrája – ami ma sincs a helyén – szinte nem is létezett a nagyobb nyilvánosság számára. A *Mozgónak* akkor már vége volt, a *Jelenkor* volt az egyetlen lap, amely valamennyire kötődött ahhoz az irodalmisághoz, ami számunkra fontos volt. Tehát akkoriban még egyáltalán nem is gondolkodhattam azon, hogy mik az irodalmi élet szabályai. Csak amikor belépsz, akkor derül ki, hogy működik. Hát úgy működik, ahogy. De ezt te is tudod.

– *Nem tudom.*

– Tele van kisszerű hülyeségekkel, kis sértődésekkel, törlesztésekkel és törleszkedésekkel. Azt, hogy én otthonos volnék benne, önkéntelenül kritikai megjegyzésnek veszem, mert különösebben sosem szerettem ezt a belvilágot. Bár valószínűleg könnyű megtanulni, hogy mikor hol kell megjelenni, kivel kell barátkozni. De az egész működés talán legfontosabb eredménye annak a fanyar tudomásulvétele, hogy a hierarchia, az esélyek leosztása nem értékelvűen alakul, hanem például olyan alapokon, hogy valaki jókor van jó helyen, vagy képes használni a médiát. Szóval ilyesmiken. Miközben ennek az irodalomhoz semmi köze sincs.

– *Te szoktál jókor jó helyen lenni, vagy használni tudod a médiát?*

– Szinte a szakmám. A rádióban dolgozom tíz éve, előtte is mindig a sajtóban, tehát föltehetően viszonylag kompatibilis vagyok. Elműködöm, mert egyrészt ebből élek, másrészt sokat hívnak, úgymond, szerepelni. Tudom kezelni ezeket a helyzeteket, de remélem, a helyükön is tartom őket. De millió összetevője van annak, hogy például egy könyv elfogy vagy nem, vagy egyáltalán tudomást szereznek-e róla. Azt veszem észre, hogy a könyvpiac, jobban mondva az irodalmi élet piaca, kezd igazi piacként viselkedni. Tehát ennek is kiismerhető marketingstratégiái vannak, például, hogy az író is el kell adni, nem csak a könyvét. Ami persze a szöveg minőségét, amennyiben képesek vagyunk még józanul gondolkodni, semmilyen módon nem érinti. Ezt tudni kell. Nem szabad nagyon összetörni, ha valakinek nem megy azért, mert alkatilag végtelenül távol áll tőle, hogy menedzselje magát, vagy akár csak tevékenyen részt vegyen a menedzselésében. Sokkal nagyobb a veszélye annak, ha valaki ezt jól csinálja. Ritka, hogy valaki a külvilág reakciójától függetlenül tudja az önértékelését, és hideg fejjel meg tudja ítélni, hogy maga a mű milyen, hol a helye, merre akar elmozdulni.

– *Igen, én is azt hiszem, a siker veszélyesebb, mint a sikertelenség.*

– Persze, sokkal. Bár a sikertelenségből meg nagyon súlyos sértődés, erős frusztráció származhat, ami azért hosszú távon gyilkos dolog.

– *Hogy állsz te a sikerrel? Illetve inkább a sikerhez kapcsolódó féltékenység érdekel. Mert úgy tűnik, nem szenvedsz a féltékenységtől, sőt. Hivatkozol a kortársaidra, van, hogy nekik ajánlod írásaidat. Ez azért furcsa, mert általában mintha nem léteznének kortársak. Mestercek vannak csak. És azok is többnyire már a sírban.*

– Az ember mindig gyanakodjon, ha látszólag jó tulajdonságára hívják fel a figyelmét, mert lehet, hogy csak sikeresen nyomott el magában valami érdekesebb rosszat, de ebben az esetben azt mondhatom, hogy *tényleg* nem szoktam féltékenykedni. Talán mert társas lény vagyok, legalábbis a fentebb emlegetett megfigyelés erejéig. Nagyon szeretem nézni, hogy mások mit csinálnak. Állítólag a harmincas években a világ leghíresebb pankrátorai tizen vagy tizenketten egyszer egy évben összejöttek, hogy az éj leple alatt cirkusz és bunda nélkül eldöntsék, hogy ki a legjobb. Birkózással. Tehát létezett egy belső, valóságos sorrendjük, amit aztán nem árultak el senkinek. Egy ilyen nagyon finom mérce működik az irodalomban is, lehet érzékelni, hogy valójában, cirkusz és bunda nélkül, ki hol áll éppen. Hogy mi az ázsiója, följebb van-e, vagy éppen lecsúszott, mert három éve nem írt könyvet, és az utolsó sem sikerült olyan nagyon, de még mindig van benne lehetőség – egy más példával illusztrálva –, mint Agassiban, aki pár éve a kétszázadik helyről feljött világsőnek. Van egy ilyen olvasata az irodalmi életnek, de ez annyira nem izgat. Egy pontig izgat, utána untat, talán ezért nem vagyok féltékeny. Unalomból nem. Az jobban érdekel, hogy ki hogyan működik, úgy önmagában. Főleg az alkat meg a szöveg összefüggései borzasztó érdekesek. Ezenkívül engem jobban izgat, jobban is tudok szeretni valamit, amiben látom az esendőséget. Mert a sérülékenység szerethetőbb, mint az a baromi tökély, ami...*(csönd)*

– *A baromi tökély, ami...?*

– Baromi tökély. Pont.

– *Mennyiben esendő a Zsidó vagy? Mik a hibái?*

– Nem biztos, hogy hibák, de már látok benne helyeket, ahol még tovább lehetne írni.

– *Átírni vagy jobban elmélyülni benne?*

– Az ember mindig talál elsődleges hibát is. Tehát, hogy még valamit változtatna egy mondaton, egyből kettőt csinálna mégis, megszüntetne egy bekezdést, vagy ellenkezőleg, mégis csinálna egy újat. Vagy egy ritmust jobbá tenne. Ezek az apró szövszölések szerintem a végtelenségig folytathatók, mert az embernek diszpozíciójánál fogva mindig más a „tökéletesség-érzékelése”. Tehát egy efféle nyitottsága akkor is megvan egy könyvnek, ha amúgy elégedett vagy vele. Inkább az a gond ezzel, hogy is mondjam, hogy nem szerkezeti, hanem spirituális értelemben a közepén van egy nagyon régi írásom, ami magához húzta a többi motívumot vagy emléket...

– *Melyik ez az írás...?*

– A *huron tó* című könyvemben volt egy (*zsidó vagy?*) című szöveg, amiben a leányfalui mozilátogatás és a békakínzás már benne van, és ehhez a leányfalui anizkszhoz „vonzódott” a többi emlék. A gondom az, hogy már eszembe jutottak más dolgok is, amik éppígy bekerülhettek volna a könyvbe, és egyelőre kívül vannak rajta. Ami viszont jó, hogy többen is azt mondták, a könyv visszaküldte őket a saját gyerekkorukba, és erre csak a legboldogabb pillanataimban számíthattam. Mert megvolt annak a kockázata, hogy magánjellegűvé válik a szöveg, hogy nem tudsz benne semmi igazán közösre bukkanni. De a jelek szerint érzelmi viszonyt alakított ki több olvasójával, ami számomra most a legfontosabb volt. Többen mondták, olyanok, akiknek fontos a véleményük, hogy a szöveg örvényszerűen elkapta őket. Bizonyos pillanatokban magam is éreztem, hogy ennek az írásnak az örvény a formája, úgy is hívtam magamban, hogy örvénykönyv. A fele nagyon gyorsan elkészült, de tulajdonképpen az egészet húsz évig írtam. Tudod, elég bonyolult, hogy mikor ír az ember...

– *Szerencsés esetben folyton.*

– Az történt, hogy kaptam egy felkérést a Kalligram Kiadótól – ahová egy nagyon jó barátom, Mészáros Sándor elment szerkeszteni –, csináljak egy könyvet. Nekem vannak ugyan úgynevezett rendszer regényötleteim, de azt vettem észre, bármit írok, önmagamba botlom. Tudtam, ez gátolni fog a munkában, mert ha elkezdek valamit, a harmadik lépésnél ott vagyok vagy a gyerek-, vagy a kamaszkoromban, és olyan kibeszéletlen ügyek kerülnek elő, amelyek egyrészt baromira izgatnak, másrészt viszont azt a konkrét dolgot akadályozzák, amire éppen készülnék. Le kellett vonnom a következtetést. Volt egy pillanat, amikor azt mondtam, jó, akkor most nézzük meg, hogy mi van, mi akar ennyire *lenni*. Tudomásul veszem, valami erő bennem azt akarja, hogy foglalkozzam ezzel. És rettentően fölszabadító volt, hogy megengedtem neki, mert rögtön az első reggelen intenzív munka kezdődött. Nem is nevezném munkának, inkább utazás volt. Vagy nem is tudom... Nagyon könnyen kerültem nagyon mélyre magamban, és ez általában három-négy óra intenzív írással járt. Utána könnyed lebegéssé változott a nap. Ismered, amikor úgy érzed, hogy „csináltál valamit”, utána szabadságolhatod magad mindenből, és félhülye mosollyal az arcodon jössz-mész, mert ráadásul azt is érzed, hogy másnap is képes leszel az írásra. Persze azt is tudtam, nyilván botorság arra gondolni, hogy ezentúl ilyen lesz az életem; minden reggel fölkelek, és így tudok dolgozni. De azért három-négy hétig eltartott, és életem egyik nagyon fontos tapasztalata volt. Mert egyébként mindig szívesen írok, két-három órában megcsinállok valamit, és utána már esetleg csak egy kis javításra térek vissza. Így mindig elszigetelt szövegek születnek. Nem ismerem azt, milyen, amikor valami hetekig foglalkoztat.

– *Úgy is mondhatnánk, átléptél a novellából a regénybe.*

– Igen, és ez egy fontos lépés volt, mert nekem, lehet, hogy ez viccesen hangzik, de a novellaformával nagyon komoly világnézeti gondjaim vannak. Mégpedig azért, mert va-

lamilyen módon mindig arról beszél, hogy uralható a tapasztalat. Tehát az a metafizikai bizonyosság van mögötte, hogy a világ leírható, bekebelezhető és újra kiköphető egy szép, kerek novella formájában. Van valamiféle ismeretelméleti önhittség a novellaformában. Ezzel szemben a regény sokkal izgalmasabb forma, és ahogy elnézem, valamilyen módon a legrokonszenvesebb módja a tudásnak, az egyáltalán lehetséges tudásnak. Vannak novellisták, akik nagyon simán végigcsinálnak egy írói életet 1234 novella megírásával, adott esetben innovatívak vagy megmutatják a novella határtalanságát. De ez nem én vagyok. Engem mindig idegesített. Az a néhány írásom, ami novellának nevezhető, nem más, mint novellaparódia. Van ugyan egy elég jól belakott területem, a három-négy flekkes, kicsit esszészerű, ironikus, regiszterváltogató szövegtípus, elég sok ilyen írtam az elmúlt tíz évben. Lehet könyvkritika, szólhat egy emberről, megnyithat kiállítást, reflektálhat egy utazásra, lehet naplószerű, de mégiscsak olyan, mint egy jegyzetfüzet a zsebedben. Nem *könyv*. Azt éreztem, hogy vagy át tudok kerülni ebbe a nagyobb struktúrába, ami a regény, vagy megmaradok egy margóra firkáló krakélernek, Forgách András könyvcímét idézve, *valami figaróféle alaknak*. Ezt persze lehet elegánsan csinálni, szerethető dolog, de azért mégiscsak lakik benned egy sötétebb pofa is, aki munkára ösztönöz, azt súgja, próbáld ki a teherbírásodat a végsőkéig. Pont így éreztem, ahogy kérdezted, hogy most mintha átléptem volna egy másik formába, és most már semmi más nem izgat, mint az, hogy még egyszer meg tudom-e tenni.

Az örökké valóság 1 napja

(Szemelvények egy Sajátkönyvből)

Például egy pillantás
története
eltéved egy kertben. Itt élt
Robinson Crusoe.
(Michael Krüger)

KEVÉS

Bármit csinálj is, csak úgy van értelme, ha azt nagyon jól csinálod. Jól kevés. Sok jó verset írnak manapság a költők (mint ahogy mindig is), de kurva jó kevés van. Pedig csak úgy érdemes. Meg ahogy a csillag megy az égen.

KIFINOMULT

Mióta süket vagy, mondja feleséged, egészen kifinomult a (zenei) hallásod.

KÍVÜLRŐL (BELÜLRŐL)

Este későn, a szobában, a kislámpa alatt ücsörögve és cédét hallgatva az vilant be, ha már nagyon öreg és persze töksüket leszel, akkor a cédelemezeket már el se kell indítanod, csak berakod, amihez kedved van, hallgatod a csendet, élvezed a zenét, hisz mindet tudod, ismered, hallod kívülről. Vagyis belülről.

LEVESPOR

Késel a névnapi vacsoráról. Szerencsére te vagy az ünnepelt, így bűnöd bocsánatos (ha nem is bocsáttatik meg). Közben, míg várnak rád, parázs vita alakul ki leendő (persze, majd kiderül) sógorod, húgod és a feleséged között. A húsleves körül. Hogy lehet-e disznóból húslevest csinálni. Az egyik fél, a harmincon aluli duó szerint nem, mert van tyúkhúsleves meg marhahúsleves, de olyan, hogy disznó- vagy sertéshúsleves, olyan nincs, nem létezik, szögezik le. Feleséged, kicsit hápogva a megilletődöttségtől, próbálja védeni tizenéve kialakult remek fő-

zótudományát, ám ők vannak többen. Határozottan állítják, a végső fegyvertényt is felvonultatva, hogy nincsen. Ugyanis olyan levespor, hogy disznó- vagy sertéshúsleves, ugye, nem kapható. Kész tehát, vita lezárva részükről. És mindez, ha nem késel, nem fordulhat elő. Mert egy Krúdyn–Kosztolányin–Márain nevelkedett írónak ki merné a levesporos érvet bedobni.

MADÁR

Minden reggel találkozol vele, futás vagy séta közben. Nagyjából ismered már a területét. Ha meglátod, valami indokolatlan boldogság tölt el, mintha már ettől jól indulna a napod. Sőt, mintha kifejezetten ettől biztosan jobban alakulna. Utánanézel a lexikonban, milyen madár is. Nagy, barna. Feleséged erre mondaná kapásból azt, hogy sas. Na, az biztosan nem. Ölyv vagy héja, valószínűleg. De vagy túl hirtelen rebben fel mellőled, és az ijedségtől csak hatalmas, barna szárnyakat látsz, vagy túl messze csücsül valamelyik fa legtetetjén. Így marad madár. Mint Nemes Nagy Ágnes szép és enigmatikus versében. És ahogy az autópályák mellett gubbasztanak a dróthálón. Bambulnak mereven az aszfaltra. Ha fagyos, ha forró. És ez nagyon szimpatikussá teszi őket. Túlságosan is emberivé.

MÁSODPÉLDÁNYOK

Előfordul néha, hogy egy-egy publikáció után két tiszteletpéldányhoz jutsz. Egyet az ember félretesz a többi közé, ki tudja, miért. (Jó lesz majd valamire: visszakeresni, ha a számítógépből elveszett, vagy a gyerekeknek mutogatni a sokkilónyi folyóiratot. Ezt mind apuka írta tele...) De a másikat nem adhatod önmutogatás nélkül senkinek, másrészt nem is érdekel senkit az ismerőseid közül, mégis félreteszed, mint régen apádnak, egy adott helyre. És egyre csak gyűlnek, fenyegetően, a másodpéldányok.

MULANDÓSÁG

Hisz tudod, a dicsőség. Gyorsabban múlik, mint a derékfájásod.

NAGY ÍRÓ

Rájöttél, a nagy írók nem olvassák a folyóiratokat, nem figyelik a kritikákat, nem tájékozódnak megfelelően. Szarnak rá. Ők a Nagy Írók. Az utóbbi időben egyre kevésbé vagy tájékozott, nem figyeled az eseményeket, nem követed a dolgok alakulását, lehet, hogy lassan nagy író leszel? (Lassan nem árt odafigyelned magadra!)

NŐSZÁM

A kölyökvizsla fiú, és kamaszodik. A nőismerősöknek félelmetesen gyorsan beszagol, hogy csak egy huhhh vagy ahhh szakad föl belőlük, mert addigra már a gazdája vagy a felesége elkapja, és mentesíti a vendéget az inzultálástól. Feleséged szégyelli, de hát mit lehet tenni. Ám a középkorú, jól öltözött rokon hölgy zokon veszi, hogy ez alkalommal nem támadja le, nem szagol be és nem akarja a lábát megerőszakolni. Azaz nem veszi nőszámba. Vigasztalásul elmondod, az imént lett megfenyítve, azért ilyen fegyelmezett, de ígéred, legközelebb... És a kapuban hozzáteszed, integetésképpen, ne keseredjen el, nem vele van a baj. Csak a kutyád is nagyfiú lesz lassan, és talán áttér a kutyalányok molesztálására.

NYUGALOM

Tudod, amiről a keleti bölcsek beszélnek, mármint a végcélt illetően. Amit elérsz egy váratlan pillanatban, aztán úgy maradsz örökre. Úgymond, megvilágosodsz. Na. De a magad részéről ez csak órákra sikerül, talán egy félórára. Egyedül vagy a lakásban, ülsz a kádban, áztatod magad, olvasgatsz, elmélázgatsz (gondolkozol?), miközben valami régi, 17. századi zene szól, beszarásig szépen. Hogy lehet ilyen szép, kérdezzeted magadtól. Aztán arra jutsz, mint mindig, hogy ez az isteni dialógus megnyilvánulása, emberi részről. (Az előadóról, aki-ken minden múlik, nem is beszélve.) Kávét melegítesz, szédelegsz. Meddig tarthat a tökéletes pillanatok ezen füzére? Félsz, hogy csak a cédé végéig, de megnyugszol, vannak még tartalék zenék. Kimész a vécére, bambulsz kifelé a kisablakon, és látod, hogy éppen akkor röppen az ág hegyére egy ismeretlen szépségű madár. Próbálsz kitalálni, mi is lehet, de nem megy, nem látod egészen pontosan a szűnyogháló miatt, és nincs is közel. A nyugalom érzése teljesen eltöltött, érzed, hogy túlcsoordul benned valami, nincs mit tenni, írni kell. Bemész a szobába, bekapcsolod a gépet, és elkezdesz valami homályosat pötyögtetni arról, amiről szerinted a keleti filozófiák is beszélnek. Pontatlanul, miként ha egy ágon ülő lényre azt mondd, madár.

ÓRAÁTÁLLÍTÁS

A világért se tudod megértetni az állataiddal, az őszi óraátállítással kezdődően egy órával később fogják kapni a vacsorájukat, mert az számodra ugyanakkor van, mint korábban. Azóta mindennap izgulnak, sűrögnek-forognak körülötted egy órán át, hogy mutassák, jelezzék, elfelejtetted őket (megetetni). De nem türelmetlenek, kívárlják a sorukat.

PETŐFIK

Egy nap véletlenül meglátott játszani a csarnokban. Később az öltözőben megke-
resett, nem lenne-e kedved profi csapatban játszani. Bizonytalankodtál, de azért
rávett, legalább gyere el, nézd meg. Eljártál edzésekre, beálltál játszani a profik
közé. Egy-két meccset megértél, és mivel Petőfi Lajos, az edző nagyon értette a
dolgát, állandóan cserélgetett. Rájött, vagy beszórsz minden labdát, vagy egyet
sem. Mikor milyen passzban vagy. És mivel te is rájöttél, nem ez a profi játék
alapja, végérvényesen a másik Petőfi által kitaposott utat választottad.

SAJÁT LÓ

Nincs saját lovad, de mindig szerettél volna egyet. Az ember annyi mindent sze-
retne, szeretett volna. Nálad a ló ilyen. Tudod, nem lehet, nem csak az anyagiak
miatt. Egy másik életet követelne. Neked meg van már néhány. Ilyen-olyan. Ku-
tyás, gyerekes, barátos, költős, férjes, író, szerkesztős. Szóval, sokféle. A lovas
már nem nagyon fér bele.

Pedig valamikor volt. Még gyerekkorodban. Ha nem is teljesen a tiéd, de arra
a néhány órára, amikor lovagolni jártál, csak a tiéd volt. És valóságos. Amikor
lovagolni lehetett az állami gazdaság által fenntartott istálló lovain. Külföldi-
eknek még akkor is (vagy már akkor is), az átkosban, lehetett lovagolni, pénzért.
Neked harsonáznod kellett, tizenkét évesen, rendezvényeken, törékeny kis gye-
rekként fújni a repedtfazék-hangú lovas harsonát szerencsétlen ló füle fölött. Ez
volt az ára a lovaglásnak. Ettől eltekintve ingyen volt, csak a „lovadat” kellett
rendben tartani, lelovagolni, lecsutakolni, törődni vele. Imádtál lovagolni, jó
volt érezni, ahogy az a számodra hatalmas lény a közös akaratot hajtja végre,
ügetés, vágta, poroszkálás, mikor mit kell. Sokat álltál az istállóban, öreg, ki-
vénhedt kancád okos, nagy fejénél, néztél bele hatalmas, meleg szemébe. Jó volt
a ló-, a szalma- és trágyaszagban létezni, bár otthon mindig kaptál érte megjegy-
zéseket, de akárhogy is, a lóhoz hozzátartozik az a sajátos, bűdös szag, amit a lo-
vas ember nagyon szeret. Nem a trágya vagy a szalma szagát, a ló állat-illatát.
Ahogy beveszi magát minden ruhadarabodba. Még az alsógatyád is lószagú. A
nyereg meg folyton kisebesítette a térded belső felét, nem tudott begyógyulni,
újra és újra beleragadt a nadrág a sebbe, úgy kellett letépni átöltözéskor. Hirte-
len kellett megrántani a szövetet, akkor kevésbé fáj. Szerettél lovagolni. Még
azután is, hogy ugratni tanultál, és nem voltál elég határozott, vagy talán féle-
lemből megszorítottad váratlanul az akadály előtt a térdeddal a lovat, amitől le-
blokkolt, te meg gyönyörű ívben – mint a filmekben – átrepültél a feje felett. Egye-
nesen a lábai és az akadály közé. Közben pedig tovább szorítottad a kantárt, ott
táncolt, ágaskodott fölötted a hatalmas lótest, de nem lépett rád. Pedig a lová-
szok rengeteg olyan történetet meséltek, hogy kinek mijét taposta le a ló ilyen
helyzetekben. (Különösen, a pici, púpos lovász tudta félelmetesen előadni eze-
ket a történeteket.) Utána kezdtél el félni, miután visszaültél a lovadra, remegtél,
inkább hazaküldtek, aznap nem kellett folytatnod az edzést, a csutakolás is el-

maradt. De a kapcsolatotod csak szorosabb lett a lóval, a lovaddal. (Úgy érezted, sohasem lépne rád. Soha.)

Harsonázni viszont nem szeretted, nem a bemutatók, hanem az oktató miatt. Féltél tőle, kiabált, és mindig erősen gesztikulált béna, karomszerű ujjával. Ahogy vezényelt. De mivel lovagolni csak így lehetett, szorgalmasan jártál ki a határba, harsonázni, vagyis gyakorolni. Ne legyen gond veled. Otthon ugyanis, a pannellakásban eltiltottak a gyakorlástól. Közeledett a harsonavizsga, és nagyon szeretted volna már túl lenni rajta, állandó hasmenésed volt, mivel akinek nem sikerül, mondták, nem jöhet lovagolni sem. A nagyobb fiúk azt javasolták, úgy kell gyakorolni, betömöd a harsona végét újságpapírral. Akkor nagyon kell erőlködni, hogy szóljon. Amikor viszont kiveszed, úgy fog szólni, hogy na, mivel megszoktad, hogy erősen kell fújni. Újságpapír nélkül ércesen zengő hangon fogod fújni a szignálokat. Veled meg mindig az volt a baj, hogy halkán fújtad (vézna fiú, satnya mellkassal), a „mester” nem hallotta rendesen, jól fújod-e. (Nem mindig fújtad, persze.) Gyakorolnod kellett tehát, újságpapírral. Annyira akartad a lovaglást, hogy még a vizsga előtt is, a téli lovarda udvarán újságpapírral gyakoroltál, fújtad, mint egy kisangyal. Erőlködtél. Egyszer csak szóltak, te jössz, a „mester” vár. Elkezdted fújni a kért darabokat, de valahogy elfogyott belőled az erő, nem volt több levegőd, úgy elfáradtál az előzetes gyakorlásban. Hiába magyarázkodtál könnyekkel küszködve, „mester”, adjon egy kis időt, menned kellett. Tizenkét éves fiú, bögve tetted meg az utat hazáig. Nem lovagolhattál többet.

SZÉPERNŐ

Kizárólag céltalanul, utazás közben vagy esténként a fürdőkádban, tetszőleges résznél (versnél, kisprózánál) felütve érdemes olvasni. Lassan csepegtetve, mint egy elzárhatatlan (rossz) csapot. Vagy mintha desszert volna. (Csak az íze miatt.)

SZÖRNYŰ

Lehet-e úgy ránézni egy legalább részleteiben kíváncsatos nőre, hogy nem mozdul meg benned semmi. Általa. Ez lehetne az öregség? (Betegség? Halál?) Nem hiszed. Egy hinduista bölcs válaszolta a kérdésre, hogy mikor szűnnek meg az ember szexuális vágyai: 3 perccel a halál után. Ha nem mozdul benned semmi, és még érzékeled ezt, az már legalább másfél perc. És ez szörnyű lehet. (De még mindig van másfél!)

SZÜLINAP

Az a nap, mely önmagadról szólna, és az a nap, mely az évek múlásával egyre rosszabbul sül el. Mert valamit vársz, no, nem túl sokat, de az se... És amelyről minden évben azt hiszed, na, ennél rosszabb szülinapod már nem lehet. És lőn újabb év, és lőn újabb tapasztalat.

Várákozás. Ez a szó jut eszedbe várákozás közben a folyosón sétálgatva. Ekkor lesz súlya, ha tetszik, igazi jelentése, kilenc hónap óta, élesben. Más megvilágításba kerül ez a várákozás, konkrétágának és lehetséges befejezésének fényében. (A neonfény iskolákban és kórházakban mindig másképp láttatja a dolgokat. Főként, ha neonérzékeny a szemed.) Nyúlvrös szemekkel várákózol hát a szülés megindítására. Mintha előre (ki)sírtad volna magad (örömdben). Először próbálsz egészen konkrétan elképzelni leendő fiad, milyen lesz. Teljesen abszurd ötlet. Majd arra gondolsz – ez a beteges dolog a foglalkozásod –, hogyan lehet majd mindezt megírni. Menekülni tehát ismét a szembesülés, a dolgok teljes, adott pillanatban való átélése elől. (Talán abban a naiv tévképzetben ringatózva, hogy a megírásban élhető át legtökéletesebben a valóság.) Körülötted várákózó apukák, mintha most vennéd észre őket. Van valami ünnepélyesség e közösségben (hallgatólagosan?) feszülő csendben. Nyilván hasonló hülyeségek járnak a fejükben (ilyenkor mindenki „író” lesz múlt- és jövőbeli művek nélkül), látszólag esznek vagy imát mormolnak magukban a „leendőért”. Várákózol, és meglepően nyugodt vagy. Az idő tanítására fülelsz, milyen irreális a természete. A percek múlását figyeled, ha nem is számolod. Iszonyatosan hosszú pillanatokból állnak, nem történik semmi, várákózol, s mintha az órák egyszerre romlottak volna el, egy helyben állnának a mutatók a szülőszobák előterében. Pedig a nagy falióra percmutatójának halk kattánásait hallani véled. Tehát az időnek múltnia kell.

Bejutsz végre, a magzatvíz távoztával, a még szorosan egy csapatot alkotó feleségedhez és leendő gyerekedhez. Egyelőre séta van, hátha megindulnak tőle a fájások. Apás szülés lesz, biztosan érezted előre, ott kell lenned. Segítened kell a leendő gyerek anyjának. Lelkileg segítesz persze, azzal, hogy ott vagy és csavargatod, szorongatod a kezét, mintha neked is ugyanúgy fájna, noha elképzelésed sincs, mennyire fájhat. Úgy vagy vele, mint Rilke, látod, hogy az élet fájdalommal és sírással kezdődik, de nem tudsz segíteni, tehetetlenül szemlélődsz. Asszisztálsz csupán, mint egy kamera, rögzíted magadban a dolgokat, míg ő éli, sőt szenved. (Utólag azt mondja a feleséged, nagy segítség volt.) Kamerázod tehát a dolgokat, a szülés hihetetlenül állati aktusát. És egyfolytában csodálkozol. A nők újra és újra vállalják e fájdalmakat egy ismeretlen életért. Micsoda optimizmus! A szenvedés mértékét látva ismét eszedbe jut kedvenc témád, a fájdalom és az öröm (gyönyör) közös forrása Szókratésznál, mikor leveszik a bilincseket a mesterről. A gyakorlatban derül ki, igaza volt, idealizmusától függetlenül. Nézed, ahogy a fájdalomtól ismeretlenné torzult női arc visszaváltozik, és anyai szelídség, nyugodt szépség ül ki rá. Viszed a fiadat megmosdatni, megmérni. Egy közel négykilós húsdarab, aki elkövetkező évtizedeiteket meghatározza majd. Az örömben osztottok mind, a szülésznő, a szülész orvos és ti, mintha abszolút közös gyerek lenne. A közös munka gyermeke.

Visszagondolva a szülés lebonyolódására, mintha csak tükrök által homályosan láttál volna mindent. Semmi nem tűnt valóságosnak. Valóságos személyek irreális helyzetben. (Akár a *Vészhelyzet* című – feleséged által igen kedvelt – kórházi sorozatfilmben, az ember alig győzi követni az eseményeket. Már amikor beindultak, persze.) Miközben egyfolytában szorongatod feleséged kezét. Illet-

ve fordítva, minden vért kiszorít a kezedből, szinte fáj a szorítása. Fogod a homlokát, beszélsz hozzá. Mit lehet ilyenkor mondani, fogalmad sincs. Valószínűleg hülyeségeket. Igazából a buszra várakozva térsz magadhoz, vagy hazafelé a buszon. Összetalálkozol egy ismerőssel, mondod neki, fiad született. Mintha egy ismerőről beszélnél csupán, rossz ragozásban. Fáradt vagy és furcsán üres. (Árnyékod magányosan csörömpöl, húzod magad után a langyos őszi aszfalton.) És otthon nem lesz nagy buli, ahogy a filmekben szokott. Hazajön a lányod az iskolából, elmeséled neki (megpróbálod), mi volt, este elaltatod, majd felbontasz egy üveg, előre bekészített sokputtonyos aszút. Megiszod az egész palackkal fiad és anyukája egészségére.

Aztán még néhány nap, a délutánok a kórházban telnek, nézegetve, szoktatva magatokat hozzá. Nem oly' nehéz, csak furcsa. Majd a kórházból hazahozva, jó sokáig még. Valahogy nagyon más, mint az első gyerek volt. Talán öregszel, jobban figyelsz a részletekre.

TAPASZTALAT

Főszerkesztőd váratlanul megkérdezi a nap végén, milyen napod volt. Kicsit gondolkozol, majd sorolod. Délelőtt a beérkezett új anyagokat olvasgattad, mérlegelve, melyik jöhet esetleg szóba, melyik egyáltalán nem. Fárasztó volt, ugye, kérdezi a főszerkesztőd. Hogyne, mondod, és hosszan magyarázod, miféle fárasztó és unalmas szövegeken kellett átrágnod magad. Ebéd után a már elfogadott írásokat javígtattad, vagyis olvasószerkesztetted, meséled kérdő tekintetére. Aztán néhány óra fárasztó munka után a betördelt anyagokat korrigáltad, hiszen a nyomda már sürgetett... Ez is kimerítő munka, ugye, kérdezte főszerkesztőd. Hát hogyne, még lélekölőbb, mint a korábbiak. Majd végül, halál fáradtan néhány esedékes telefont bonyolítottál le, anyagot kértél híres és fontos emberektől, érdeklődtél hogylétük és munkakedvük felől. Főszerkesztőd szemében megint ott láttad a kérdést, de csak bólintottál, igen. Vacsora után pedig az elektronikus leveleket nézted meg, válaszoltál és érdeklődtél, újonnan érkezett szövegeket mentettél lemezre, már a következő napra. Igen, mondod végül kérdés nélkül, ez is baromi fárasztó volt. Talán ez volt a leginkább az. Erre aztán főszerkesztőd is bólogat, igen, igen. És tudod, ez még így lesz évtizedeken keresztül. Amíg főszerkesztő nem leszel.

ÚJ DOLOG

Amíg kéziratban, esetleg évekig készenléti állapotban simogattad, csak te, vagy csak néhány barát ismerte, teljesen biztos voltál benne. A megjelenés előtti pillanatban is. Am ahogy testet öltött, idegenné vált, noha érezted, hogy azért a te véred. A megjelenés óta lassan telik az idő, nem jönnek a reakciók elég gyorsan, te pedig egyre jobban elbizonytalanodsz, a végén már szinte megkérdőjelezed, a te

műved-e. A gyerek meg baromi gyorsan nő, már nem tart igényt rád, önálló életet él, ő dialogizál az olvasóval, te meg kívül rekedsz. Ilyenkor ideje valami új dolognak nekikezdeni.

VALAKI

beszélni akar veled, szólt a feleséged, és te lassú léptekkel haladtál a telefon felé. Nem azt mondta, valaki keres, vagy telefonod van. És a feleséged – mintha – furcsán mosolygott volna hozzá. A kagylót felemelve ismerős hang szólított meg. Jó fél perc is beletelt, mire leesett, hogy mégsem ő az, hanem az öccse akarja jókivánságait elmondani karácsony másnapján. Másfél éve halott apád öccse. Azért leizzadsz. Elmeséled utána feleségednek azt a félperces élményt, aki csak annyit jegyez meg nevetve, apádtól még ez is kitelt volna.

VIDÉKI VASÚTÁLLOMÁS

A reggeli csatlakozásra várva, hol máshol?, a váróteremben várakozol. Nincs mit tenned, figyeled a környezetet. Hajléktalanok és IC-re igyekvők vegyesen. Üvegkalitkában az informátor. Jellegzetes vasutasfej, kövérkés, kopaszodó, izzadságtól fényes homlokú. Mit csinál? Unatkozik, természetesen. Az orrát túrja tömpe ujjával, miközben nézed. Miközben néz rád. Nem nagyon érti, miért nézed olyan csodálkozva. Majd amikor megtalálta, amit olyannyira keresett, a nyitott kisablakon, miután egy kicsit formázgatta, kipöcköli a galacsint. Egy vidéki vasútállomáson átszállásra várakozol, kimész a peronra, reméled, mielőbb megjön a vonat.

VIGYÁZZ, KÉSZ, TŰZ

Azt álmodtad, hogy egész éjszaka lángol a szomszéd ház teteje, vörösen izzanak a hideg januári éjben a tartógerendák, miközben egyfolytában forgolódsz, nem tudsz véget vetni ennek a nagyon is valóságghű álomnak, hallani véled a tűzoltókocsik jövés-menését, csapkodást, sürgölődést, kiabálást, a szobát betölti a redőnyréseken átfűrődő, leállíthatatlan sárga villogás, miként egy roham előképe. És amikor kimész ellapátolni a frissen esett havat a járdáról, a friss hónap füstös szaga van, de te dolgozol tovább, imádsz korán reggel havat lapátolni, nem számít, ha utána napokig tartó derékfájás lesz a jutalom. Fogod a lapátot, dolgozod végeztével zárod a kaput, amikor tekinteted fölréved, talán a hóesés további reményét kémlelni, amikor megdöbbenve látod, hogy az álomnak vége. Fekete, üszkös csontok az egykori háztető helyén, kicsit még füstölög magában, átellenben, az út másik felén.

VIRÁGBOLT

A néni, aki előttem lép a boltba, mert udvarias vagy, noha rohadtul sietnél már, ballagási szalagot keres. Az ismerős, kedves eladó a háta mögé mutat, több tucat szalagra. Tessék. Csak vers ne legyen rajta, mondja a néni, a lánya kikötötte, olyat ne hozzon. Az eladó itt jelentőségteljesen rád néz, kisváros, szemében ott a kérdés, mit szólsz ehhez te. Egy élő költő, mondja. Nos, kezdted óvatosan és teátrálisan, a néni számára amúgy is csak akkor lennél kompetens, ha már csak sárguló csontjaid lennének csupán. Így inkább hallgatsz. Mondod a kedves eladónőnek, aki halkán kuncog rajta. Tehát legalább őt meggyőzted.

DANIELLÁVAL A VONATON (4.)

(Egy regény műhelynaplója)*

Mélyen bent a regényben.

Hosszú az út, amelyen az alig valamivel több mint tizennégy éves fiú, akit követek, otthagyta a léptei nyomát.

Ötvennyolc, mióta a kézíraton dolgozom, már hatvan év után az egykori léptekeket követve ugyancsak hosszú úton hagyom magam mögött a lábnyomaimat.

A talány – az útonlét körülfalazott, sötét tereiben tapogatódzó fénysávok metszéspontjában: az Idő.

Három dimenziója *nem* múlt, jelen, jövő. Belső Időként: a hatvan év előtti Idő, a hatvan év előtti követésének ideje, ám olyan Idő is, amelyben a követőt is követik a *tetthely* megközelítése közben.

A léptek: történeti nyomok és esztétikai jelek *együtt*.

„Tovább az erdőben. Vendég megáll. Fiatalember pár lépést megy, visszafordul: szemüveges, tiszta, kutató arc.

A: És te mit? Irodalmat? Irodalmat és történelmet? Ez jó. Együtt. Csak *együtt* igazak. Ez is a tanulságok közé tartozik.” (Mészöly Miklós: *Vendég [Berlini interjú]*)

Közel harminc éve írta. Próbáljunk meg a Vendég nyomaiban *is* lépegetni, miközben *tetthely*ünkhöz közeledünk. De előbb még egy idézet a Mészöly-szövegből. „A: Az egyik nap megpróbálom újra végigjárni, merre és hol... Hogy fölismerem-e az utcákat...”

A Tér mint történelmi tér és a próza tere. A *merre?* és a *hol?* a ráismerés és megörökítés tere. A nyelv: az Időtér áthidalása.

Mit kereshetünk az oly régi lépésnyomokban (Mészöly harmincéves nyomain) mostanság, hatvan évvel a háború után?

Minden sorsban, ismeretben, ismerethiányban, a béke formaváltozásaiban, az azóta megszilárdult-szétesett-újraformálódó függéskontextusokban, a mentalitásokban, az elszámolásokban, elnemszámolásokban, elszámolhatatlanságokban – tudjuk, nem tudjuk – velünk van a háború, azoknak a sorsában is, akiknek akkor a szülei sem éltek.

Négy nemzedék.

Márai Sándor írta: fel lehet lélegezni, véget ért a háború, valami kiszámíthatatlan és veszélyes kezdődött el: a béke.

Ebben a kiszámíthatatlanságban-veszélyességben maradt ott a háború.

Bényei Tamás hatalmas újabb munkájában (*Az ártatlan ország – Az angol regény a háború után*) azt írja, hogy a második világháború igen sokáig azért jelent meg olyan visszafogottan az angol regényben, mert a civil lakosság ugyanúgy, sőt jobban megszenvedte a háborút, mint a katonaság. Nem létezett olyan tapasztalati szakadék, amelyet az irodalomnak kellett volna áthidalnia.

* Regényem – *A tetthely megközelítése* – első fejezeit már megírtam, amikor egy vonatúton véletlenül összetalálkoztam a húszéves Daniellával. Faggatni kezdett, mert nem tudott semmit arról – a szüleitől sem –, hogy mi történhetett a nagyszüleiével 1944-ben. (S. I.)

Nálunk az ország háborús körülményei-tényei, különböző szenvedéstörténeteinek tapasztalatai ugyancsak meglehetősen azonosak voltak a katonaságnál és a civil lakoságnál. Hatalmas szakadék választotta azonban el a háborús részvétel kelepcéjének (a fasiszták oldalán) *tényét* a kelepcé *felismerésétől*.

Ez ráterhelődött a sors(ok)ra. Mindenkiére, más-más módon.

Elizabeth Bowen *A nap heve* című könyvéről mondja Bényei, hogy annak a helyzetnek a vizsgálata, amelyben a háború *tere* és *ideje* rátelepszik a béke, a normalitás világára, „széttördelve a béke – és a békebeli regény – tereit, időbeliségét, cselekménymodelljeit... a létesített és megkérdőjelezett ellentétek mindegyike a háború és béke megalapító, metafizikus szinten értett ellentétére épül; közöttük van a sötétség és világosság, és főként a kint és bent ellentéte... amely a legegységesebb szinten is összemosódik, a határvonal fellazulásának a cselekményben is fontos szerepe van...”

Miközben jócskán beléptem a beléphetetlenbe, és lépegetek a regény közepe felé vezető nyomokban (habár hogy egy regénynek hol a közepe, mi a közepe, van-e „közepe”, azt a befejezése után lehet, ha egyáltalán szükséges, tudni), nos, azt veszem észre, hogy bejárom a városomat. Miközben eljutok ezerkilencszáznegyvennégyben az Óbudai Téglaágyárba, miközben évtizedek múltán végigmegegyek virtuális lábnyomaimon az egykori völgykatlanban felépült áruházi centrumok tájékán, a „ráírás” esztétikai formát nyer, a városligeti helyszínnek, a Thököly út, a Baross tér, a körutak mint hajdani és mai (vagyis történelmi) eseményterek, együtt: egzisztenciális terek.

Az Idő rétegeitől takarva egy alak kontúrjai.

Atlétamozgású, magas, őszülő férfi, hatodik évtizedének felezőidejében.

A *Vendég* (Berlini interjú) Mészöly egyik legizgalmasabb írása – meglehetősen feledésben.

„Tulajdonképpen mit akarunk ezekkel az eszelős sétákkal? Keresünk valakit?”

Negyedszázada olvastam a *Szárnyas lovak* című kötetében. Elfelejtettem. Miközben mélyen bent a regényben váratlanul bekattan. Az ötödik fejezetem táján, amikor Karl Lutz tudomást szerez arról, hogy az ezerkilencszáznegyvenkettes Wannsee-ben tartott konferencia meghirdette Hitler döntését: a háború teljes győzelemmel és a zsidóság kiirtásával fog végződni.

A *Berlini interjúban* „a Vendég elindul a Wannsee felé. Felhőtlen panoráma, vitorlások... elmúlik húsz év, harminc... s egyszerre valami kattan. És ez pokoli. Rájössz, hogy legalább egy arcot szeretnél közülük, amelyikbe utólag kapaszkodni lehet...”

1974-ben mondja ezt a Vendég, harminc évvel azután, hogy otthagyja a léptei nyomát, ahol most jár.

Főszereplő az Idő? *Mintha*. Hiszen a Mészöly-próza egyik eleme: az elbizonytalanítás. Két idő, két tér csúszik egymásba. Egyre szublimálódik, mint *belső Tér* és *belső Idő*. Ez azt jelenti, hogy a két tér- és idősíkból a láthatatlan kontinuitás a megragadhatatlan egészre utal. Mindvégig „pszichésen”.

Mészöly egy későbbi *Notesz*-fragmentumából: „Teljes folyamatot valójában nem tudunk átélni, csak tér, idő, történés stb. »kvantumokat« egymást követő holtpontjaiban... a kiemelt tényben, a mindent átfogó tárgyban az *egész* revelálódik.”

„Tehát, 1974. nyár...”

– Nem. Tél volt.

– Nyár van.

– Tél volt...

– Szóval, mégis télen érkezett volna?...

– Nem... Most nyáron. Tegnap. Pontosabban harminc éve, tegnap...

– Még pontosabban negyedik hónapja...

– Valahogy nincs időnk.

– Elvesztettük. És azóta is mindennap... tulajdonképpen mit akarunk ezekkel az esze-lős sétákkal?”

A hatvan év előtti lábnymaimat taposva tehát egy Mészöly-szöveg útvonalát is nyo-mozom?

„– Szerintem megtettük, amit lehet.

– De mi az, amit elmulasztottunk?... Nektek mondjuk ezt, akik kétszáz év múlva sem lesztek felnőttebbek, mint mi! ... az *eltakarítás hangyaszorgalma*...”

Ápolt, frissen festett utcasorok...

„– És? Nincs eltakarítva? Megtervezve? Felépítve?... Nincs gondozva?... Berendez-ve?...”

Következnek a háború emlékképei. Az egykorit lefedő jelen képeivel. A legemlékeze-tesebb (annak bizonyosságául, hogy Mészöly számára a kiemelt tényben az egész folyama-tosan jelen van, máshonnan, a *Kiemelésekből*): „Foglyok a répaföldön. Az egyik annyira gyenge, hogy kihúzni sem tudja a répát. Éhes – lehasal, körülrágja. Az őr szuronnal bö-kögeti a földet, hogy jobban hozzáférjen. A szurony megcsúszik, belevág a nyakába, erő-sen vérzik. Lehet, hogy ütőér? Frissen szelt répát szorítanak a sebre...”

Tehát a háború képei a wannsee-i séta közben.

„– Nem lehetne valahogy abbahagyni? Kicsit banális már. Hetvenhétszer kijátszott la-pok.

– Ez a hetvennyolcadik...”

Snack bar a Ku'Damm környékén. Halk zene. Vendég és a lány az ablak mellett. Azt ígérted, mutatsz képeket – mondja a Vendég.

A lány válogat a szatyrából, néhány képet a Vendég elé tol: hároméves kislány mezte-lenül a tengerparton. Alig változtál, mondja a Vendég. Húsz év semmi, mondja a lány. Újabb fénykép: fiatalember, Wermacht-egyenruhában, ugyanazon épület előtt, ahol ül-nek. A kép elraszteresedik.

„– Tudod, ha így sorozatban látom az arcokat... Ez a gyanútlan-ság... Ez a felkészület-lenség... Meg ahogy makacsul nem is akarunk szembenézni vele... Egyszerűen nem tudjuk a legtöbbben, hány embert öltünk meg. A legtöbbben sohasem látták, hogy közvetlenül ők. A legtöbbben csak *küldték*. Leadsz egy sorozatot, vagy csak úgy szórakozottan húzod el...”

Húsz éve felvillantottam, tíz éve megírtam a feltehető *közöset* Bibó és Mészöly látás-módjában.

Az Idő rétegei, ahogy egymásra rakódnak, és közben a folyamatos *eltörlés*. (Az így lét-rejött újabb és újabb *hamis helyzetek*.)

„...strand a tavak mellett. A homokon napozó tömeg. Vendég és lány egymással szemben hasalnak. Felváltva a homokba rajzolnak, a másik *eltörli*.”

„– Aztán elmúlik húsz év, harminc... s egyszerre valami kattan...”

– Rendben. Elmondtuk ezt is.

– De mit tehetünk többet?

– Többet nem. Csak azt, hogy keresünk tovább.”

A vallatófények metszéspontjában meghúzódó talányok egyike: Mészöly – habár mindvégig és mindenben azt a pszichés fókuszálást alkalmazta, amelyben ott van a lerakó-dott háborúélmény – mégsem írt regényt a háborúról. Kezében volt az „anyag”. Visszatérő-en hivatkozott rá, hogy számára a legnagyobb formaprobléma az anyag bősége.

„Az »emlékezőírás« tagadja a távolságot szerző, szöveg, az írás tárgya és az olvasó kö-zött. Valamennyien egyetlen pontban találkoznak. Egy író számára, aki magát is írja, az írás maga válik a látás vagy a megértés eszközévé...” (Berel Lang, 1989)

De éppen arról van szó, hogy *nem* emlékezőírás, hanem „jelenvalólet”-írás készülne. A *maga létmegelőző*tségében.

A tizennégy éves fiú, akit hatvan év elmúltával halad a meteoszlopban.

A kéziratpapír fölé hajló férfi, akit a hatvan év előtti fiú figyel, miközben a menetben halad.

Mindketten (az anyaguk megvan) az egymásra pillantás hiteles formáit keresik.

Érdemes Nabokovra is vetni egy pillantást: „Azonos vagyok Sebastiannal, vagy Sebastian azonos velem, vagy talán mindketten azonosak vagyunk valakikkel, akiket egyikünk sem ismer.”

A múlt létrettenete a múlté.

Az emlékkép kifehéredik. Jobb esetben rászteres.

A ma létrettenete a meggátolhatatlan eltörlődésből, a visszavonhatatlan felszámolódásból születik.

Mészölynél a próza és a gnóma-fragmentum-esszé ugyanabból a élményből születik.

Idézek a *Valóság, látszat, fikció* című fragmentumból, amelyet Mikola Gyöngyi is idéz Thomka Beáta könyvéről szóló írásában (*Jelenkor*, 2004/1).

„Minden folyamat, amely *már* belátható (vagyis teljes lefutásban látszik áttekinthetőnek) számunkra csak fikció, látszat, illúzió lehet... A valóság sem látszani, sem igazolódni nem tud, csupán mindkettőt meghaladó értelemben *lenni*... A művészet feladata (termékenyítő kockázata), hogy ne pragmatikus illúziókba, fikciókba, látszatokba rendezkedjen be megtévesztő sikerrel, hanem megütköztessen a semmilyen pragmatikussal nem kecsegtető *valósággal*. Vagyis közelítsen egy olyan *objektív*hez, ami a látszatot, fikciót, illúziót leleplezi, anélkül, hogy kiiktatni vagy gyakorlatiasan helyettesíteni tudná.”

Szépen értelmezi ezt a gondolatsort Mikola Gyöngyi, amikor azt írja, hogy ebben az elemzésben „a művészet minden kritika kritikája is, a reflexió reflexiója – szüntelen és szándékos eltérésben van a közmegegyezésektől, azoktól is, amelyek vele kapcsolatban alakultak ki”. Kommentálva Thomka Beáta Valéry *Füzeteiről* szóló azon megjegyzését, miszerint „azok nem a személy és nem a mindennapok krónikái, hanem egy magatartás, diskurzus, poétikai alternatíva megalapozásai” – Mikola azt a kérdést teszi fel, hogy azonban „létezik-e olyan magatartás, diskurzus, poétikai alternatíva, amely elválasztható volna az egyetlen egyedülálló, az éppen aktuális emberi lénytől?” Mészölyön (és másokon) gondolkozva „én arra a következtetésre jutottam, hogy nem”.

Vessük össze a *Vendég* című írást mint „szövegjelenvalólét”-et Mészölynek a valóság-látszat-fikció-illúzióval kapcsolatos ismeretelméleti fragmentumával. Emeljük ki a próza bármelyik mozzanatát (például „De mi az, amit elmulasztottunk?”, „az eltakarítás hangyaszorgalma”, „Irodalmat és történelmet... Csak együtt igazak”, „Meg ahogy makacsul nem is akarunk szembenézni vele”), megjelenik a „szövegjelenvalólét”-ben („mögötte”) az anyag létmegelőzőtsége.

Mikola töprengésein túl több jelét látom annak, hogy az irodalmi teória egy-másfél évtizedes kitérő után (e kitérő vitathatatlan hozamát megőrizve) megpillantja...

Mit?

1993-ban (a *Regényregényben*) hivatkoztam arra, hogy Mészöly már 1965-ben azt írta a Schönberg-esszéiben: nem zárható ki, hogy az atonalitás után (fölött és mellett) olyan újabb áttekintés birtokába jussunk, ami lehetővé teszi a tonalitás újraértelmezését, és megelőlegezett egy olyan regénypoétikát, amelyben „az elemek »szórendje« lesz talán a döntő... egyfajta kombinatorikával való sugalmazás”.

Az elmúlt években többször szemügyre vettem Adorno Schönberg-tanulmányát, amelyben azt írta, hogy a „tizenkét fokú technika teherbírása mindmáig nyitott kérdés”. Foglalkoztatott néhány kommentár erejéig az is, hogy Adorno szerint Schönbergnek azok

a kompozíciói a legmeggyőzőbbek, amelyek „nem tizenkét fokú sorokon és nem is hagyományos típusokon alapulnak”; úgy látta, hogy a forma logikája akkor szilárd, amikor elfogulatlanul használja a kompozitorikus eszközök arzenálját. Ide csatoltam Bartók egy megjegyzését. Menuhinnek mondta: „Meg akartam mutatni Schönbergnek, hogy lehet mind a tizenkét hangot használni úgy, hogy az ember tonális maradjon.”

Amikor Mészöly egy akkor még ki nem bontakozó magyar posztmodern majdani lefutását követő poétikai kombinatorikáról írt, még az avantgárd próza, a francia új regény, a strukturalizmus példatárának, illetőleg a saját műhelyküzdelseinek a tapasztalatait összegezte. De akár a tükörbe nézett, akár másokra, az, hogy ezek a gondolatai nemcsak meglegezték, hanem túl is élték a soron következő teoretikus korszakokat, annak köszönhető, hogy az irodalomtudomány fölött (alatt? mellett?) a művek „szöveglétjelenvalóságát” nem választotta el az anyaguk „létmegelőzöttség”-világától.

1974-ben írja a *Vendéget*. 1979-ben jelenik meg a *Szárnyas lovakban*. Ugyanebben az évben olvassa Esterházy Péter *Termelési-regényét*.

Esterházy huszonkilenc éves.

Mészöly harmincnégy évvel van a háború után.

Halad a dús, majdnem teljesen ősz hajú, atlétatermetű férfiú a Bajza utcában, felolvas a klubteremben. „Most bontakozó prózairodalmunk fontos állomása...” – kezdi a *Termelési-regény* bemutatását.

Összefoglalva: ritka önfeledtséggel és erudícióval megírt könyv, nálunk szokatlan ki-munkált tudatossággal reflektál is önmagára; derűje: létezési derű – alkati; kérdés, hogy vele mint írói alapállással és alaphanggal redukálttá teszi-e a világát, illetve korlátozza-e az eszközöket, amelyekkel írói világát építi? „Azt hiszem, igen is, nem is.” Ő ezen az úton közelíti meg az *igénycínek megfelelő* teljességet; polgárjogot nyer egy olyan bensőségesség, amely az általános érvényességet épp azzal próbálja elérni, hogy mind jobban totalizálja a személyességet; aminek ez az anyagkezelés ellenáll: az igazán katartikus ütközés; amiért sok minden (felsorolja) kárpótol; „végül mindez együtt, rafináltan »érintőleges« valóságkritikát és -értelmezést tesz lehetővé, mely nem nélkülözi a szembesítésre készítő racionális keménységet sem, katarzisz nélkül.

Hogy aztán a derű katarzisa mi lehet? Nyilván az hozza meg a választ, ha ez a derű többé nem tud már ugyanaz lenni; csak másképpen ugyanaz.”

Eltelik negyed század. A világ, az ország, az irodalom, az egész kultúrakorszak megváltozik. Esterházy *méltán* európai írófenomén lett, a derű többé nem tudott ugyanaz lenni, csak másképpen *ugyanaz*.

Nemrégiben azt írtam a nagy változásokat a kultúrakorszak változásai felől nézve, hogy az irónia játék volta helyére az irónia mint etika lép. Esterházy ma azt mondja: „Minden mondat mögé oda kell az írónak állni mindenestől, patetikusan szólva, az egész életével. Miközben a jó mondat önmagában még semmi, illetve úgy minden, hogy alig valami.”

Az alakulások (is) a nyomozati sávban. Mintha megjelenne a (nem nélkülözött) katarzisz.

„...az irodalomnak van olyan funkciója, amely a történelmi amnézia és a diktatúrák által kötelezővé tett hallgatás ellen irányul.” (Thomka Beáta a *Sorstalanságról* és a *Javított kiadásról*.)

A katarzisz hiányzó voltára való ráébredés katarzisa? Az írói létfilozófiai kérdések elbizonytalanodásának korában. Az Én újabb változatai idején. Nem is a maguk hajdani egybetartottságában. De nem is a sokak által megelőlegezett eltűnéseikben. A katarzisz mint (ön)szembenezés-kényszer az Én folyékony, folyamatosan formát kereső alakulásaiban.

Ilyen a háttere annak, amiről Mészöly idézett fragmentumában azt mondta: közelítés

az objektívhez, hogy „...megütköztessen a semmilyen pragmatikussal nem kecsegtető valósággal. Vagyis közelítsen egy olyan objektívhez, ami a látszatot, a fikciót, az illúziót leleplezi, anélkül, hogy kiiktatni vagy gyakorlatiasan helyettesíteni tudná”.

A Vendég minden mozzanatára (táj, emlékezés, töredék, a homokba rajzolt vonalak eltűnése, a megőrizhetetlen arcok, a továbbkeresés elmaradhatatlansága stb.), mint a vízió poétikája, ráközelít az objektív.

Dérczy Péter írja Borbély Szilárdról új kötete (*Halotti pompa*) kapcsán: egyik feltűnő sajátossága, hogy „a versben beszélő alany, az én valójában mit is akar, hogy az ének milyen szerepe és jelentősége van vagy nincs a szövegek megalkotottságában; hogy az én mindössze önmagát és esetlegességeit képviseli-e, avagy megszólalása önmagán jóval távolabbra mutat... az alapprobléma ugyanis nem a posztmodern személyiségválság, évnesztés (noha nyilvánvaló az ez irányú szkepszise is), hanem sokkal inkább az, hogy hogyan lehet az ént olyan közegbe, olyan háttérbe helyezni, ahonnan megszólalása nem pusztán individuális lesz (s mint ilyen esetleges), hanem valami általánosabb értékkörben helyezkedik el...”

Még egyszer Mészöly negyedszázad előtti íróavatásából: van egy univerzum, „s ez az én-központú megragadás... a világra alkalmazott nem személyes kivetítések »klasszikus« sémáinak (amely magát optimálisan »tárgyilagossá« értékeli) tudatos visszavonása és tudatos visszavonulás az én mikrokozmoszába... Azzal a reménnyel (vagy akár meggyőződéssel), hogy ott a makrokozmosz lényege és értelme is jobban megvilágosodhat. Sőt talán másutt, nem is csak ott.”

Mennyire kaptak-kaphattak helyet az ilyen felismerések-összefüggések az elmúlt másfél évtizedben a műértelmezés egyik sztrádjaként hiteles, ám sokszor kizárólagosságra törekvő elemzéstanaiban?

Takáts József is foglalkozik ezzel (*Jelenkor*, 2004/4.) a rá jellemző bájos radikalizmussal Vári György Kertész-monográfiájának elismerő értelmezése kapcsán. Megemlíti: a Kertész-szakirodalom gyarapodása hozzájárulhat ahhoz, hogy „néhány elméletileg leltelt kérdés, például a szövegek valóságra utalásának kérdése újra tárgyalhatóvá váljék”. Arra is felhívja a figyelmet, hogy Vári György nézőpontja, s általában az általa képviselt kultúrkritikai jellegű írás újramegjelenésének hatására átrendeződhet a kortárs irodalmi kánon, a bevett kritikai eljárások rendje.

Az elmúlt évtizedben kétkötetnyi töprengésben is kerestem a kérdéskörrel kapcsolatban bejárható utakat. Nemrégiben azt is megkockáztattam, hogy a Kertész-életműnek önmaga jelentőségén túl a huszadik századi álarcokkal takart történelem „mögötteseinek” feltárásában, továbbá az újabb magyar irodalmi kánon átrendeződésében is szerepe lesz.

De itt egy mélyebb tradícióvá kövesedett dilemmával is szembe kell nézni.

Újra Mészöly...

Több ponton átfordítja a merev kánonokat. „Rosszul tennénk, a mi közös »játשמánk« időleges túlélői (kritikusok, mások), ha valamilyen szabványosított »torzónak« akarnánk illedelmesíteni az alakját. Téves” – mondja 1979-ben Hajnóczy Pétertől búcsúzva. Füst Milánt említve is ír a műveket körülölelő „predesztinált csendről”, amely nemcsak áthalatszik Füst sorain, de rájuk is karcolódik.

A magyar irodalom (nyilván minden irodalom) hiatusos kánonképzési agressziója távolabbról indul. Kitüntetett jelentősége van tehát a tizennyolc-tizenkilencedik századi kánon felújítására, átrendeződésére irányuló törekvéseknek. Dávidházi, Margócsy, Szajbély, Szilasi (és mások, elnézést, akiket nem említek) munkásságában. Emlékeztet Takáts József program- és kötet szerkesztői teljesítménye, továbbá a nagy esztéták ide vonatkozó, még mindig nem kellő figyelmet nyert felismerései (Balassa Vörösmartyról, Poszler Keményről). Végre azzal is foglalkozhatunk, hogy Margócsy István Ormós Zsigmond tizenkilence-

dik századi, nekünk ismeretlen regényét recenzálva nemcsak arról tesz említést, hogy az író műve „kívül esett az értelmezett hagyományon”, továbbá hogy „végletesen kiábrándult világot teremtett... rajta (is) szemlélhetjük, milyen sokféleképpen, milyen mély problémalátással közeledtek elődeink is ahhoz a kérdéskörhöz, melyet szeretünk mainak, csak huszadik (?) századnak látni” – hanem (Márton László feltáró tanulmányára is hivatkozva) kijelenti: „hátha az ilyen könyvek előtérbe kerülése szorgalmazni fogja a nagy és megíngathatatlan XIX. századi irodalmi kánon radikális átfogalmazását is...”

Mióta nyomozati munkám első mondatát leírtam, annak a figurációnak a hitelességét keresem, amelyben létrejöhet egy hajdani tizennégy éves és egy mai idős ember tekintetváltásában nem egy harmadik, azonban mégis: *másik*. Az Idő Proust *utáni* kezelésének tapasztalatai alapján másféle felfogásban kerül a poétikai centrumba, másféle alakításokkal formálódik a kompozíció. Jelen és múlt úgy rétegeződik egymásra, hogy a sorshelyzetek referencialitásával egyenlő funkciójú az ütközéseikben feltárolt „pszichés metafizika”. Továbbá: miként elegyíthető a dokumentum és a fikció annak az elvnek az alapján, hogy közös testük a nyelv? Miképpen munkálható ki eközben az, hogy szép városom, Budapest életre keljen abban az alvilág voltában, amely máig nyúló árnyékot vont a történelemre, a kultúrára, a mentalitásokra.

Barthes szerint a fikción kívül nincs más mód a megszólalásra.

Bényei Tamás Lawrence Durrellt elemezve arról beszél, hogy a valóság áttör a fikció falán; az *Avignoni kvintett*ben az önazonosság kritikájának egyik legsikeresebb vonulata az, „ahogy a regényen belüli valóságos és fiktív szint közötti válaszfalon egyre több repedés keletkezik, a fiktív világ elemei metaleptikusan behatolnak a regény elsődleges valóságába”.

Hasonló alapossággal foglalkozik Márton László nagy trilógiájának *Testvériség*-köteté alapján (*Jelenkor*, 2004/4.) Dérczy Péter azzal, vajon feloldatlan-feloldhatatlan probléma-e az, hogy miként lehet a valóságot és a képzeletet elegyíteni, egyáltalán elbeszélni; miképpen „működik” a trilógiában az Idők egybeemosódásának, valóságosnak és képzeltnak egymásban való feloldása.

Utalnék a probléma egyik elágazására. A regényteremtés egyik ága „lehet” a sorsok-tények dokumentumainak és a fikciónak az elegyítése. A másik a kultúra-műalkotás-könyv tényei, mint dokumentumok és a fikció elegyítése. Mondhatnánk, hogy az előbbi változat a modernitás, az utóbbi a posztmodern eredménye. Ám (szerintem) a két változat maga is egybecsúsza, *együtt* játszhat bele a *ma* egyéni változataiba.

Egy tizennyolcadik századi regénynek (egyfelől), egy második világháborús indíttatású sornak (másfelől) mint hasonlóképpen dokumentumnak a fikcióval való egybecsúsztatása (vagyis a Márton László-i és mészőlyi) közötti különbségek-azonosságok termékeny töprengésre adhatnak alkalmat a mai regényen (illetőleg a mai és korábbi regénykánonokon) gondolkodó tudománynak, kritikának.

A problémára fókuszálva érdekes Nádas Péter egy más témával foglalkozó újabb esszéjének kitétele: „A nyelvekből jobbra hiányzik az egyidejűségek és párhuzamosságok kifejezésére alkalmas grammatikai szerkezet.”

Vajon a regény nyelveiből is? És ki-kí hogyan néz szembe az Idők egybecsúsztatásával és a kompozíciók más elemeinek átrendezésével megközelíthető dichotómiával?

A Mészőly-életmű a huszadik századi magyar irodalom nagy nyomozati munkája. Immanens talányokkal. A felderítés olyan terepen folyik, „ahol az irreális vonatkozásokra való készség amúgy is történelmi múltra tekinthet vissza”.

A berlini Vendégtől ott váltunk el, ahol a „De mit tehetünk többet?” kérdésre így felel: „...azt, hogy keresünk tovább.”

Eltelik kilenc esztendő: ezerkilencszáznolcvanhárom tavasza. A Vendég (talán) a kisoroszi házban dolgozik: „Olyan felismerések után szeretnék nyomozni, amelyek meztelenné teszik az antiszemitizmust.” Ezúttal is (mint mindig) önmaga után is nyomoz. (Minden nagy irodalom alapfeltétele.)

A zsidókérdés útvesztői című, ez időben készült tanulmánya Bibó hatalmas munkája óta az elmúlt fél évszázad legjelentősebb teljesítménye. Huszonegy év múltán most közölte a Holmi Wilhelm András eligazító bevezetőjével (2004/1–2.).

Kapcsoljuk össze a *Vendég* utolsó mondatát („keresünk tovább”) a két évtizedig gépiratban maradt munka első mondatával: „Az alábbi jegyzet szerzője ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyik nem kerülhette el, hogy a háborúban a fasiszták oldalán vegyen részt.” A két mondat közötti táv: hatalmas útbejárás. Utal rá több más fragmentumban is, a *Szárnyas lovak*, a *Kiemelések* szakaszában konkrétan is, hivatkozva elpusztult katonanaplója megmaradt mondataira.

Mondanám Daniellának, hogy ami most következik, az hozzátartozik a nyomozati munkához, amelynek során megpróbálok (majd) választ keresni az ő kérdésére (is; hogy ugyan mi történt a nagyszüleiével 1944-ben).

Daniella akkor születik, amikor Mészöly (talán) Kisorosziban a tanulmányt írja.

A zsidókérdés, kezdi, tartós elfojtásban van, ami lakályosítja az elintézetlenségeket, teret ad a konszolidált kétértelműségnek. Nem történt meg a szembenézés, a dolgok végigbeszélése, az irracionálisok racionalizálása, nem elválasztva a magyar történelem traumáitól.

A tanulmány körületekintő elemző munkának kínálja fel magát. Lesz-e, aki elvégzi? Ezúttal csak néhány kiemelés.

Amikor 1976-ban megjelenik a tiszaezlári perről írt könyvem, benne a Dreyfus-per és a magyar per összevetése (is), már ismerem Bibó tanulmányát, de még előtte vagyunk Szűcs Jenő „háromrégios” munkájának, amely először a *Bibó-Emlékkönyv* szamizdat kiadásában jelenik majd meg. Mészöly ennek az 1982-es, csak a „második nyilvánosságban” terjesztett kötetnek (onnan kapok én is néhány napra egy gépiratot) ugyancsak szerzője, ismerheti tehát Szűcs tanulmányát. Gondolatmenetét ő is a nyugati régió demokrácia-hagyományainak és a mi régióink tradicionális demokráciahiányosságainak ütközésére alapozza. A két per kibukkanásának, eseményeinek, végkifejletének és következményeinek *alapvető* különbözőségét – a sok hasonlóság mellett – abban látja, hogy *ott* a demokratikus reflexek elakadása, *itt* a demokratikus hagyományok-eljárások hiánya mutatható ki. Ez utóbbihoz hozzájárulnak az irracionális erők és a régióra jellemzőbb középkorias mentalitások.

A Dreyfus-per nemcsak megbukott, mondja, de a francia demokrácia számára meghatározó módon tudott katartikus lenni. (Lám, ebben az összefüggésben is használja a katarzisz fogalmát, ebből is észrevehető, hogy a kultúrakorszak húsz év alatt milyen változáson ment át); a Dreyfus-per, mondja, végül is a francia felvilágosodás és a forradalom eszméinek megerősödésével járt.

Nálunk a tiszaezlári per valójában nem bukott meg, mindössze az történt, hogy nem tudta a maga konstrukcióját győzelemre vinni. Semmilyen katarzishoz nem vezetett. Ebből vezeti le a már említett konklúziót az „ottani” esetben a demokratikus reflexek akadózásában, az itteniben a demokratikus hagyományok-eljárások hiányában. Hozzátehetjük ehhez, hogy Istóczy mint az első magyar antiszemita párt képviselő-vezére már az Eszláron ártatlanul vádoltak felmentésének másnapján megkérdőjelezte az ítéletet a parlamentben, talonban tartva a vérvád boszorkánylegendáját.

Mészöly azt is elemzi, hogy a francia perben megtörtént a végigvitel, a teljes elégtétel, nálunk azonban nem. Hozzátehetjük: olyannyira nem történt meg, hogy a koncepció

pertechnikát erőltető, az európai sajtó által megvetett vizsgálóbíró, Bary Józsefet rövidesen „felfelé buktatták”, a perről írott könyvet Hitler hatalomra jutásának évében, majd a nyilas korszakban, s bizony a rendszerváltás utáni esztendőekben is kiadták.

Az elemzés nagy teljesítménye, ahogy a demokratikus alapok hiányát és az irracionális erők működését bemutatja. A két per összehasonlításában kevesebb figyelmet fordít a politikai antiszemitizmus magyar változata születéskörülményeire, technikáinak, mentalitáspusztító szervezetségének kialakulására.

De összpontosít a náciizmus „megfontolt embertelenség-ideológiája” mellett *ránk utalóan* az indulati szervezetségű embertelenség gyökereire, pszichológiájára, összefüggésben a *saját* (történeti-faji-vallási) elsőbbség- (ön)tudattal, amely aztán a törvényesített, mechanizált népiertáshoz, a „választottság”, „missziótudat”, akár még „a történelmi igazságtevés” torz önfelstilizálásához is vezetett-vezet. „Az így »rangosított« népiertásban végül is *konstruált rivális* győzetik le, adott esetben: egy nép és faj öngyógyításának véres abszurdításába sodorva be a Históriat.” Ilyenkor kerül sor „a becsvágy, öntudat-önértékelési megalómánia mozgósítására, az indokok és érvek önkényes axiomatizálására. S a múlt, amelyből az ehhez szükséges faji-nemzeti »üdv történet« megépíthető, az őstörténet leghiányosabban ismert mélyrétegelemeiből habarcsolódik össze, hozzáigazítva a politikai és hatalmi érdekek irányvonalához”.

Megkerülhetetlennek tartja a holokauszthoz vezető lejtőn a zsidóság gyanútlanágát. „Mintha fel akarta volna mondani a szolgálatot a zsidóság megpróbáltatásokban tapasztalt szeizmográffja.” Sorolja az irreális önmegnyugtató mozzanatait, közöttük a német nyelvbe, kultúrába, történeti hagyományokba vetett pszichés bizalmat. Amit nem jogtalan említeni, s a konklúzió is igaz: „mintha azt a felismerést akarták volna késleltetni sokan, hogy éppen a németiség lehet és lesz a gyilkosuk”.

Hozzákapcsolandó ehhez kiegészítésként Bibónak azon argumentációja, amely a zsidóság szótlannul tűrt vágóhídra hajszolásával – a később sokak által emlegetett nyájszellemmel – kapcsolatban felteszi a kérdést: „Vajon melyik nemzet volt az, amelyik nyájszerűen engedelmeskedett világosan kilátászó pusztító szándékoknak, amely az utolsó percig kivételezett akart maradni az alól a sárga csillag alól, amelyet a németek láthatóan vagy láthatatlanul minden kelet-európai népre feltűztek? Félek, hogy a nyájszellemben inkább a magyar társadalomhoz való asszimiláció csodáját kell megállapítani. Csakis ezzel magyarázható, hogy amikor a magyar társadalom mindent látott (tömegkínzásokat, tömeggyilkosságokat), nem érezte meg, ha még a maga felelősségét nem, legalább a maga veszélyeztetettségét...”

Mit lehet ebből megérteni hatvan év után?

Ám ha Daniella kérdez, fogjuk kézen, haladjunk együtt, és figyeljük a tekintetét, amint belép a beléphetetlenbe.

„Annyiszor kérdezték tőlem fiatalok, hogy »jó, jó, de úgy *igazában* végül is: hogyan volt ott a lövészárokból vagy roham közben«. Egy anekdotából az igazság minden árnyalata kibontható. Napóleon Toulon ostrománál reszket. Egy tiszt megdöbben: »Ön remeg a félelemtől?« Mire: »Ha ön úgy félne, mint én, már régen elpucolt volna.« – Valahogy így volt.” (*A pille magánya – Naplójegyzetek*)

A kényszerítettség és a vállaltság közötti (mindenkori) különbség, a legnagyobb fegyverrel a kézben.

Én nyilasok arcán nem láttam félelmet. Legalábbis Pest felszabadulásáig, amíg alkalmam volt az arcukat látni sorakoztatás, rablás, lövés közben.

Az alvilág sötétjében, amelybe Budapestet lakásaival, pincéivel, utcáival, tankcsapdá-

ival, kivégzőosztagaival belekényszerítették, a patkányjáratokká süllyedt városban otthonosan mozogtak. A patkány nem ismeri a félelmet, nem kényszerből, „szabad akaratából” futkározik ott, ahol.

Ez az alvilág-létforma nem is infernális mélypont volt, hiszen a deportáló szerelvények nagy részben nem a német, hanem a magyar közigazgatás és csendőrség szervezésével, nem a fővárosból indultak a gázkamrákig.

Azután, hogy 1944. november 18-án az Óbudai Téglagyárban már indulásra kész csoportunkból a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottjai a tizenhat éven aluliakat kiemelheték, *a következő hetekben nem jártam Budán.* A nyomozati munkában kivételes szerencse – mondhatnám Daniellának – a mások tapasztalatait rögzítő dokumentáció. Két tekintet egészen más helyzetből-sorsból nézi *ugyanazt.*

Visszaszámolok. Körülbelül ugyanazon a napon, amikor már egy másik menetben haladok – a menet két oldalán géppisztolyos nyilasok és oldalfegyveres rendőrök –, a menetben a legfiatalabbak öt-hat, a legidősebbek tizenöt-tizenhat évesek, indul Márai Sándor a Gellért Szállóba ebédelni.

„...a díszes felső étteremben kifogástalan vászonabrosszal terítene, kitűnően nevelt pincérek hangtalanul szolgálnak fel ezüst tálakon ízletesen főzött, nem is drága ételeket... az asztalok mellett jól öltözött emberek ülnek, a pincérek ingmelle vakító, az ablakból a nagy gépágyút látom, mely a hidat és a szálló bejáratát őrzi, s néhány drótsövényt, melyek közelharc pillanatában a Gellért-hegyet védik majd. Aztán csapat közeleg az utcán: fejkendő idős és fiatal asszonyok, gyermekek; zsidók, terelik őket a deportációs telepek felé. Két puskás rendőr kíséri a csapatot. A szép, villanyfényes, langyos teremben mindenki nyugodtan társalog, egyetlen megjegyzés sem esik. Tisztek díszruhában, kitüntetésekkel – nyilván nem a közeli, húsz kilométer távolságban villódzó frontról jönnek, hanem valamilyen nyilas ünnepségről –, kedélyesen beszélgetnek egy asztal mellett.”

Tanú mindig akad.

De ritka, amelyik írásba adja a vallomását.

Patkányvárossá süllyesztett város? Végpont? Milyen lehet, milyen lesz ezután Budapest?

„Milyen lesz? Ha nem lövik szét Pestet (a németek és a nyilasok szétlövették – S. I.), az oroszok bevonulnak, s két hét múltán a város él majd, mint azelőtt.

Él, de nem *úgy*... s ez talán nagyon fárasztó, igen, néha tragikus lesz, s mégsem lesz hiba. Mert »*úgy*« csakugyan nem lehetett tovább élni... Pesten már tömegével terelik a fagyos veszthelyek felé a zsidókat... akadtak magyarul beszélő emberek, ha mégoly nyomorultak is, akik vállalták a német rohamkészek parancsára ezt a szerepet. Ez az ország többségében őszintén reakció és németbarát. Minden csizmás, formaruhás reakció tesszik itt a buginak; gyáva hozzá, hogy önként elszánja magát e szerepre, de ha rákényszerítik, örül és tapsol neki... nyilas kölykök, tizenhat-tizenkilenc éves suhancok rabolnak a sárgacsillagos házakban, terelik a lakókat az uszályok és a gyűjtőhelyek felé. A rablás, a túsok szedése általános... Az emberek úgy tűnnek el, mint a nagy járvány idején. Mindez monoton... Mindenki elfásult... Egy sárgacsillagos házat kiürítettek, a zsidó lakókat elcipelték valahová. A ház lakásaiba nyilas családok költöznek be... mindazt, ami fölösleges, kidobják a ház előtt felállított szemétládába. Így elsősorban a könyvek zömét. Egyik ismerősöm ma délelőtt Szókratész védőbeszédének magyar kiadását húzta ki a szemétládából... Olyan mélyre zuhantunk: már nem is látunk túl a gödör szintjén.” (Az idézetek – Márai Sándor: *Napló*, 1943–44.)

Pályi András idézi hatvan évvel később Tomas Venclova esszéjéből: „Egyszer és mindenkorra meg kell értenünk, hogy a zsidók legyilkolása a mi legyilkolásunk is, a zsidók megbélyegzése a mi megbélyegzésünk is.”

Mit jelent diaszpóra-tudatban viszonyulni nemzeti problémákhoz? Mészöly külön fejezetet szentel ennek. Talán azért, mert az egész életművet a különböző megközelítésekben és szövegformákban áthatja, nem tér külön ki arra, hogy a kérdéskör magába foglalja a nem kis dilemmát: mit jelent bármilyen, tehát nemcsak diaszpóra-tudattal viszonyulni *sajátunknak* érzett-tekinthetett nemzeti problémákhoz, olyan történelmi körülmények között, amikor a nemzettudat folyamatosan hamis tudatként árnyékol, mint elhallgatás-önszenbenzés-hiány, illúzió-történelem. Abban az értelemben, ahogy erre Vörösmartytól, Keménytől Bibóig, Mészölyig rámutatnak.

Ez a megterheltség játszik bele abba is, hogy lám, a demokratikus államszerkezet-eljárásrendek kialakulásával is oly „hatásosan” tudja az antiszemitizmust életben tartani a másik két indíték, az irracionális elem és a politikai töltésű rasszizmus. Elegendőnek bizonyulnak a tébolyda berendezésére.

Elhanyagolható adalék ahhoz, hogy abban a két évben, melyben a nagy tanulmányt Mészöly tető alá hozta, kiemelten foglalkoztatta a kilátástalan körülmények között is alku nélkül, folyamatosan elvégzendő feladatsorozat. A „dolgozni kell” társainak, önmagának is szóló fegyelme.

1980 decemberében küldött lapja arra az írásomra reflektált, amelyben együtt tettem említést Bibó és az ő munkájáról:

„Kedves Iván – elküldték az *És*-ből a *Bazaltrétegeket*. Röviden, nagyon jól esett. Lehet, hogy mi már úgy nyúlunk ki, hogy semmi sem lesz egyértelmű – de hogyan is legyen, ha többnyire hallgatunk. Egyszóval kell dolgozni – ahogy lehet.

Egyszer össze kéne futni – talán januárban? Én keveset vagyok Pesten, inkább Kisorosziban. Keressük egymást telefonon. Jó ünnepeket és Munkát. Üdv. Miklós”

Nem emlékszem, hogy beszéltünk-e ezután telefonon. Talán. Bizonyosan nekem kellett volna jelentkeznem. Többen beszéltek, írtak a megközelítések közötti megközelíthetlenségéről. Olyanok is, akiket nagyon közel tudott magához: Nádas, Balassa, Földényi, Pályi. Elképzelttem, hogy ülünk Kisorosziban. Jókat, termékenyeket hallgatunk.

Lehet, hogy hiba volt, de szavakban ritkán, hallgatásban sem igazán, írásban tudok megközelítően pontos lenni. A találkozás késleltetett lett.

Mert azért megtörtént, úgy, hogy emlékezetes maradhatott (persze nem számítva, hogy itt-ott azért találkozottunk, váltottunk néhány mondatot).

Hetvenedik születésnapját az írószövetségben is megünnepezték. Korán érkeztem. A később zsúfolt terem harmadáig telt még csak meg, de a hódolók máris körülvették. Leültem, inkább hátul, mint középen. Észrevett. Lehetetlen volt nem fölállni, nem odalépni hozzá. Néztük egymást. Egészen közeli. Jól éreztük magunkat a szavak nélküli tekintetváltásban. Váratlanul megölelt. Éreztem a testét.

A „német dió” alcímet adta a tanulmány záró szakaszának. „Elpusztult katonanaplónk megmaradt lapja őriz (...) néhány sort: «Útban észak felé (akkori nevén Pozenben); semmi dolgom a városban. Ha volna, akkor is a törvényszéket keresném, ahol E. T. A. Hoffmann bíraskodott nappal ember módjára; s a házat, ahol démonaival tépte magát éjszaka. De nincs szerencsém. Vagy bombatűz világít, vagy téli nap tűz. Az éjszaka akár a nappal. Nincs benned beosztás, Germánia.»”

Ne gondoljuk az alcímből és a napló részletből, hogy mindazt, amiről (*ember módra* való bíraskodásként, démonaival való tépettségeként) a meditáció beszél, azt kizárólagosan »német diónak« minősítené. Hozzáteszi az egykori katonanapló soraihoz: „az »éjben otthonosság« sosem volt fajtához kötött kiváltság. De hogy hol, mikor és mire kapt, az már olyan dió, amelyet minden esetben külön kell feltörni.”

És két emléke. Az egyik: annak az elhurcolt és elpusztított leánykának a végső üzene-

téről, amelyben „a megoszthatatlan kiváltság rejtjelével búcsúzott el tőlünk. Nehéz elképzelni személytelenebbül személyesebb, kiszolgáltatottabb büszkeséget”.

A másik: a Balkánon végigvert német hadsereg foglyával kerül egy táborba. „Egy szászországi altiszt haldoklott mellettünk több napja, s valami nehezen meghatározható távolságtartással mutatkozott kiegyensúlyozottnak – *fölöttesnek* és tőlünk *különbözőnek*... Arról próbáltunk beszélni neki, hogy akiket tudva-tudatlanul megöltünk, azokkal ilyenkor fogunk kezét... töredékszavak jelezték, hogy engesztelhetetlen szereptudattal fog meghalni. Lényege szerint azzal, hogy *mi* ezt nem értjük, *ők* tudják a jövőt, *most* csak nem sikerült.”

A *kétféle* kiválasztottságtudat. „Két összenőtt, összehasonlíthatatlan emlék” – hozzátehetjük: *katartikus determináció az emlékeket megőrző számára*. Az én számomra arról beszél, hogy habár a pszichés megközelítésben összehasonlíthatatlanságukban is *mintha* összenőnének, azért az egyik kiválasztottságtudat kirekesztő és gyilkos, a másik önvédő és áldozati.

A leírás nyelve-struktúrája oly elementáris hatású, hogy felerősíti a *valóságot*, és stilizálás *nélkül* átemeli a művészi fikcióba.

Még egyszer a *Vendég* zárómondatai: „...mit tehetünk többet? – Többet nem, csak azt, hogy keresünk tovább.” Még egyszer A *zsidókérdés útvessztői* első mondata: „Az alábbi jegyzetek szerzője ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyik nem kerülhetett el, hogy a háborúban a fasiszták oldalán vegyen részt.” A két mondat közötti táv az útonlét hatalmas történelmi-epikai-szellemi időtere. Megjelenik benne az *is*, hogy *ugyanabból* a nemzedékből és persze a megelőzőekből, a későbbiekből mások *más módon* éltek vagy nem éltek túl az el nem kerülhetőt.

Az útonlétben – a mondatok szintjén *is* – megjelenik a történelmi tapasztalat. A magyar irodalom szerencséjére.

Ne hagyjuk számításon kívül eme utazás újabb tapasztalatát.

Eltelik tíz év. 1992. szeptember 24-én a Demokratikus Charta emberjogi tömeggyűlésén beszél: „A közömbösség ma a cinkossággal fog kezét. Hallgatásunkat a történelem fogja elítélni... Nem engedhetjük, hogy a gyűlölet és kirekesztés, az egyedül üdvözítő ideológiák újra megfertőzzék társadalmunkat... Ha nem ezt tesszük – Adyval szólva –, kihullunk a rostán...”

Munkánkban felhasználandó kérdés: miképpen csúsztatható össze a dokumentum és a fikció egy olyan regénynyelvben-formában, amelyben *nem* föloldhatatlan az, „hogyan lehet a valóságot és képzelteit elegyíteni, illetve egyáltalán elbeszélni” (Dérczy Péter).

Mélyen a regényben magam elé húzom kicsiny „háborús naplóm”, ezerkilencszáznegyvennégy decemberéből megmentett leveleimet. A harmadikon már vésnem kellett a papírt a két-három centis ceruzacsonkkal. A leveleket egy ideig címzettjei őrizték, évtizedek óta íróasztalfiókom mélye.

A valóság áttöri a fikció falát.

A kérdés az, hogyan hatolnak a fikció vallatófényei a valóság álarcai mögé.

Ki ez a Daniella?

Látod-e még?

(In memoriam N. N.)

*Látod-e még
a föld fény-árny játékait?
Kísért-e még a létezés
szerelme?
És fáj-e még, ha ég az alkonyat?
Vagy túl a tér-idő
vonzásain,
fönn, ott a Nap fölötti csöndben
már csak az örök jégfénye
vakít?*

Az el nem égő nyárban

*Eszelős szenvedély kutat
a rejtő időmélyben,
mindszenti ködben, késő ősz-
sárban.
Temető múltban,
káprázat jövőben.
De évszakon túl velem leszel
az aranykori nyárban,
abban a halhatatlan tájban,
a sosem nyugvó
Nap alatt,
az el nem égő Nyárban.*

Hozzád, Érted

*Azóta élek, hogy megláttál,
Teremtőm vagy, és igaz tükröm.
A bizonyosság vagy fölöttem.
Én: hamu, elporló föld,
míg hatalmad nem lehell
lelket a lelketlen anyagba.
Süket, örökcsönd-hegedű,
ha nem leszek élő hangszered,
mely érintésedre felel.
Hozzád és Érted a harang:
a himnusz.
És a rekviem.*

Áramod járjon utólszor át

*Maradj akkor, maradj
velem,
ha szemem már
homályosul,
ha elsötétítik a szobát.
Tedd homlokomra
a kezed.
Gyógyítsd a halál
hidegét,
áramod járjon
utólszor át,
míg az oszcillográf
villogó jele
irgalmas vízszintesre vált.*

Magukhoz hívnak

A fák magukhoz hívnak
egyszer
a burjánzó, mély sűrűbe,
ahol már nincsenek
nyomok,
ahol már többé nincs
ldő.
Fáklyaerdője ég az
ősznek,
üszök a levél, a virág.
A csönd mély, szellős
sátorát
megnyitják
azon a napon,
csontkarjukat lenyújtják
értem.
Magukhoz hívnak majd
a fák.

Ismerős szavakra

*délután a hullámtörőig merészkedtem
majd a nyaralóktól kevésbé háborgatott
sziklás szakaszon barangoltam
s meglepetésemre bizonyosan
a kövekhez verődéstől élettelennek lett
ismerős szavakra találtam*

*titokzatos sorsuk emléke
egyre nyugtalanítóbb
s csak bámulok tehetetlenül az időbe*

Nem is akarok

bíztam a rigókban

*s most hogy ablakunk alatt
rüggyet bontott a mandulafácska
bár hó ragyogja be majd
visszatértek néhány rejtélyes hét után
s szórakoztatnak ismét
lázás szövegeikkel*

nem is akarok már sehová se menni

Néha

*áll az idő imára kulcsolt kézzel
mégis hull minden
kiesik a kézről a kréta
ám sejtjük
titkos szavak létráin
lépegetünk néha*

Tükröződés

*ezek az emberek nem látnak engem
ó azok a tarkó mögött elveszett tájak
ha csak egy pillanatra
forgótól lábfejig fémszál
meglátom magam mellett önmagam
a fájdalom villám
én voltam ez is*

csepeli temető 26-os parcella

*apám és anyám
saját sírja előtt
nézi gránitba
vésett nevét*

*kamionmoraj
keríti be a csendet
sírhant alatt
felvarrt arcú idő*

Csoportkép apróddal

I.

Apika

– Már megint vitatkozol? Itt a levél, győződj meg magad, fiam!... – mondta az idős ügyvéd, pirosodó homlokkal, de szelíd hangon, mely minden további el-lentmondást már egymaga is kizárt. Ezzel a hanggal ellenkezni nem lehetett. Apika hangja volt.

Laci idegesen tépdeste tömötten felkunkorodó vörös bajuszát.

– Azt mondd, hogy mi szükség erre? Azt én tudom! – tette hozzá Apika, és ferencjózsefjének belső mellzsebében tűnt el szikrázó aranygombos kézelője, gyűrűs jobb keze.

Megálltak.

Apikával különben is csak sokszori megállás után lehetett valahova odaér-kezni. Egy-egy fontosabb kijelentésnél egyszerűen gyökeret vert a lába.

Ezt tudták elől is, ezért csak lassan sétálgatva nyomult a mennyegzős díszben feszítő család a kora délutáni hőségben kihaltan izzó, rossz kövezeten, fel a Me-gye utcán s onnan jobbra be az Anna utcába, a fényképész műterme felé.

Mamika fél kézzel uszályát emelte, másik nagymamái, könyökig kesztyűs ke-zével meg Dódit vezette, öt éves angyalarcú unokáját, az első. Magas homlokára függönyösen aláhajló sötét hajkoronája alól az előttük sétálgató két, egymásba karoló, fiatal párra pillantgatott. Boldog volt anélkül, hogy tudott volna erről.

Aglája a fodros csipkés nyakú, fekete selyembe burkolt termetével kissé Ali délceg hadnagy alakjához dőlt, és bágyadtan ingatta malomkerék nagyságú fe-hér csipkeszegélyes, virágokkal telitűzdelt sötétszínű kalapját, meg-megütöget-ve az aranyzsinóros, lakkos sildű, kackiásan félre csapott csákót Ali fején.

– Babikám – mormogta Ali a nyírott, barna bajuszába.

– Hogy is hívják ezeket, akiknél ma esküvőn voltunk? – kérdezte a tejfehér bő-rű, zöldes szemű asszony. – Már nem tudom...

– A Fránci nővérének fogadott lánya, Auróra.

– Ezek? – fordult hátra megütközve Fránci, a villogó, kondor fekete bajszú szolgabíró, s eleresztette Etikát, a halványlila selyemben s prêmes szegélyű uszályban oldalán tipegő mosolygós kis asszonyt, Dódi anyját. – Így ne beszélj róluk!...

– De Fránci! – nyílt el Etika gyermeki szája.

– Babika nem úgy gondolta, maga csacsi – selypítette Aglája édeskedve, ámde zöld fényű szeme élesen villant. – Babika nem ismeri még ki magát a nagy rokonságban, hisz csak négy hónapos asszony, ugye, Alikám...

– No persze, mit érzékenykedsz, Francikám – mondta Ali, s összehúzódozó szeméből derűs, finom, kibékítő kis simogatások szálltak a cylinderben hevülő, izzó, zsakettes sógor felé, aki már kezdetől oly érthetetlenül tartózkodó és hideg Aglája, a legedesebb kicsi feleség iránt.

– Az én családom is – emelte összefogott ujjakkal jobbát erélyes, érvelő mozdulattal Fránci, s megzörrent a fénylő, keményített kézelője. Aglája még szorosabban Alihoz bújt. Ali megérintette Franci karját.

– Tessék megállni! – ért akkor oda csengő kiáltással Dódi, s a riadtan szavak után kapkodó, babaarcú anyjának bő redős szoknyájába dőlt. – Nagyanya üzeni... Meg kell nagyapát és Laci bácsit is várni!

Árnyékban álltak, már az Anna utcában. Boltíves, berakásos, barna kapuk és zöld zsalugáteres, lehunytt szemű ablakok, sárkányos csatornájú magas tetők alatt, az egykori várfalak helyére épült girbegurba utcán, egy öreg papi városban, ahova csak különleges alkalmakkor utaztak be a távoli zöld dombok ölén szendergő falujukból, ünnepi vonulásban és ruhákban, mint előkelő idegenek.

Kissé idegenkedve, szórakozottan tekintettek körül. Külön megvizsgálták minden régi házat.

A vita elült már. Fránci és Ali félrevonulva halkan társalogtak. Aglája a babaarcú sógornőjének karján átvetett kanárisárga köpenyt simogatta és húzgálta. Etika meg az apródjelmezben mosolygó kisfiú pici tenyereit vette szemügyre.

– Hol maszatoltad be, kislány?

– Nagyanya vett törökmézet egy piros sapkás barna töröktől... Akkora bugyogója volt, hogy...

– Talán idevaló ember – mondta Aglája. – Most jövök rá, Etika, hogy az indóháztól feljövet mecsetet és minarétet láttam...

– Ó, az régiség, a törökök már kétszáz éve eltakarodtak, Aglica, ez bosnyák lesz, ez az árus...

Dódi csillogó szemmel figyelt a szavakra, miközben édesanyja a szájához érintett apró, csipkés muszlinzsebkendőjével tisztára dörzsölgette kis kezét.

– Jesszus Máriám – kiáltotta fojtott hangon Mamika, ahogy odaért és látta a kis kezek takarítását. Közben körülpillantott, mert idegen volt a hely, bár egy lélek sem volt látható. – Csak nem kente össze magát a gyerek?...

– Nem, Mamika, de félek, hogy a gyomrát elrontotta máma... A nagy ebéd, a sok édesség...

Mamika máris a mit sem sejtő Dódi homlokára rakta erélyes tenyerét, elfeledve, hogy könyökig kesztyűbe van az bújtatva.

– Jaj!... Nincs lázad? Hol fáj?

– Így biztos rámondja, hogy fáj – szólt át hozzájuk Franci, aki fél szemmel az asszonyokra figyelt, közben Ali felé bólogatott. – Kényeztetik ezt a gyereket! – mondta aztán Alinak.

– Tudod is azt te! – vágott vissza idegesen összevont, szigorú arccal anyósa, Mamika.

– ...Mert, kérlek, racionalizálni kell a termelést, pláne, hogy itt most már a gőzvasút, s minden fölös terményt olcsón elszállíthatunk oda, ahol jól megfizetik... Azt kell termelni, amit a piac kereslete kíván... Iskola, sok-sok gazdasági iskola kell, kérlek, és megáll majd ez a szörnyű kivándorlás, ez a szörnyű vér-

vesztés, mely a legmunkásabb, vállalkozóbb tömeget bocsátja útnak a bizonytalan messzeségbe...

– Az ember azt hiszi, ha körülnéz, hogy jólét van, pöffeszkedhetünk, aranykorát éli az ország! – mondta elgondolkozva a kreol bőrű, villogó tekintetű szolgabíró, s hátralökte cilinderét.

– Igazán oly sokan mennek, Alikám?

– Tordán, ahol lakunk, nem annyira... De vidéken... És Moldvába, érted! Moldvába... Nemcsak Ámerikába. Pedig ott még primitívebb a gazdálkodás... Nem tudom még, mi szívja oda a népet... Én mindent megteszek... Vetőgépet csak ötvenet osztottam ki nemrég... De talán éppen a gép az oka...

Franci elébe tartotta szivartárcáját, melyből kivillant a lila tintával teleírt örökös emlékeztetőcédula is a szép, gyűrűs Médiák mögül.

Akkor ért oda Apika és Laci is.

A férfiak sorra ujjuk közé illesztettek egy-egy szivart, és zsebkésüket keresték.

– Ne füstöljetek most! Csak nem akartok szivarozni a képen! – mondta rosszállóan, összevont szájjal Mamika. – Talán menjünk be most már!

Az asszonyok elől mentek. A széles, hűvös kapualjban, oldalt szemük elé tűnt a színes, aranyozott, angyalos nagycímer köré írt cégfelirat, mely a cs. és kir. udvari fényképész és fényképnagyító műterem bejáratát diadalkapu módjára ívelte át.

– ...Tehát ezerhétszázegynéhányban...

– Ezerhétszázharmincban, Apika! – készségeskedett most már Laci, és enyhülten simogatta bajuszát.

– Na látod, fiam, te jobban el tudtad olvasni, én cvikker nélkül már nem látok jól...

– Mi volt ezerhétszázharmincban? – állt meg Ali, s kifeszítette magát zöld atillájában. Franci is érdeklődve fordult vissza.

– Akkor igazolta az ármálisokat felülbíráló királyi bizottmány a családunk ősi nemességét és a vasi Bőd községre szóló jogát...

Franci, a vő arcán finom, elnéző mosoly suhant át, de még odaadóbb figyelemmel hajolt előre, hogy palástolja az egész ügyről való véleményét. Apika megsimogatta rövid, szőkés-őszes állszakállát, s megfellebbezhetetlen, szelíd határozottsággal folytatta szavait.

– Laci nem tudja ezt értékelni... Pedig a jövőtök szempontjából kutattatok a dolog után, gyerekeim, hogy most, amikor pályátok elején álltok, felderítsem a családom ősi gyökereit, s tisztességes, predikátumos nevet viselhessetek, bárhová kerültök az országban. Ezt akarom. Ez is örökség.

– Ha van, miért menjen feledésbe – bólintott Ali, s a feljáró homokkő lépcsőire nézett mérlegelő s tűnődő arccal.

– Most megírta Felső-Patyról Horváth, itt van az első komoly adalék... Aztán kutatunk tovább előre és visszafelé, s majd kiviláglik az is, kié volt az a Nagyszombatban, a jezsuitáknál nyomott Verbőczius illustratus 1763-ból, melynek titulusait még betéve tudtam, mikor a hetvenes évek végén Budán a királyi kincstárügyi igazgatóság egyik rácsos ablakú, boltíves szobájában tollnok és praxi voltam, mígnem egy napon, nyolcvanban elvettem anyátokat, Terézemet, s fiskális levék... Az, az... Abba a Verbőcziusba írta be atyám, szegény, 1843-ban,

hogy reményt ígérő levelet kapott későbbi anyámtól, a jákfai Tóth Trézsike kisasszonytól... Aztán receptek is vannak abban a könyvben, gyerekek, az üres lapokon, melyek kincset értek, s ott őrizték őket a régiek, mert a Tripartitum nem vesztetett el, ami abba beleíródott, megmaradt... Tintarecept például... Az bizony, akárhogy néztek is...

A lépcsőn, a feljáró homályos és nyirkos falú háttérében Dódi jelent meg most elragadó, fehér apródruháskájában, melyben a rokoni menyasszony előtt lépkedett ma délelőtt, és túl hangosan kiáltott bele nagyapa előadásába, mint egy hajszolt hírjelentő.

– Tessék már jönni, nagyapi kérem, a nagyanya üzeni, hogy le tetszik maradni a képről, meg apikám is, Ali bácsi és Laci bácsi...

– Megjött a szava a fiadnak – mondta Laci, és mellére borította cilinderét, gyönyörködve és kissé fájó mosolygással nézett a kislányra.

– Hát ezt meg elszívhattuk volna közben – mondta rövidke kacajjal az ügyvéd és családfő, és fejcsóválva forgatta ujjai közt a vágatlan szivart. Aztán mellzsebébe tette, kis meghajlással végigtekintett a térdéig érő, selymes fényű ferencjózsef-kabátján, majd megindult, föl a lépcsőn.

– Örökítsük meg magunkat – mondta –, ha már így együtt vagyunk, gyermekeim... –, s rátette gyengéden a pecsétgyűrűs, lassú mozdulatú jobb kezét az unokája csipkefodros gallértól borított, törekeny kis vállára, mintha ehhez az úthoz, a néhány lépcsőfokhoz, mely a megörökítő műterembe vitt, a függetlenségű fiúcska lett volna a kegyes égietől iderendelt kalauzoló kisangyal.

A ferdén kockázott üvegtető alatt, a félig kész színpadhoz hasonló műteremben a két fiatalasszony kopott aranyrámás tükör előtt állt, minduntalan egymásra mosolyogva igazgatták óriási kalapjukat és hajukat. Mamika a fényezett faállványon feketedő hatalmas harmonikával megtoldott gép mellett állt, s a művészülsejű, lüszterkabátos, sovány és mozgékony fényképésszel beszélgetett. Az idegen előtt oly méltóságteljesen emelte telt, szigorú arcát a magasba, hogy a belépő Fránci önkéntelenül elmosolyodott az emléken, amit anyósának szertartásos kifejezése juttatott eszébe.

Éppen így állt Mamika egyszer otthon, a vidáman borozó jogásztársaság felett, az ebédlőben... Akkor udvarolt már Etikának... S a részeg, gömböc Náci, a pécsi szolgabíró mély bókkal járult a méltóságteljes anya elé, mondván: – Teréz mama, India császárnője, engedd, hogy homlokon csókoljalak!... – Azzal megindult a Náci, s majdnem feldöntötte a magasról, hidegen lemosolygó Mamikát... Etika csengő kacagása, bűgő hangja azon az estén vésődött Franci szívébe egy életre.

Míg a mester a félig elfüggönyözött szalon sarkát ábrázoló háttérrel igazgatta, s műértő tekintettel, kecsesen feltartott ujjakkal (mintha a tárgyakat, a díszletet akarta volna engedelmes összhangra inteni) a fényfógo és -visszaverő függönyöket húzogatta zörgő karikafüzérein, meg a színpadhoz hasonló álló vászonlapokat tologatta rendkívül elmélyült buzgalommal, amint az egy csász. és kir. udvari fényképészhez illő, a család tagjai mind hasonló komolysággal foglalkoztak külsőjük, cipőik s hajuk rendbetételével. Kézről kézre járt a ruhakefe s a cipőjükhöz a porrongy, majd összeverődő, tapsikoló kezek halk csattanásai jelezték, hogy valaki megint kész, már kezeit tisztogatva enged a megtiszteltetéstől hal-

kan udvariaskodó mester finom tessékelésének, s elfoglalja helyét a szalontanulmány valamelyik pontján, s kérdően odanéz a lencsébe.

A szótlanúság, a halk léptek s a kefe suhogása a ruhákon bizonyos fojtott ünnepelességgel töltött el mindenkit. Etika Dodókát húzta most el a titokzatos, fekete lakkos, harmonikás géptől, s gyorsan lesimította ék alakúan a bugyogós nadrágocska fölé hajló plasztikonján a fodrokat, s odasúgta a csipkés kis ruhaujjakat húzogatva:

– Szépen nézz és ne mozogj, Dodókám, mikor kirepül a madár a gépből!...
Úgy? Igen?...

– Milyen madár?...

A családfő megállott a csoport előtt.

Virágcsokros empire asztalka mögött álltak a fiatalok, félkörben. Az asztalka jobb oldalán Mamika foglalt helyet, s átvette bő uszálya alatt a térdét, féloldalt fordulva Aliékat nézegette. Balról még üresen állt a másik, csíkos huzatú fotel, melyről avítas bojtok sora függött, mint sorba aggatott, de örökre elnémult csengettyűk. Aglája és Alika álltak e karszék mögött. Az idősebbik fiú az apjához, a kis Etika meg a magas állú gallérjában fejét forgató Francival az anyja székhéhez plántálta magát, állapította meg az ügyvéd. Lám, ők, a két kis új család a nagyban, hogy közrefogják a szegény, magányos Lackót, aki keresztbe font karokkal pontosan az asztalka mögé helyezkedett... Igen, neki középen kell állnia, köztem és Terézem között, de kissé mégis hátrább. Ő soha nem is mehet ki a házból, szüleivel kell maradnia. Beteg. Ő a gond, a megoldatlanság árnyéka a családi együttesben. Ő a fiú, aki pompásan indult, aztán lemaradt. Külön útja van... Minden családban van ilyen gyerek...

De milyen kedves a két pár, szélről a heliotrop lilában, édes komolysággal arcán a baretthez hasonlóan felhajtott peremű óriáskalap alatt Etika, az örök kislány, a prémes uszályától körülfoltyva, s túlfelől, emitt meg Aglica, a jövevény asszony, akinek tejfehér, hívogató arcából, zöldesen s lopva villanó szeméből és a fénylő fekete selyemruháját meg-megpuffasztó és ismét redőkbe ernyesztő delnői alakjából valami ismeretlen, elgondolkodtató feszültség és sejtelen árad... Közül meg a három fiatal férfi, a felpödört komoly bajuszokkal, egymásért végtelen messzeségben keresztező határozott tekintetekkel, várakozón és mindig készen, igen, derék emberek, bár roppant különbözők mind a hárman, s mint szelíd és kiegyeztető erő fogja őket együvé, egy kiinduló állásba a szélről lobogó két fiatal asszony...

De a Laci mégis mennyire más, férfiasságában is kisfiús az öntudatos és derűsen komoly, érett pillantású Ali meg a Fránci között, aki éppúgy kívülről jött, mint Ali Babikája, ámde oly készen, oly véglegesen a maga makacs, nyílt, semmi homályt nem mutató józanságával és munkabíráásával, puritán észjárásával és szorgalmával, hogy nyugodtan rá lehet bízni Etikát és Dódit, mert Fránci sem tartogat már meglepetéseket, akárcsak Ali. Útjuk egyenes, bár a sors kifürkészhetetlen. De ők bírják az ütéseket is... küzdő, erős fajta mind a kettő... Alikának, nagyobbik fiamnak karriert kell csinálni, döntötte el az apa, s a szemle után rövid, helyeslő biccentéssel karszékéhez lépett... Ő viszi tovább a nevet, gondolta, nem maradhat vidéken...

Még magukon érezték Apika vizsgálódó s egyúttal egyesítő, szelíd s határo-

zott, bölcs kék szemét, meg sem mozdultak a képet álló fiatalok. Mamika arany karperecét forgatva nézett le Dódira, aki nagyszülei közé ült le egy botos lábú kerti vesszőszékre.

– Tessék, megvagyunk – mondta Apika és kézbe fogta a két bevont karfát a foteljén. Mamika is fölneézett s ölébe rakta kezét. Etika nagyra nyitotta a szemét, és megfogta édesanyja székének a támláját.

Erő és nyugalom suhant át rajtuk a pillanatban, mikor meghallották a gép kattanasát.

Apika köhintett, Mamika magasra fűzött keble is emelkedett egyet. Dódi felrakta könyökét a kis asztalkára. A fiatalok úgy álltak s néztek felnyújtott nyakkal s elfeledkező, merev pillantással a semmibe révedve, engedelmesen és könnyedén mégis, mint a gyermekek, akik felnőtteknek öltöztetve állnak szüleik karos-székei mögött illedelmes és kicsit ünnepies félkörben, a második helyen, a hátteret alkotva, anélkül, hogy észrevennék.

A fényképész kétrét görbülve tűnt el egy függöny mögött a kabátszárny alá dugott barna fakazettával, melyben a megörökített képet rekkentette vegykonyhája sötétjébe, de máris éppoly mesterségbeli, bevett lejtéssel suhant vissza a gépéhez, mint ahogy kisurrant s elhelyezte az új lemezt, aztán felhúzott szemöldökkel, elnyíló szájjal vette kézbe újból a piros labdacsozt a lencséhez vezető csővel, melynek látása s furcsa íve Aglája bőre alatt mosolyt futtatott szét. De meg sem rándult a tejfehér, lány arc, míg a kattanas újból el nem hangzott.

– Olyan az a cső, mint egy... – súgta oda a férjének s Ali fülébe csókolva fejezte be szavait. Ali mosolyogva nézett vissza rá, aztán jelentős szemöldökrándítással, miközben gyengéden felesége karját érintette, Lacin keresztül Fráncinak súgta meg a hallott csintalanságot. Fránci elhúzta a száját s körülnézett, hogy ő is továbbadja, de Etika már átsétált Aglájához, hogy felvegye ismét az imént, a tüdő előtt váltott szavak után a témát, mely nem hagyta nyugton. Mit nem tud ez az Aglica?

– Csakugyan – mondta Fránci –, éppen úgy néz ki – s jóízűen, szélesen nevetett. Elővette szivarját.

Apika előhúzta a tárcáját s a fényképész két ujjá közé csippentette a szép, ropogós százkoronás bankót, libegtetve vitte azt is a függöny mögé, féloldalt hátrálva, hogy meg ne sértse az uraságokat.

– Hogy néz ki? A fotográfust mondjátok? – kérdezte Apika Fráncitól, aki nevetve dobolt a fényeit ugráltató kürtőkalapján. – Ti, gyerekek, mindenkit megkritizáltok... És kifiguráztok...

– Nem, nem a fotográfust!... Hehehe...

– Te, hallgass! – gyulladt ki hirtelen a rózsás babaarc a karcsúra fűzött, magas derekú lila selyem asszonykaalak felett, a baretthez hasonló óriáskalap árnyékában. – Aglica! Micsoda – micsoda gondolat!...

– Ugyan – duruzsolt a leszegett állal cinkosan felfele nevető, fehér arcoska a csipke nyakfodrok körül –, anyuskámtól tudom. Ő kártyapartin hallotta, Pesten... Mindenki csinálja. Te... Gyerek!... Csak nem akarsz egy tucatot?

– Sosem tudnám megtenni! – rebegte Etika, s Dódi után pillantott, szabadulni igyekezve. Kicsiny fülei égtek a dús, barna hajában, halántéka lüktetett. – Nem, nem! ...

S karjára vetve citromsárga köpenykéjét a kifelé sétáló férfiak után sietett, arra látta Dódi fehér alakját eltűnni. Még kiszökik közülük, s elgázolja valamelyik bérkocsi! Sietett, hogy kézen fogja s érezze kicsi fiát. Lehajtott fejjel ment el ura mellett, a felindultságtól zúgott a feje, szinte ájulás környékezte a páncélszerűen szoros fűzőjében. Ó, milyen kínos, mikor valakinek mindentől arcába száll mindjárt a vére! Jaj, de csúnya a világ... Ki ez a sógornő voltaképpen?... Tudja ezt Ali, az aranyszívű, jó fiú?

Mamikát a fiatalasszonyok kísérték, előttük Dódi. Laci meg szintén egyedül, Apika, Ali és Fránci lemaradó szivarfüstjében lépegetett, kissé el is késve, mert a sarki könyvnyomtató bolt kirakatüvegében óvatosan megvizsgálta arcát, csak úgy, éppen mintha a szemek elé kirakott kalendáriumok és névjegy-minták meghullámosodott, napon sárgult papírját és betűit fürkészte volna. Nem fedezett fel brómkiütést az arcán, mely hál' Istennek most megint kissé kövérkésre telt. A bajusz is sokat számít... Megnyugodva sietett a többiek után.

A fényképésznél nem nézett volna bele a tükörbe a viláért sem. Ne lássa senki, hogy mit kutat ő abban. Ha belenéz, biztos azt gondolják!

– ...Ennek a Bódy Balázsnak volt a nagyobbik fia Sándor... A Balázsnak, aki...

– Kilenc gyermeke volt a levél szerint – vetette közbe Laci, aki már a zöld kupolás, de kései, rossz barokkal csúfított egykori dzsámi falai alatt érte utol Apikáékat, s e szavaival akarta igazolni vagy inkább fedezni lemaradását.

– Istenem – sóhajtott Ali, s félhangon hozzátette –, ezért erősödünk fel úgy, ezért feszítjük már szét szinte ezt az országot!... De...

– A kilencből azonban négy kiskorában elhalt – vette fel újra a szót Apika, s megállott a tágas, lejtős tér kövezetén, melyen dörögve dördültek a bérhintók és hámos, nehéz lovaktól vont társzekerek az izzó délutáni napsütésben. – De milyen sok, milyen szép az a megmaradt öt is! Sándor volt a középső, attól következtek a dédapám és az atyám, Bódy József... A másik négy leány volt... Igen, az ezerhétszázas évek eleje óta valahogy feltűnő a sok lány a családban, akik mind idegenbe viszik csak a vért, a nevet!... Vilma húgom is!... Az már egy némethez ment hozzá, a Mittwéghez... Csökkent vajon az erőnk, hanyatlik, széthull a család, a Bódyék?... – nézett kérdőn Apika a családfői, rendíthetetlenül nyílt és szilárd kék szemével egyik fiáról a másikra, aztán vején, Fráncin állapodott meg tekintete, s szivarját ütögetve a mutatóujjával, hozzá intézte a szavait. – Jelt ad ezzel a gyengülő vér és erő, hogy itt a vég?... Vajon? De hiszen nekem is két fiam lett s egy leányom, ugye... A Kristófnak, a kívülem egyetlen élő Bódynek azonban ott, Zalában, csak egyetlen lánya... Idős ember, mint én... Etikának meg fia van, Dódi... Különös, különös... Dódi viszont a te nevedet viszi, s ahogy mondjátok, az én arcomat, mert tisztára rám ütött a kis lurkó, Bódy-arca van...

– Igen, ez valóban különös – nézett el Fránci az Irgalmasok karcsú oszlopos, timpanonos homlokzatból felnyúló tornyocskája felé, mely messze a tér alján szürkéllett. – Én meg – folytatta elgondolkozva a vő – fele német, azaz bajor s fele magyar vérral állok itt, de igazában, bensőleg s legtovább édesanyám volt velem, míg élt, a hatvanéves korában is hibátlan hollófekete hajú, törzsökös Asztalos Mária, aki egy győri hajócsalád sarja volt... Asztalos nagymama Napóleon elől az ölében, a kötényében mentette gyerekeit nagy futásban idáig, ahol még neunzingernek hívták akkor a városi atyákat, mert éppen kilencvenen voltak, s

németül beszéltek... – Fráncit is magával sodorta, észre sem vette ezt, a szívére tóduló vágy, látni s érteni, kik, hogyan s miképpen következtek, éltek, hozták el az emberség csíráit az elmerült évek mélyéről idáig, ahol most ő áll, a Bódyek tünődő, méltóságteljes kis csoportjában. Ő, ő sem akárho, ha Apika éppen tudni kívánja, miközben az ősök még kivehető, ködös árnyalakjait idézgeti, talán hogy saját magában s gyermekeiben értsen meg végre valami eddig csak sejtett, meg sem nevezhető titkot, vonást, amiről gyanítja, hogy ez, éppen ez mutat vissza az időbe s a halott apák útjaira, szándékára... Franci is megérezte valamit apósa szemébe nézve. Azok az elfátyolosodó, majd meg újra felcsillanó bölcs szemek, melyek hatvan év óta annyiszor vizsgálták végig az életet, bizonyára felfedtek valami titkot, mely a család gyökerei felé, vissza az időbe csalogat, s burkában egyre újabb burok alá rejtett távoli igazság vagy elv rejtőzik.

– No, ez a Sándor – indult meg Apika lassú léptekkel megint –, ez már jogász is volt egy ideig, aztán Balázs az apa halála után visszatért a domínium szilvafái alá öregedni, megőrizni valamit, csendesén nézni az útra kelő gyerekek után, várni az unokákat, és olvasni Horatiust és Rousseau-t, ahogy könyveiből látta... Így éltek ők... Aztán oda temetkeztek, a templomba.

– És neki hány gyereke volt? – kérdezte Ali, s viszonzta egy arra kopogó pantallós honvéd tisztelgését.

– Itt elvesznek egy időre a nyomok, csak az bizonyos, hogy atyám nagyapja volt a Sándor... A Balázs fia... – felelte Apika s messze kóválygó, töprenkedő szemmel, szórakozottan tekingetett a közelgő alkonyat jeladására hirtelen meg-elevenülő, népes gyalogjárókra, akiknek tarka sokadalmában már régen szem elől vesztek az asszonyok s az unoka.

– Valaki, egy ivadékunk ugyanígy számolgat s citálgat egykor minket is – mondta Ali –, amikor már nem leszünk, egy névvé vagy egy véletlenül fennmaradt leírt sorrá halványodva, s rólunk is elmondja majd valaki, hogy Bódy Ede fia volt Aladár és Laci, de utánuk homály jön, nem tudni már, kik voltak az ő gyermekeik... Milyen különös... A név, Balázs vagy Sándor, mennyi életet, küzdelmet, reményt, egyéniséget takar, amiből semmi, de semmi sincs már meg, az arcát sem ismerjük ez ősöknek, akiktől jöttünk...

– Te viseled az arcukat, fiam... S az indulataikat, vágyukat, a szemléletet, ahogy a világot magadba fogadod... Ez a legtöbb, amit tudhatunk Balázsról és Sándor dédapámról...

– Ez csak sejtetem, vigasztaló magyarázat, Apika – mondta Fránci. – Mégis csak az enyészeté a sok ős, mint ahogy Balázs sem igen tudhatott már az előtte élt ükapákról és anyákról... S mi magunk is az elmúlás felé vándorolunk, a feledésbe, annál is inkább, mert unokáink, s az ő fiaik, unokáik, azt hiszem, már egy egészen más világban élnek majd, mely leköti minden figyelmüket, s úgy elfoglalja őket, hogy eszükbe sem jut vissza is nézni...

– Nono, fiam, azok kevesebb fáradsággal élnek majd, mint mi, akik tegnap még fiákeren jártunk be ide tárgyalni, doktorhoz, vásárolni, ma azonban már, lám, gőzvasúttal mehetünk haza, s otthon vacsorázhatunk, kényelmes út után... Ők már talán aeroplánokon járnak-kelnek, ahogy Jókai megírta... De látjátok, máris fel-felszállnak vakmerő aviatikusok a Rákos mezején, bár az is igaz, hogy a nyakukat szegik sokszor... Mégis igaz lett!

– Csodálatos dolgok ezek! – sóhajtotta önfeledten Laci. – Repülni! Automobilon robogni!

– No és ha így haladunk, mindig több és több szabadideje marad majd a kényelemben, modern komfortban élő tömegeknek, hogy gondolkozzanak, műveljék magukat, felszabaduljon a lelkük, s nemesebb hajlamaikra is ráérnek áldozni majd, hiszen ott lesz már velük a gép, az egyre tökéletesebb szerkezetek ezernyi segítő karja, mely megkíméli őket a mi időt rabló foglalataskodásainktól, pepecselésektől, amik annyi erő s figyelmet vonnak el a fontos és lényeges munkáinktól... S ezek az emberek majd igenis többet, sokat gondolkodnak ránk, akik a nagyszerű huszadik század hajnalán éltünk, dolgoztunk, és becsületes nevet hagytunk rájuk... – mondta Apika s megállt, a három fiatal férfi arcát sorra végigvizsgálva. – Írtál már, Fránci az írógépen, ami ott áll az irodám külső szobájában, ugye? No, látod, micsoda ügyes, okos szerkezet... Tíz perc alatt leír vele az ember egy levelet vagy beadványt, ami ezelőtt legalább egy fél órát vett el... Az már húsz perc nyereség vagy fél óra alatt három ügyszer... Ugye?... Hát ez az... Itt érjük utol, fiam, az időt, mely mindig előttünk szaladt, a kort, amikor végre igazán megnyílik előttünk a fejlődés útja...

A barokk gimnáziumi épület előtt várták be az asszonyokat, akik egy ismerős divatüzlet hátsó irodaszobájából elhozták a megőrzésre beadott csomagocskákat és dobozokat. Vásárlás nélkül nem lehet kihúzni egy álló napot a városban, mikor oly ritkán jut be az ember, s pláne Apikával, aki zokszó nélkül segíti ki mindig az asszonyaik kérlelésétől meggyőződött fiatal férjeket, mielőtt a célba vett boltba bevonulnának.

Két bérkocsiba szálltak aztán, s a dübörgő, vörös homokkővel borított keskeny, kanyargós és visszhangos utcákon át a város beépítetlen déli része felé hajtottak, ahol a füves, gyomos mezőséget már gázlángos vasoszlopok sora szelte át a gyéren látható villák, de annál számosabb meszesgödrök és homokhalmok között az emeletmagas létrák meg ácsolatok foglalatában sárgálló hatalmas, sokablakos új indóház, mely mögül fekete és bodor füstfellegek szálltak, gőz gomolygott, füttyök sikoltottak és átható kőszénzag nyomult a közeledő utasok orrába.

Pallókon, szállkás léckorlátok közt vonultak át a kőfaragó vésők és kalapácsok fülsiketítő csattogásától visszhangzó csarnokokon a vonatig, és gyorsan felszálltak a csupa ajtó és kilincs első osztályú kocsiba a hosszan végigfutó túl magas deszkalépcsőkön, melyekre alig győzték felsegíteni a hosszú szoknyaikkal és merrevre fűzött derekukkal babaszerű tipegésre kényszerült asszonyaikat a kivillanó karcsú bokák s gyengéd ívű lábszárak láttára óvatos féltéssel körülpillantó fiatal férjek. Laci Dódit kézen fogva a tölcséres kéményű, rézkupolás lokomotív felé vezette, s nézték az olajosan fénylő, vaskerekes szörnyeteget, mely sisteregve s szinte remegve állt a beléfojtott s munkára fogott roppant erővel a messze, a sokkéményes, kemencés majolikagyár felé kanyargó fényes acélsíneken.

Mikor a kalauz rájuk zárta az üveges ajtót, valaki bekopogtatott hozzájuk.

– Anna! – kiáltotta a bent ülők felé örömteli hangon Etika, amint a hangosat köszönő Dódi feje felett kitekintett.

– Búcsúzni jöttem, mert mégis utazunk holnap – mondta odalént a homokon a hatalmas szál fekete asszony, Auróra nevelőanyja, akitől délben meghívással váltak el.

– Anna? – súgta Aglica Ali fülébe, s óvatosan az ablakhoz nyomakodó Fránci után sandított. – Ki is az?

– Fránci mostohanénje, a k. u. k. őrnagy felesége, akinek olyan vérekes, piros orra volt, emlékszel?... S oly sok levest evett. Nagyon szereti Gyuri a levest.

– Hova utaznak, Etika? – kérdezte Mamika.

– Hova?... Hát Szarajevóba, mert táviratoztak Gyuriért, hogy valami sürgős munka van...

– Sokat épít odalent is a kincstár – jegyezte meg Apika, s elővette újságját, a Kossuth-párti lapot a másik ablaknál. – Inkább itthon tehetné.

– Ott voltunk nászúton, Szarajevóban – mondta nevetve Etika Aliéknak, mikor a vonat nagy rándulással megindult alattuk. – Annáéknál... Tuzlán is jártunk... S egy este földrengés volt, rémes, a zongora a szobánk közepére gurult...

II.

Laci

Óvatosan, kétszer forgatta meg a kulcsot a holdfényben csillogó, hatalmas rézkilincs alatt a kapuban. Mamika és Apika már a néhai Trézsi asszony széles, zömök tölgyfaágyaiban pihentek, a hátukon fekve, egymás mellett, mint annyi év óta, ebben a késői órában. De Mamika meghallaná tüstént a zajt, ha nem vi-gyázott volna, s a kapu a szokott nappali döndüléssel vágódott volna be, amikor a felek jönnek az irodába. Mamika fölülne az ágyon, hallgatózna, nézne egy ide-ig az éjjeli mécs mozdulatlan kicsi lángjába az aranyszínű olajon, aztán megérin-tené Apika vállát, s azt mondaná: Ede!... Valaki jár a házban!... Nézz ki, fiam, hogy ki az.

Igy szokták. Mamika régi világból való asszony. Úgy alszik csak, mint a nyúl, s örökké reszket övéiért, a házért, pedig béke és közbátorság van. De a szegény Vilma rémhistóriáját egy életre itták magukba idegei. Vilma néni képe ott függ a sublód felett, a konyha után következő levendulaillatú, fehér cserépkályhás kis hátsó szobában, ahol a ruhásszekrények állnak, s a rézlábakon terpeszkedő régi márványmosdó.

Isten óvja álmukat! De Laci ma nem tudott aludni.

Sétáló léptekkel haladt el a ház előtt, mely a zsaluk csukott szárnyai s a bezárt nagykapu mögött aludt, s susogó lombú, illatait álmodó kertbe nyújtózva. Tisztl szomszéd kőfala mögött sem mozdult élet, de éppúgy néma volt a Mundbroth-ház is emeletmagas, palotás homlokzatával, mely mögött Sziklai Odó aludt, a hóbortos, asztaltáncoltató, agglegény járásbíró, aki csatokkal s hajtúkkal tűzeti s bodoríttatja tükörsíma feje búbjára mindennap a tarkóján megnövesztett mara-dék haját, s átmegy az ismerősök elől a másik oldalra, hogy ne kelljen sokat emelgetnie kalapját a vészesen romlandó hajdísze felett.

Megállt a sarkon, az országútra kikönyöklő, emeletes Arany Ló beszállóven-dégő előtt, s megfordult, feltekintett az ívelten hegynék futó Vár utca derengő fasorán át, a balra fent terpeszkedő egykori papi várra, melynek félbevágott hagymához hasonló sisakú, zsindelyes öregtornyából a népek szerint „Vak Béla

király nézett ki”, szomorú rabságban várva, hogy a völgyön délnek kígyózó kéméndi útról mikor bontakozik elő már a poruszályát húzó felmentő sereg. S ott nyújtózott fönn a testes, fehér falú, kálomista módra festetlen katolikus templom is az utca magasán, a homokkőből kirakott, bádog-szentképes öreg kálváriadombon, néma harangjait tartva az alvó falu felett.

Elhaladt az öreg Tanti sarki boltja előtt, nekiindult csendesen a pécsi országutat a hegy láb alatt kanyargósan keletnek terelő főutcának, melyből a falu a hegy felé terjedt s kapaszkodott, messze túl a vár s a templom dombja mögé, a Cigányhegyig és a Bikarét lábáig, melyek az erdő borította Zengő zsámolyai. Elvétve kopogott csak siető láb a lepényszerű, fehér nyerskövekkel kirakott, fehér-lő gyalogjárókon. Augusztus végén már korán ágyba dönti a népet az izzasztó, dolgos nyár fáradalma, lankasztó heve. Senki sem ült a kapuk előtt, az udvarokból hallatszott csak néha a jószág láncsörgetése, dobbantása.

Lábai alatt halkán csikorgott a kövesút zúzaléka.

Megint végigsiklott szeme a Bődy-házon. Ez a mienk, ide jönnek haza Aliék minden nyáron, szabadságra, ide fut haza a falu túlsó végéről Etika és néha Fránci, ide jönnek a környékről a perlekedő, testáló, adó-vevő polgárok, magyarok és piros orrú, húsos svábok, feketében s gondosan széttörült, felsodorintott bajuszokkal, az öreg Bődyhez, a jobboldali traktusban levő irodába. Ott a tábla a kapu mellett, a vakon csillogó karos utcai lámpa alatt, melynek olaját holdvilág idején megtakarítja a község.

Hátratett kezekkel sétált tovább.

Az ő neve is ott van már egy ideje a táblán, tűnődött Laci. Vajon viszi-e annyira, mint Apika, ha az öregúr visszavonul egyszer?... Hogy elmúltak az évek, amikor a várakozás és a készülődés ideje telt, s feszítette, robbantotta folyton a jövőt a vágy és a képzelet villanásaival. Most itt áll Laci, s a tág, sok lehetőséget ígérő, sugaras jövőendő hétköznapiassá szűkülve fogadta be s vezeti előre az időben, pereken, tárgyalásokon, kaszinóban töltött alkonyi órákon, éjszakai sétákon át, melyek mindig hosszabbak lesznek, szinte a hajnalokba nyúlnak már bele, s mindig oly fáradtan ébred, oly csüggetegen ül vissza a tegnap rendbe rakott asztalhoz, Apikával szemközt. Apika néha észrevétlen átnéz felé a sorba állított korpuszok fölött, érzi, észreveszi, ahogy figyelmesen és némán megnézi őt, aztán újból elmerül irataiba... Vajon mit vár tőle Apika... Mi az, amit nem mond ki soha, amit talán épp úgy természetesnek vesz, mint azt, hogy Laci fia is felnőtt, s társává lett a munkában s a névben?... Vajon csalódott bennem máris?... Attól eltekintve, hogy nem vagyok egész ember, mint például Ali, akit ki lehetett bocsátani a világba... Ennekem itthon kellett maradnom, nem éppen az iroda miatt... De hiszen így a sors keze van abban, hogy atyám mellett indulok az életbe, s eszembe sem juthatott más út, távoli pálya... Ami ígért és vágy marad, az lenne a fény az életben?

Megállt a téren, a homokkőből faragott Szentháromság előtt, melynek csúcsán arany sugárvégekben csillant a holdsugár a fehérre meszelt kő-felhőgomolyok és angyalkák felett. A vadgesztenyék sűrű lombtömege félig eltakarta a várkastélyhoz hasonló emeletes, csipkészsárnyú községházat a háttérben, és gót ívű ablaksora, mellvédes sarokbástyái regényes, régi metszetre emlékeztetőn derengtek a sötét és magas tető alatt.

Itt egy kezdő új ügyvéd is lakik, balra a sarki rőfös, a Stark Miksa mellett. Laci odapillantott az új divatú redőnyök mögött alvó házra.

Ez az ember kimegy az utcára, beül a kocsmákba is, sőt az új vasútállomáson is ott látni köpcös, kopasz figuráját, valahányszor vonat pöfög be, itt, a kertek alatt sárgálló, frissen felhánt töltésen. Megszólítgatja a parasztokat, a kabátjuknál fogva cipeli őket magával az irodájába. Hallatlan módszer! Hogy nem sül le a bőr a pofájáról... Ez is ügyvéd?

– De én nem megyek, se atyám, soha az utcára a felekért – mormogta bosszúsan, s újra megindult. – Ha tönkremegyünk, akkor se!

Megnyugodva lépdelt tovább.

A patika sarkánál félreállt, robogó hintó közeledett az úton pislogó lámpákkal, s a kocsis tollas kalapjának árnyképével a bak felett. Ez a főbíró kocsija, itt fordul be éppen a Német utcába, a két jegenye strázsálta boltíves vármegyei ház felé, ahol a lakása van.

Laci megemelte lapos amerikai szalmakalapját, s hangos jóéjszakát kívánt az elrobogó batár felé, melynek hátrahajtott bőrrerője felett már felismerte a vállas, nagykokakú főbíró porköpenyes, feszes alakját.

A hintó a lovak nagy, csattogó torpanása közepette hirtelen megállott, s a kocsis egészen hátrafeszült a száraz húzása közben, de könyökét oldalához szorítva.

– Te vagy az, Bődy Laci? – reccsent a főbíró hangja.

– Én vagyok! Parancsoljál velem, Valér bácsi – sietett a kocsizhoz Laci. Fél lábbal fellépett a hágcsóra, úgy beszélgettek. A főbíró kikérdezte Lacit, hogy mi volt este felé a kaszinóban, ki nyert, ki vesztett, Gyula, a szótlan erdőgondnok adott-e revánsot a járási számvevőnek a tegnapi ferbligyőzelem után, s mik voltak a tétek, milyen érdekesebb ütések fordultak elő, s Fránci sógor tud-e már tarokkozni, mert hallatlan, sosemvolt eset ez, hogy van egy szolgabírárm, komoly, nős, családos ember, s nem játszik, talán a színeket sem ösmeri... Mit csinál ez, ha kiszáll valahova?

Nevettek. Laci felvillanyozva mesélt.

– No, Isten veled, fiam! Lányokat keresel?...

– Ne – neem – szabadkozott zavartan Laci, s egyszerre, mintha elvágták volna, néma lett. A főbíró elgondolkozva nézett maga elé.

– Ja, azt akartam még mondani, te, Lackó, vasárnap kimegyünk rákászni a Halász-patakhöz, aztán a Rékában leszünk estig, a huszár felviszi a hozzávalókat, nyársonst eszünk s iszunk rá egyet... Szólj jóatyádnak, Teréz mamának, gyertek fel... Kár, hogy Etika nem jöhet Fráncival... Hogy vannak?

– Jól, köszönöm, a napokban már felkelhet...

– Na, szervusz! Mehetünk, Pista!...

Laci továbbstált az úton az új állomás felé.

Tóni jött velük szembe, eddig kocsisuk, mostantól azonban csak vincellérjük, mert Apika a vasút megnyitásakor túladdott a lovain, a hintón, de a szerszámon is, ámbár vidéki útjain még jól szolgáltak volna. Ámde a vonatfütty hallatára Mamika is egyszerre tűrhetetlennek kezdte találni húsz év után az alsó udvar felől érkező istállószaogot, a Tóni enyveskező zab- és szénagazdálkodását, s veszélyesnek minősítette a hintón való utazást is, mert a lovak szörnyszerűen megvadultak mindig, ha automobil porzott el nagy néha mellettük, hatalmas tiülkölést és zakatolást csapva a csendesen álmodó dombok közt.

– Jó estét, ifiúr! – köszönt a csontos képű, sovány Tóni, s megrángatta a vállán átvetett iszákot, melyben a szénkénegező pumpa meg a szerszámai zörögtek.

– Mi újság, Tóni bácsi? – kérdezte Laci, aki kamaszkorában bácsizta még a nem sokkal idősebb cselédet, s azóta se hívta másképp.

– Hm, hát ölég szép újság – nevetett Tóni, és szőrtelen, ráncos képe széthúzó-
dott a hold világán. – A Toncsi mónár a Zsizsik-malomból összeverekedett alsó
szomszédjával, tetszik ugye tudni, ott, a szőlőnk alatt, a Hármask-malomban van
az a cigán képű, mérges Szabó János, nahát avval éppen, mert hogy a szömire
hánta, hogy kivezesse mindig a malom vizit a földjire, öntözni, aztán ő meg csak
áll és nem tud örletni, mikor úgyis már gyengén van ilyenkor víz, nyár végén...
Aztán összemertek, mert a vízimónár az mind rossz szomszéd, az alsó a felső-
vel, amelik a vizet ellopi elűle, hát veszett nagy birkózás volt, no de a végén! ...
Kérom, az rettenetős, micsinyát a Toncsi gyerők... Már érte szalajtottak a dok-
tornak, meg a csöndérőket is hívassák...

– Mi, mi történt? – rebtent meg Laci, mert a Toncsi molnár jó embere volt a
háznak, s bérlőjük is volt azon a darab palli földön, amit tavaly vett Apika, a lo-
vak s a kocsi árán, hogy befektesse a pénzt, mondván, fiam, Terézem, eztán föld-
det igyekszem majd venni.

– Kérom, a Toncsi leteperete a Szabó Jánost, aztán eekiátotta csak, hogy sajnál-
ja, hogy bicska nincs nála, mer leszúrná tüstént, mint a disznót, de ha már nincs
bicska, van ám még jó erős fog, s aztán leharapta az orrát nekije, ahogy mondom,
kérom, egy fél hüvelykujra valót leharapott az orrából és kipökte, még most is
ott van a darab hús a fűvön, mert hogy az a bűn jele, ifiúr, amiből megláthas-
sák... Az! Hát ilyet.

Laci hangosan, gyerekesen hahotázva kacagott az üres, holdfényes utcán,
hogy visszhangoztak kétfelől a házfalak, s a komoly, bezárt nagykapuk is.

– Leharapta az orrát! – ismételte tünődve, s halkán el-elkacagta magát
Laci, ahogy továbbsétált. – Mesében tesznek ilyet, gyermekmesékben, melyek
állítólag az életről szólnak, csak gyermeknyelven... Az emberekből is ki-kitör a
gyerek, az éretlen, indulatos, körömmel-foggal verekedő gyerek... Igazak a me-
sék, valahogy csodálatosan visszaüt naiv eseményeikre és fordulataikra maga a
valóságos élet, hisz a meséket is az élet nyers matériájából párolják le... Ez nyil-
vánvaló... Nem dolgozhat a fantáziánk se más anyaggal, csak azzal s abból, amit
a valóság hord össze nekünk, amit megéltünk...

Már el is felejtette a leharapott fül tragikomikus, mégis inkább nevetésre in-
gerlő esetét, mert elragadták frissen támadt gondolatai. Szűk mederbe szorított
férfiélete, embersége csendes filozófussá érlelte Lacit az évek alatt, amikor be-
tegyagyakból nézett minduntalan a gond nélkül, vágyaikat követő jogászcollé-
gák után, akiket kalandok, nők, cimboraságok, egyre tágabbra nyíló vállal-
kozókodv ismertettek meg közvetlen élményeken át az ezerszövevényű élettel,
emberekkel s a feledhetetlen ízeket, emlékeket, gyakorlatot kölcsönző valóság-
gal, míg ő csak hallott a dolgokról, csak látta a felszínt, s csak elgondolta, ami a
felszín mélyén nyüzsög, ütközik, örül és szenved.

– Nekem kevesebből kell megteremteni a világot, mint más fiatalembernek,
aki észrevétlenül, életén, szenvedélyein s küzdelmein át lesz birtokosa a ké-
peknek, emlékeknek, a tudásnak és a hozzáértésnek is, ami a világ egy ember-

ben... Vajon szegényebb is vagyok, mint ők? Különösebb készségem, tehetségem nincs, az már kiderült máig. Etika muzikális csak közülünk... De neki nincs nagy szüksége éppen a zenébe elmerülni, átváltani a hangok hullámain át egy másik körbe az élet sivársága elől, őt elfoglalja asszonyi sorsa, ő derült kis lélek, elég neki, ami körülveszi... Ali is egészen elmerül, jóllakik a munkájában, nem kell neki több, legfeljebb a haladás, a karrier vágya és gondjai, melyek kipillantást adnak neki a mindennapból a jövő felé... De nekem, nekem a jövő sem ígér többet, mint ami most vagyok s amit érek, legfeljebb még azt a gondot csak, hogy Apika idős már, egyszer meghal majd, s önállóan kell folytatnom az irodát, őriznem a házat s a vagyont, melyből oly sokat vittek már el orvosaim.

– Szegényebb leszek, mint ők?... Vajon... – nem tudott felelni önmagának, a gondolatok sorát hangulat, érzés áradása szakította meg belsejében mint alakatlan, sötét és langyos áradat, mely hirtelen befolyta, kitöltötte agyában is az utolsó világosan maradt rést, belefullasztva valami ismerős, régtől érzett tétlen és indulattalan, törődött borongásba az elme vigasztaló vagy legalábbis szabad kipillantást adó fényvillanásait. Tehetetlenül, fáradt léptekkel rótt tovább az utat, akarva sem tudott az enyhítő eszmélkedés, tűnődések s fantáziák magaslatára visszavergődni. Már nem érdekelte semmi. Csak egyet érzett. Hogy van, és hurcolja terheit, ezt a senkiével ki nem cserélhető, késsel ki nem vagdalható, el nem dobható, sajátosan belénőtt, nagyon árva végzetet, mely befejezetten, készen kifejlődve gubbaszt a bőre alatt, de nem engedi mégsem, hogy megtagadja miatta az életet, s elvesse azt magától. Mit szólna Apika s Mami akkor, ha megtenné?... Annyit áldoztak fiuk életéért, folyton, örökösen megújuló, erős és alig bevallott reménykedéssel, mely ma is él bennük, kiolthatatlanul. Ezt a reményt nem veheti el szüleitől... Saját magától talán igen, de tőlük, az áldott öregektől s a többiektől is, akik azért mehettek ki a világba, mert Laci lesz az otthon őre, a fészék madara az öregek után, s nekik, Alinak, Etikáéknak kell, kell, hogy legyen hova vissza-visszaszállniuk... Az nem lehet, hogy egyszer másé legyen a ház, levegyék róla a táblát, megszűnjön, kialudjék az a meleg, az a fény, ami a szülői házból árad, ami nélkül élni sem volna érdemes tovább...

De anélkül, hogy tudott volna róla, belenyugvásának, megbékélésének erejét és szilárdságát Laciban a remény mélyre bújó parazsa táplálta, hogy mégis, minden tudós konzíliumok és a szörnyű visszaesések ellenére is meggyógyul, s egész ember lesz egyszer... Hiszen fiatal még, harminc alig múlt el...

Megállt a hosszú, sokablakos, egykori ulánustishti ház előtt, melynek teteje felett fenyők csúcsai inogtak. A ház jobb szárnyát lakták a szolgabíróék, Etika és Fránci, a többi idegenek.

A holdfény elborult, s a hosszú ház meg a fenyők felett egyszerre vakítóan felszikkasztak a csillagok, mintegy szóhoz jutva végre az égbolt sugárversenyében. S a szél is megindult, melyet a fenyők odafent már jeleztek.

Máskor bekopogott hozzájuk, s az ablakon keresztül diskuráltak egy félórát, vagy be is ment megnézni Dódi álomba merült kis angyalarcát a fehér- és arany-mintás, kunkori lábú kis vaságy felhúzott hálóján keresztül. Átjött olykor Rizuska is a szemben fekvő postáról, a postamesternő, asztalhoz ültek, s Fránci leadta adomáit, vagy elmagyarázta a mostanában oly nagy buzgalommal sok fa-

luban megszervezett tűzoltóság terveit, melyeket a kaszinóban is sokat megtárgyaltak, s ő volt a fő mozgatója.

Az avatatlanok Rizuskát neki szánták. Amióta ezt Laci fél füllel meghallotta, előbb mindig óvatosan belesett az ablakon, s csak aztán ment be, nehogy Etikáéknál érje a kedves mosolyú, nyúlánk, barna lányt. Nem tudott volna többé egy társaságban ülni vele, mert fogva tartotta a gyanúper, hogy ha beszélnek, suttognak, Rizuska is már biztos tudja. Elviselhetetlen gondolat, hogy ezzel a leánnyal együtt legyen, hogy ránézzen, s kiolvassa arcából, amit az emberek róluk beszélnek.

Rizuska... Majd elveszi őt is valaki más, mint sorra mind a nőket, akikre életében vágyódva gondolt, s akiket néha heteken, hónapokon át sem tudott elűzni emlékezetéből, mert szívósak voltak e karcsún hajladozó, egymást váltó árnyak, hívogatóak s ígéretesek, de elérhetetlenek, mint az egészség, a gyógyulás, ami a többiek életének természetes állapota. S éppen az elérhetetlenség tette néha talán, hogy hosszabban és bátran elidőzött mégis egy-egy asszonyi árny szemlélésénél a lehunytt szempillák mögött, hisz aki s ami elérhetetlen, az veszélyt s kockázatot sem ígér, eljátszadozhat vele Laci is az álom bűvös színpadán, udvarolhat neki, elképzelt titkos beszélgetéseket folytathat vele, szeretheti és becézheti, elhalmozhatja csókjaival, s az összegyűrt, kínnal rágott fejpárna, az álmatlan éjszaka semmit sem vesz el a nekilódult álmodozás gyönyörűséges, részeg lebegéséből. De ahogy fokunkint Rizuskához kezdett hasonlítani a vissza-visszahívott álombeli kedves, akit már, mint egy kecses bábut, rakosgatott csodás lakásokba, sikerek forgatagába, nászágyba s bölcső mellé, ugyanaz a titokzatos szemérem nyomult lassan képzeletének szabad folyása elé hirtelen emelt árvízi védőtöltés módjára, amely a szóbeszéd s kombinációk hírére ébredt fel benne, s visszariasztotta a Rizuskával való találkozás lehetőségétől. S elhomályosult ez az édesen vigasztaló, tetszése szerint kormányozott látomás is, nem élt többé a karcsú, barna lánnyal, s mikor magyarázatot keresett egy napon a hiányérzetre, amit az ábránd elmaradása keltett, megdöbbenő gyorsasággal villant agyába a felelet is mindjárt, az, hogy ő egy talán mit sem sejtő nőt dobált a maga vágya és felvillanyozott képzelgése közepette valószínűtlen életekbe s élvezetekbe, amelyeket sohasem ismerhetett meg, s talán nincsenek is, vagy egészen mások, igen, igen, mindenesetre mások, mint ahogy ő álmodja azokat.

S ha ő is így gondol talán rám, ha így szövöget álmokat elképzelt életünkről s helyzetekről, amelyeknek csak mi ketten vagyunk a szereplői, vajon akkor is távol kellene tartanom magamtól az elmerítő, bódító rá gondolat, a vágy szülte képeket, a magamból kicsiholt érzéseket? – töprengett Laci.

A szerelmesek hogyan gondolnak egymásra? Elképzelnék mindent, mielőtt élnének együtt? Vagy számukra együttléteik emléke tölti ki a percek, órákat s napokat, mikor távol vannak egymástól, s nem szorulnak rá a képzelet adta pótélményekre, mert kezük szorításának, simogatásainak, szavaiknak, egymás látásának kicserélődő emlékei mindent megadnak, hiánytalanná teszik az összetartozásukat a távollét idején is?

Igen, ez az, amit sosem tudtam eddig, s ezután sem fogok tudni soha – tűnődött Laci, s nem vette észre, hogy jó ideje ismét a gondolat világossága s a töprengés kereső fénykévéi lángolnak benne, elűzve hirtelen rátört, élettelen, rossz

hangulatát, az ájuláshoz hasonló teljes lelki bénulást, ami akkor lett úrrá rajta, mikor e házhoz ért, mely húga asszonyiságán, családi boldogságán át mindig a maga száműzöttségét juttatta eszébe, épp oly gépies módon, mint ahogy egy csukott ajtó elé érkezve a kéz külön parancs és szellemi erőfeszítés nélkül magától a kilincsre röppen, hogy kinyissa a zárat.

Nem tudhatom meg, döntötte el aztán, mert nincs bátorságom, se erőm egy kísérleti udvarláshoz és hódításhoz, mellyel mégis a maga természetes módján ismerhetném meg a nők választ a férfi kezdeményezésére és a saját válaszait az övékre, de a lelket is talán, mely kivirágzik, megnyílik és közlésben olvad fel, s mintegy előjátékát adja a szerelem teljességének, az egyesülésnek s a közös életnek, mely lassan, évek alatt testvérré tesz két véletlenül összeakadt idegen embert a szerelem után, mert az is előjáték csak, ahogy látni lehet. Hisz elmúlik a szerelem is, miután kedvet adott két embernek egymáshoz, látnivaló dolog, Apika és Mami, de már Etika és Fránci sem tekinthetők szerelmes embereknek. Inkább testvérek ők, egy állapotát szilárdult kapcsolat hordozói, talán testvérek, akik napjaik szakadásáig élnek már az átlényegült egykori lángolás és bensőséges párharc összekapcsolódó élményéből, amit a törvény is szabályozó hatalma alá fog, mert gyermekek fakadnak s indulnak a szenvedély titkos, elzárt óráiból az időbe és a társadalomba, s nevet, helyet, rangot, nevelést kérnek, otthont és tartást, hisz tehetetlen és végtelenül zsenge, alig pihegő kicsi állatkák módjára érkeznek ki a nap alá, a világba, a titokzatos útról, mely két furcsamód egymásra bukkanó emberből indul, valahol egy szóbeszéd, egy esti asztal, egy találkozás vagy álmatlan, átfantáziált, magányos éjszakák tájékán...

Szívszorongva figyelte megállíthatatlanul továbbgöngyölödő gondolatait. Egy mély árnyékú vadgesztenye törzsének dőlve nézett Franciék elspalettázott ablakaira, a kiszüremkedő fénycsíkokra vadászgatva szórakozott tekintetével, mintha ez óvatlanul kisurrant sugarak gondolatainak táplálásához kellenének.

Kezdeményezhetek-e én? Megismerni ezt a világot, mely itt, az ablakok mögött is megalkotta külön kis birodalmát, mint minden házban közel és távol, ahol egészséges emberek élnek, és nem kell félniük indulataiktól, vágyaiktól, bátran s természetes egyszerűséggel tekinthetnek a megtalált nőre... Megismerni?... Ó, nemcsak a megismerésért, hanem az élet beteljesítéséért, megszilárdításáért, mert így, egyedül, betegen, idővel talán egészen magamra maradva valamiképp szétfolyik az egész, nincs medre számomra, túl sok benne az álom, mely kiegészíteni kívánná a hiányosan maradt valóságot, valahogy a tapinthatóság körén kívül zajlik így az élet is, távol marad, nincs íze, nincs igazi melege... Vagy csak az ifjúság szava ez bennem, melyet felvált a józanságé, a betelt s elfogadott sors következetes nyomása alatt, miként minden láz és vágy, a szerelem is elmúlik, átváltozik egy állapottá?... Ki kell várnom nekem ezt, saját magamban hordozva tovább e nyugtalanító rőt tüzeket, míg ki nem hunynak.

Nem tudta, mennyi ideig beszélt így a társtalan emberek elmerültségével önmagához vagy az esti csendhez az ismerős, néptelen utcán, amikor könnyű, sietős lépteket hallott a fasorból, s mielőtt megismerte volna járásáról a láthatatlanul közeledő járókelőt, a halk cipőkopogástól hirtelen enyhe forróság tódult arcába, s érezte, hogy meggyorsul a szíve dobogása. Kilépett a gyalogjáróra, s néhány tétova lépéssel elébe ment a jövevénynek.

– Jó estét! Maga az, Lackó?

Rizuska volt.

– Csókolom a kezeit... – s megvillant a lapos szalmakalap, aztán lent koppant, Laci csontos térdén. Hallgattak. Laci kínosan tépelődött, hogy mitévő legyen.

– Etikákhoz megy?

– Nem, Rizuska nagysám, csak sétálok... Nem zavarom őket, még új a baba, Etika is fekszik, majd – máskor. Most talán jobb, ugye, kérem szépen, jobb a női látogató náluk, én csak zavarnék... Megy, ugye, be?

Rizuska már indult tovább, be a főutca felé, s mielőtt Laci dönthetett volna, már kísérte, ment vele.

– Nem mehetek be én sem, egy sürgős távirat jött, s a kihordónak meghalt az anyja, nincs ember, hát elindultam én... Pedig a hegyre kell menni...

– S nem fél, nagysám, így egyedül, ilyen későn?...

– Mit csináljak, mondja, Lackó?... Haláleset, az illető elutazhat a reggeli vónattal... Nem volna szívem a délelőtti kihordásig magamnál tartani a táviratot... Na nem?... És hát most maga el fog kísérni, ugye, Lackó...

Lacit már bántotta ez a sok „Lackó”. Eddig sosem tűnt fel neki, Etikák szolították így. De most, hogy gyors léptekkel a magányos postáskisasszony mellett loholt, s azon igyekezett, hogy elszórakoztassa valahogy, s ezzel saját magán is könnyítsen kissé, kínosan fennakadt ezen a megalázó gyermekességgel csendülő s némileg anyáskodó megszólításon. Folyton a fülében csengett, agyában ágaskodott a tény, hogy ő Rizuskának csak Lackó! Szándékosan mondja vajon, vagy szokásból? Tud valamit róla?...

Egyszerre menekülni akart. Alig tudta már, miért lépegetett Rizuska repülő köpenykéje mellett, mikor bárhol faképnél hagyhatná a félhomályos utcán. Oly idegen s távoli volt most a társnője élő valóságában, annyira semmi köze nem volt ennek a szótlanul siető leánynak a másikhoz, az álombelihez, hogy egyszerre heves vágyat érzett ököllel az arcába sújtani s elűzni őt magától, aztán hazarohanni s felidézni a magányban a másik, az ismerős, könnyű és kezelhető Rizuskát, aki csupa édes sejtelen és alkalmazkodás, akivel oly mesésen, egyszerűen, zavar és erőfeszítés nélkül el lehet órákon át beszélgetni.

– Édes a kislány – mondta végre Rizuska, mikor a régi szerb temető mellett, a Gászliban, a hegynek kapaszkodva lelassultak már lépteik. – A kis Margit. Szép, édes, barna kölyök... Remélem, látta már?

– Én?... Igen, hogyne, nagysám – dadogta Laci.

– Miért mondja nekem oly hivatalosan, hogy nagysám? Van énnekem is becsületes nevem, Lackó!

– Nekem se mondja, kérem, hogy Lackó!... A kisfiúkat hívják így, nagysám, izé – Rizuska, kérem...

– Megbántottam?... – állt meg pihegve, szemben a holdfénnel Rizuska. Laci az arcába bámult. E percben ráismert a puha árnyékkal s kékesen derengő fénnel beszórt arcban a másik Rizuska halovány, alig kivehető hasonmására a feléje tekintő, negédeskedőn ellágyult arcocskában.

Hallgatott. A tagjaiban s agyában valami futó megrendülésfélét érzett, aztán petyhüdttség, majd ólmos, fáradt tehetetlenség béklyózta le. Sem szólni, sem mozdulni nem volt képes, nagyon gyengének érezte magát, mintha megszáz-

szorozódott volna mellén a levegő súlya, vagy a Rizuska jelenléte zárta volna hirtelen bele Lacit egy láthatatlan, szűk koporsóba.

– Menjünk, Laci... – mondta Rizuska, miután szótlanul állta kísérője merev pillantását. Most kissé távolabb húzódva ment Lacitól, s összehúzta magán a pelerinjét.

– Etika is örült, a drága kis barátnőm, hogy másodiknak kislányt kapott... Dódi egész magánkívül volt az izgalomtól délelőtt, mikor átszaladtam egy percre... Ott ágaskodott az ágy mellett, s könyörgött, hogy a karjába vehesse a kisbát... Okos kis arca égett, szájacskája már-már sírásra görbült... Sosem láttam édesebb képet... Ilyenkor látja az ember, mennyire fontos és jó, ha a kisgyerek testvért kap... A magányos gyerekek nem ismerik meg a valódi szeretetet, csak a kényeztetést, csak azt, hogy kizárólag ők a fontosak... Kis öregek lesznek... De testvér mellett más, átélük korán a lemondást, az apró osztzkodásokat, igazságtevések korai, miniatűr izgalmait, összecsapásokat és kibéküléseket a maguk gyermektársadalmában, ahol nem a felnőtt, hanem a velük egyenrangú másik kisgyerek harcol ellenük vagy velük... Nem gondolja, Lacika?... De mindezt játszva, szinte öntudatlanul.

– Szereti a gyerekeket, ugye, Rizuska?

Laci örült e távoli és semlegesnek tűnő beszéd tárgynak, nem érzett ütközési lehetőséget benne, s így mindjárt szóra is kapott. Szinte fellélegzett, hogy szólhatott.

– Mi hárman voltunk gyerekek, Ali, Etika és én... Csakugyan így volt valahogy. Korábban lettünk társas lények, mint a magános gyerekek, akik csak a messze idegenben felettük járó nagyokat látják, s megismerni őket nem is képesek, ellenben... Később, később mégis eljött a magány.

– Igen, valóban... Én egyedüli gyerek voltam. Magamról tudom – mondta lassan, elgondolkodva Rizuska.

Fölbaktattak a kálvárián, el a kékesfehéren, ibolyaszín lángokban lobogni látzó templom mellett.

– De hova viszi ezt a táviratot, Rizuska?

– Katosnénak, tudja, az ura bányász volt, itt laknak a temető felett...

– Meghalt az ember?

– Meg. Igazgatósági távirat. Bányaszerencsétlenség történt, három gyerek maradt...

Beléptek a temető vasrácsos kapuján. A homokkőből faragott régi, elferdült sírkövek és sápadtan csillogó, új márványoszlopok közt, a széles, gyepes úton megkerülték a temetőkapolna szárnyait szétbocsátva guggoló kotlóshoz hasonló, zömöken terpeszkedő ósdi falait, s hallgatagon, sétáló lassúsággal lépkedtek tovább. A kövek magasra burjánzott gyom és bozót szigeteiből villantak feléjük kitárt kereszt-karjaikkal.

– Itt van a nagyapánk, Bódy József sírja – mutatott Laci, halkra tompított szóval, egy újabb kanyar után egy rácskerítéses, márványobeliszkos sírra, melyből két tujabokor sötétlett, s szűrte halk dúdolással a hegy felől iramodó szelet.

Egy percre ő is megállt, mikor Rizuska fellépett a sír köpercmére, elolvasni a márványba vésett feliratot.

– Ismerte? – kérdezte suttogva Rizuska, és keresztet vetett, ahogy ismét visszalibbent az útra.

– Hogyne, nagyon öreg és csendes bácsi volt, még zsinóros ruhában és csizmában járt, s volt egy karhosszúságú, kakasos mordálya, mellyel még betyárokra lőtt...

– Milyen keveset gondolunk odalent a halálra, ugye, Laci? Úgy élünk s úgy gondolkozunk, mint akiknek sohasem kell sírba szállniuk...

– Különös, szokatlan verset olvastam a minap, Rizuska, arról szólt, hogy a költő a halál rokona, szereti mindazt, ami elmúlik, elmegy, a tűnő szerelmet, a szomorú órák furcsa hívását, a dércsípte hajnali mezőket, a csalódott és rokkant, elakadt életű embereket... Már nem tudom, ki írta, valami új költő, roppantul szokatlan modorban, de nagy igazságokat mondva e füstös, hervatag sorokban... Az embert húzza és leteríti az elmúlás, engem különösen, pedig sokszor nagy erőt s vágyat érzek, hogy talpra álljak, a lehetetlent is megvívjam és... Ó, bocsásson meg, hogy ilyesmivel szórakoztatom, de – kissé furcsa ilyenkor járkálni itt, a sírok közt, melyekben porladó egykori emberek emléke szendereg, ugye?...

– Maga zárkózott és, bocsásson meg, kissé különc ember hírében áll, Laci... Már régen meg akartam kérdezni, mi baja, mi történt magával?... Hisz jólétben él, a Bódyék az első család a faluban s a környéken, boldogok, Etikánk és Ali bátyjuk csak úgy sugározzák az életörömet s a reményt, hogy meggyógyul, aki rájuk néz... S maga, aki közülük való, köztük él, egészen elüt tőlük, Laci... ugye, megbocsát?... Csalódott talán?

Laci hallgatagon rótta az utat, nem is hallotta a kérdést. Az különbség ezeknek, hogy verset olvas néha, nem jár nők után, szótlanabb, mint más, egyedül él itthon, a szüleivel?... Vagy valami mást is tudnak? ... Rizuska szavaiból a falu véleménye és kérdő találgatása szegeződött mellének.

– Megbántottam?... Ó, érzem, hogy megbántottam, hiába rázza a fejét, tapintatlan és durva voltam magához, pedig nem volt szándékomban... Haragszik?... Ugye, nem?...

Rizuska riadt, gyengéd hangja egyszerre felrezzentette Lacit. Fölzajdult, megolvadt benne hirtelen a fagy s a hideg tudatosság, forró hullám nyomult át a testén és megdöngötte, elkábította az agyát. Szinte eszméletlenül Rizuska keze után kapott.

Arcához szorította, aztán megcsókolta a puha kis kezét. Nyargalva, reszkette-tőn száguldott ereiben a vér a női kéz meleg tapintásától, s ahogy visszahúzódni próbált, mint egy riadt kis állat, Laci még szorosabban fogta, újra megcsókolgatta, s érezte, hogy szemei elfátyolozódnak, sírni szeretne, mint egy kisgyerek.

– De Laci! Nem szabad!

A sírokon túl, fák alatt álltak, egy világos ablak derengett feléjük.

A köpenyke a földre csúszott.

Lihegő leheletük egymás arcát legyezte, Laci karjával körülfonta a leány puha, befűzetlen derekát, egymáshoz szorult fiatal testük, mint élő pecsétnyomót érezte Laci egy percig a térdétől a válláig az érett, fiatal női test formáit, először életében. Feje a leány vállára csuklott, így tartotta őt.

Akkor Rizuska kiszakította magát az ölelésből, s a futamatnyira derengő ablak felé szaladt a fák között. Laci szédülő fejjel botlott meg a lehullt ruhadarabban. Fölvette, karjára simította s megindult.

Egyre csak simogatta, fogdosta a köpenyét, az illanó varázslat bódulatában.

Aztán arcára szorította, s illatába temetkezett, megállt megint. Testét sütötte és villanyozta az elevenen bizsergő emlék.

Halk kiáltásra lett figyelmes. Rizuska hívta.

A ház felé sietett. Csak nincs valami baja?

– Férfihangot hallok, nem merek bemenni – suttogta Rizuska az ablak alatt –, talán nincs itthon Katosné... Hallja?... Ugye?... De hát most mit csináljak, Laci... Talán nézne be, magasabb, mint én, ámbár leskelődni...

– Várjon csak Rizuska... Itt a köpenye – mondta Laci rekedten, s ez utolsó szavaknál, míg átadta a pelerint, s keze a lány karjához ért, soha nem ismert, végtelen bensőség és intimitás áradt el benne, mert az átnyújtott ruhadarab iménti pillanatuk beszédes jele, lobogója volt, s ahogy azt Rizuska magára öltötte lehajtott, árnyékos arccal, abban a mozdulatában az elfogadás és igenlés megejtő, szelíd alázata szólt Lacihoz.

Laci pedig követ gurított a falhoz, ráágaskodott, és rést találva a csíkos takarón, mely az ablaktáblák mögött derengett, bepillantott a szobába.

Attól, amit óvatlanul támadt, kínos mohósággal a résen át látott s megbámult, egyszerre megint nekilódult a vére, s ideges, feszítő remegés járta át combjait.

– Lát valamit?...

Laci nem válaszolt, meredt pillantással, majd a kutató nézést mímelve, fejét ide-oda hajtva nézett a lámpafényes szobácska mélyére, a tűzhely mellett sötétlő, feldúlt ágyra, melyen a Külső Tanyakörnyék nagygazdája, az óriás, bozontos Csapó Kovács István hentergőzött s enyelgett, mint egy medve, a megvillanó testű asszonnyal, tökéletes, elfeledkezett szerelmeskedésben. Az asszonyra is ráismert már, az a Náncsi volt, a santa kovács lánya, akinek mindig megcsodálta ringó, hívogató járását... Ismerős embereket látott a falak mögött, polgárembereket, egy minden asszonyra és férfira, parasztra és úrra érvényes bizalmas kettősben, soha nem látott póre párviadalban, egészségesen és démoni vígsággal, halvány árnyékával sem annak a rettenetnek és vívódásnak, majd gyengéd ellágyulásnak, ami még egyre zajlott bensejében az orvul jött ölelés óta... Hát így néz ki ez! ...

– Mi van? – hallotta újból alulról az ismerős, édes hang suttogását. De a hang már visszataszító volt neki.

– Adj ide a táviratot – lihegte Laci, ahogy leszállt a kőről, s vaksin, tüzes karikákkal a szemében megállt a sötétben. Undort, ingerültséget érzett, s ez nyersé tette.

– Bent van Katosné? Mondjon már valamit!

Laci elvette a sürgönycédulát, s az ajtó felé óvakodott, aztán vigyázattal becúsztatta a küszöb feletti résen. Kedve támadt jól megdöngetni hozzá az ajtót.

Rizuska lába már a kövön volt, hogy maga is belessen a titokzatos látnivalót ígérő résen, mikor Laci visszaért hozzá s megszólalt, kissé durván.

– Reggelig ráér Katosné megtudni, legyen nyugodt! – s megfogta Rizuska karját, húzta magával, szinte rángatta.

Anélkül, hogy megbeszélték volna, megkerülték a temetőt, s gyors léptekkel a hegyi falu házai felé siettek, amerről a reformátusok sárga istenháza magasodott.

Rizuska egyszerre megértette az egészet. Nem mert kérdezni többé semmit, repülni szeretett volna, hogy már otthon legyen, egyedül. Kínosan érezte magát

az összezsúfolódott kalandos események után. Laci mégis furcsa ember... Na de abban igaza van, ahogy ezt a táviratot elintézte. Majd holnap beszedi az aláírást Katosnétól... Micsoda egy asszony! Vajon kivel van Katosné? Úr? Paraszt?... Biztosan úriember, Laci viselkedése elárulja. Rémes! Ezek után legjobb volna, ha elválnának, és mindegyikük külön menne haza... De valamit kellene már mondani... Meg sem csókolt, jutott ekkor eszébe, ó, ez a Laci is csak megvadult éppen, mint néha a férfiak, mikor elfutja fejüket a vér...

Vajon akar-e Laci valamit, érez-e valamit, s ezért hallgat? Avagy szégyelli magát, utálja őt, megutálta hirtelen, hogy már nyoma sincs benne az iménti hévnek és gyengéd ellágyulásnak? De miért? Mint egy idegen, úgy jön itt.

Rizuska töprengve és riadtan vizsgálta újra végig a történeteket, szavakra s mozdulatokra iparkodott visszaemlékezni. De csak zűrzavar s érthetetlen szorongás gomolygott bensőjében, amit egy újabb gyengéd és szenvedélyes szó, közeledés, kézfogás bizonyára tüstént eloszlatna...

Laci, tudomást sem véve társnőjéről, leszegett fejjel loholt a házak közt kezdődő, rossz kövezeten.

Valami végképp összeomlott benne, maga sem volt tisztában vele, csak a robbanás utáni süket és kábult ürességet érezte magában, s az újból összezárult magárahagyatottság iránytalan, fájó, lebírhatatlan görcseit.

Léc- és sövénykerítéses, tenyérnyi kiskertekre kikönyöklő, kettős ablakú, fehér házacsákák során siettek tovább a hegyi magyarok ganéj-, rozmaring- és szalmaillatú kis portái között, a fölriasztott, láthatatlan házörzők ijedt és siránkozó vagy mélyen és hördülve vakkantgató ugatásától kísérve.

Már az egész környék kutyái üvöltöttek, átvéve egymástól a jeladást. A kálomista, azaz magyar templomnál árnyékos kispadról emelkedve eléjük lépegetett egy emberi árny. Botja nagyokat koppant a macskapofás kövezeten. Aztán fölemelkedett.

– Mi járatban, hé?! – dördült egy basszushang.

A bakter volt, hangjáról mindjárt ráismertek az avított, selejt postás-egyenruhába bújtatott, harcsabajszú Boldira, akinek mindig szennyes papírdugós, sós-borszeszes üveg kandikál a zsebéből, pálinkával.

De akkor Boldi már félre is állt, és tisztelgett az úri körvonalatokat felismerve.

Rizuska továbbsietett, behúzta a nyakát, s találgatta, vajon ráismert-e ez a vén faluszája.

– Boldi! – fordult hátra hirtelen Laci, és csúnya öröm meg düh villant át zaklatott gondolatain.

– Tessék, nagyságos fiskális úr!

– Zörögjön be a Katosnéhoz, érti, bent van vele a Csapó Kovács, láttam, mert értesítés jött, hogy a Katos elpusztult a bányában, odadugtam a sürgönyt a küszöbhez... Érti, verje meg jól az ajtót. De rólam egy szót se!...

– Értöm, hehe... Dejszen az már régen odajár, a Csapó Kovács, oszt fölpofoz engöm...

– Ne, ne, csak úgy menjen, hivatalosan, a táviratot vegye kézbe, úgy zörgessen be... Mit tudja azt maga, mi van a Katosnénál!... Nézze, itt egy korona, Boldi...

– Dejszen ezt mindenki tudja, hogy ki a szeretője az asszonynak... Pógárembörök ezök, mán a pap is prégyikát rájuk, mer a papnak muszáj! De ne-

künk?... Meg aztán a távirat se köll, kéröm, az este gyűtt a högyön át egy embör, a Hegedűs Laji, bányász az is, oszt attúl mán tudjuk az esetöt, az asszony is tuggya... Egész lakodalmat csinyát a Csapónak, bé is rúgtak egy kicsint, mer hogy rossz embör vót a Katos, nem idevalósi...

Boldi a koronát zsebébe csúsztotta, s nem mozdult. A hold éppen arcába süttött. Derülten nézett Laci idegesen rángatózó arcába. Aztán mikor a szalmakalapos úri jelenség szó nélkül faképnél hagyta, rándított egyet a vállán, s elégedetten megtapogatta zsebét, ahol a váratlan bevétel, a korona lapult.

Elhatározta azért, hogy senkinek sem szól az úri kirándulókról, akik ilyen későn jöttek lefelé a hegyi erdőből, s azzal akarták elbolondítani őt, a mindent látó és értő vén Boldit, hogy táviratot vittek a Katosnénak, akit meg kellett volna ijeszteni... No, itt fenn a népek nemigen ijedősek, inkább odalént az urak.

Laci már rohanva ment lefelé a hegyről a Vár utcán. Eszébe sem jutott, hogy beérje Rizuskát.

Óvatosan forgatta meg ismét a nagykapun a kulcsot.

Mamika fölrezzent a nehéz tölgyfaágyában, s révetegen nézett a mécses mozdulatlan lángjába.

Milyen furcsa! Mintha valaki sírna a falak között, itt, a házban valahol. De nem hallott valójában semmit, s újra elaludt egy idő múlva.

Utószó

A csecsemő, aki felsír a pécsváradai ház udvarán 1914 júniusában, az apám, Gállos Ferenc. Ő írja le majd az 1940-es években édesanyja, Gállos Etelka (becenevén Etika) elbeszélései nyomán a csoportkép, az apródruhás Dódi, Laci, Fránci és a többiek történetét. Nem változtat a történeteken, csak a család Bődy előnevét alkalmazza.

Gállos Ferenc azonban nem írhatja meg a családregeit, amit eltervezett, mivel ismét világháború van. Végigszolgálja az összes frontot, csodával határos módon hazatér a Don-kanyarból, 1945. augusztus jeles napján, 20-án családot alapít, feleségül veszi édesanyánkat, Petek Máriát. Bizakodik, mint a háborúból visszatértek többsége. Alig múlt harmincéves. Amikor első gyermeke, e sorok írója megszületik, anyámnak a kórházba hozzák a hírt, hogy a férjét B-listára tették. Megkezdődik apánk vészőfutása, mely eltart 1958-ban bekövetkező haláláig. Nem tudja folytatni az itt olvasható családtörténetet, pedig ő is igazi *pater familias*. Családot akar, folytatni a nevet, a tradíciót, de nem lehet, nem engedi a kor. Már csak naplótöredékeket találunk hagyatékában. És persze Pécsvárad történetét, amely teljes egészében csak a halála után jelenhet meg.

Amikor kézbe vettem ezt a szöveget, és forgattam újra meg újra, eleinte úgy éreztem, érdektelen, elavult, nem aktuális. Közölhetetlen. Ma, az ezredfordulón túl egyre fontosabbnak találok az itt leírtakat. Olyan az egész, mint egy misztériumjáték, melyet méltósággal adnak elő egy örökre letűnt kor emberei, akik nekem apai őseim, nagy- és dédszüleim. A kétezredik éven túl egyre erősebb bennem ez az érzés. Annyira messze sodródtunk a nyolcvan-száz évvel ezelőtti történetektől, és annyszor hivatkozunk arra a korra. Szavaik, mozdulataik felnagyítódnak, más távlatot ad nekik az idő. Ők a száz évvel ezelőtti polgárok, akik családot, céget, takarékpénztárt, gőzmalmot, tűzoltótestületet alapítanak. Felvirágoztatják az országot, álmaikat, munkájuk gyümölcsét, szeretteiket azonban elsöpri két világháború, két békediktátum, két diktatúra. Mindez lejátszódik velük is, Pécsváradon.

Úgy állnak az 1914 előtt készült fényképeken, mint egy elsüllyedt Atlantisz polgárai. Alakjuk ma még sokkal hihetlenebb, mint gyermek- vagy kamaszkoromban volt, az ötvenes-hatvanas években. Mitikus alakokká emelkednek. Történetük azt illusztrálja, hogy a család és az ország fénykora minden válságjelenség dacára is egybeesett, és tartott az első világháború kitöréséig.

A családi kép az apróruhás Dódival 1911 nyarán készült Zelesny Károly műtermében, Pécsen, az Anna utca 4-ben. A ház helyén üres telek van, jó ideje parkoló.

Jeles író alkotásai is tanúsítják, hogy a család tagjai kivételesen boldogok voltak ebben az időben. Örömről több ízben is átút Kodolányi Jánosnak a korról adott keserű tanúságtételein. Kodolányi négytől kilenc éves koráig, 1903–1909 között élt Pécsváradon, a Vár utcában. Több művében örökíti meg a szép és boldog Etelka nénit. Apja ekkoriban küldte el gyermekei anyját a háztól. Elváltak, majd az apa új házasságot kötött egy távoli rokonunkkal, Újhelyi Alvával. Találkozásuk megelevenedik ezeken a lapokon.

Kodolányi gyermekéveiről szólva több helyütt leírja, szerelmes Etelka néni, feleségül akarja venni, férjére, a szolgabíróra pedig annyira féltékeny, hogy a halálát kívánja (*Fekete május*). A gyermek Kodolányi bizonyára elvesztett édesanyját látta megtestesülni a szép és boldog, gyermekes fiatalasszonyban. Nagyanyáknak, Gállos Etelkának legszébb éveit örököltette meg a *Sülyedő világ* önéletírásában is. Mert a boldog családok mind hasonlók egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.

Mi történt a csoportképen megörökített családtagokkal, amit Gállos Ferenc már nem tudott leírni? Aladár (1881–1927), a hadnagyi egyenruhában feszítő, szépreményű dalia, az elsőszülött a tűzvonalban harcolja végig az első világháborút. Ezalatt felesége, Lexa Aglája, aki itt tartózkodott férje családjánál, megcsalja Erkel doktorral, s az megszületti az asszonyt. A botrányról sohasem beszélnek a családban. Aladárnak sohasem születik gyermeke, nem viszi tovább a nevet, amint azt várták tőle.

1918-ban felmentik a katonai szolgálat alól, és a törökországi Halkali mezőgazdasági főiskolájának vezetésével bízzák meg. Aladár ugyanis mezőgazdász, bonyhádi érettségi után a keszthelyi Georgiconban végzett 1903-ban. 1906–1914 között Tordán megszervezte a gazdasági és szőlészeti iskolát (Szabó József Gazdasági Iskola), azt felépítette, és eredményesen vezette. Szövetkezetek létrehozásán dolgozott, népszerűsítő gazdasági előadásokat tartott.

Törökországi megbízatása a két ország együttműködésének keretében valósult meg, mert hazánk ilyen módon is részt vett az Ottomán Birodalom modernizálásában. Számos magyar szakember dolgozott ebben a programban. Gállos Aladár a török mezőgazdasági szakoktatás rekonstrukcióját hajtotta végre, munkájáért soha semmiféle elismerésben nem részesült. Törökországi éveiről egy török és francia nyelven fennmaradt szerződés tanúskodik. A békeállapot beálltával, az antantrendelkezések következtében tért haza. A Földművelésügyi Minisztériumban a gazdasági iskolák tanfelügyelői teendőit látta el – „különös ügybuzgalommal és a várakozásokat jóval felülmúló eredménnyel. A földművelés-iskolák átszervezését és az egyes intézmények tanmenetének és működési rendjének részletes beosztását kezdeményezte, azonfelül – valamint a múltban az erdélyi szaklapokban – jelenleg a különféle közlönyökben széleskörű irodalmi tevékenységet fejtett ki”.

Aladár másodszor is megnősült, Vida Nórárt vette feleségül. Gyermekek nem született. Nóra pesti úriasszony lehetett, nagyzó dáma, aki méltóságos asszonynak hívatta magát, elvégre a férje után ez dukált neki. Ha Pécsváradra látogatott, külön szobalányt kellett hozzá fogadnia nagyanyáknak. Aladár egy banális vakbélgyulladásban hunyt el 1927-ben, 46 éves korában, Budapesten. Ő került elsőnek a nagy családi kriptába.

Három év múlva követte elaggott édesapja, Gállos Ede ügyvéd (1851–1930), a Pécsvárad Takarékpénztár vezérigazgatója, a pécsvárad Múzeum Rt. elnök-igazgatója. Haláláig László fiával együtt vezette az ügyvédi irodát a házunkban, a kapubejáratnál

balra lévő épületszárnnyban. Az iroda hanyatlása minden bizonnyal megkezdődött már az első világháború kitörésekor, felgyorsult az antant szerb megszállás idején, 1918. november 14. és 1921. augusztus 22. között. A húszas években Gállos Ede idős kora és fia, László betegsége siettette az iroda leépülését.

Gállos László ugyancsak a Gállos-házban született 1883. január 13-án, és itt halt meg 1930. június 19-én, apja után egy hónappal. Lakhelye egyébként a kaputól balra fekvő utcai szoba volt. Szemben az irodával, ahol egész életében dolgozott. A belső irodahelyiség udvarra néző ablakának üvegén, ha megfelelő szögből nézzük, alig látható karcolás vehető ki: László. Laci unatkozó keze véste az üvegbe az ott töltött sok egyforma nap egyikén. Alig kivethető emléke magányos éveinek.

Nincs még, aki átvehetné az irodát, illetve az utód még gyermek. Apám volna az, aki majd csak az 1930-as évek végén léphetne nagyapja örökébe. Ebben megakadályozza az újabb háború, majd az azt követő rendszer.

1930 súlyos esztendő a család életében. A pécsváradai ház kihalt, Teréz dédanyánk Etika lányához költözik Siklóstra. Nem tudni, hogy 1930–1935 között mi történik a házukban. Azt hallom, az irodát kiadták. A Takarékpénztár ott működött. Talán lakó is volt a házban. Talán csak egy vén cseléd, de megőrizték. Mi lett a kerttel? Elvadult bizonyára. Az udvaron az orgonabokrok és a két gesztenyefa, amit dédanyánk ültetett...

Fránci nagyapánk, azaz dr. Lieber Ferenc (1875–1943) a pécsváradai járás szolgabírája 1903 óta, az antant megszállás idején a hegyen át a magyar területre szökik, hivatalából felmentését kéri. Etika itt marad két gyermekével, és titkon látogat át férjéhez a Zengőn túlra, Magyarországra. Lieber Ferenc Sásdon bekapcsolódik a magyar megyei közigazgatásba, majd a szerb megszállás múltán, 1921. augusztus 20-án hazatér. Hivatalába visszahelyezik, 1924-től a siklósi járás főszolgabírájává nevezik ki. Innen vonul nyugdíjba 1935-ben. 1933-ban felveszi felesége, Gállos Etelka családnevét.

Hazatérnek Pécsváradra, a ház újra benépesül. Ma is itt élünk.

Az összes történet forrása, elmesélője Gállos Etelka nagyanyám, aki majd bennünket is itt nevel húgommal az ötvenes években. Ugyanebben a házban született 1885-ben, és itt is halt meg 1959 márciusában, a régi konyha melletti kisszobában...

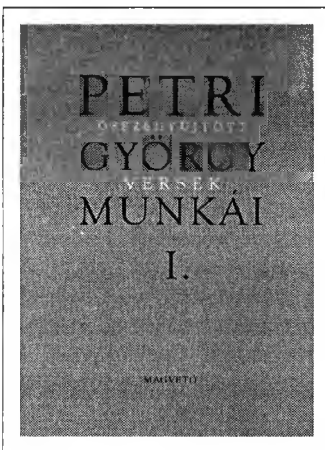
Gállos Orsolya

A FOLYTATÓDÁS KEZDETE

Petri György: Összegyűjtött versek

„...más távlatot ad a halál már”?
Nem.

Radnóti Miklós (Petri olvasta, vagy legalábbis jegyzeteiben idézte őt betegségének elhatalmasodása idején) az *À la recherche...* fájdalmas-szép evidenciájának félsora az *Összegyűjtött versek* kötetére éppenséggel nem érvényes. Sőt, e verskorpusz szándékosan elnyújtott olvasásának, tanulmányozásának fő tapasztalata az, hogy a kezdetektől – 1968/1970 tájától – fogva felismert és mindvégig – 2000-ig – kivételes és nagyvonalú alkotói eszközökkel megörökített távollatlanság lírája már a költő életében, többé-kevésbé az ő akarata szerint és felügyelete mellett létrehozta azon rugalmas, ám megfellebbezhetetlenül markáns karakterét, amelyet ma is tulajdoníthatunk neki. Természetesen rövid az az idő, amely az életmű lezárulta óta eltelt. Az újraértelmezési műveletek ritkán szokták ily hamar kezdetüket venni. De miként is adhatna más távlatot a *halál* annak a költészetnek, melynek élverse, a *Reggel* ilyen kettőzéssel indítja a második szövegegységet: „Reggeledik a halálos fakó / ég akár holt szerelmem sűrke arca” (9.), az utolsó megélt születésnap küszöbén pedig 1999. dec. 16-i datálással így társalkodik az *Éldeklek* cím árnyékában: „Nos, ezt nem hagyom ki, / drága barátaim, hogy még egy kicsit / nyomasszalak benneteket, igyekszem / minél több orvosi részlettel szolgálni, / szerintem így fair a play: én / vidoran haldoklom...” (443.)? A halál-tárgy három évtizeden át tartó lírai feldolgozása után Petrinek csak annyi elszámolnivalója maradt a halállal, hogy – elszámolta magát. A *gönnolok* szó bizalmaskodó, kicsinyítő cimborálásától kísérve az „Ötven felé” – packázva a két Dezső „előtanulmányaival” is (Kosztolányi: „*Ötven felé*”; Tandori: *Vas Istvánnak, ötven felé*) – így csapott a lovak közé: „Tekintve a szívem, a tudóm és a májam / állapotát, hatvanhárom (pluszminusz / két) évet gönnolok, valószínűsítek magamnak.” (339.) Ötvenhat és fél lett belőle.



Őszinte megbecsülés illeti a Magvető Kiadót, hogy a hatvanadik születési évforduló esztendejében, 2003-ban már meg is jelentette a *Petri György munkái* sorozat I. kötetét (ugyanakkor téve asztalunkra a 2002-ben elhunyt Orbán Ottó költői oeuvre-jét is. Arra az alábbiakban nem térünk ki – holott fontos kérdés –, hogyan és miért reflektáltak egymás textusaira stb.). A sorozatot Réz Pál, Lakatos András és Várady Szabolcs szerkeszti. Réz a Szépirodalmi Könyvkiadónál az első két Petri-kötet (*Magyarázatok M.*

Szerkesztette Réz Pál, Lakatos András és Várady Szabolcs
Magvető Kiadó
Budapest, 2003
642 oldal, 2990 Ft

számára, 1971; *Körülrírt zuhanás*, 1974) felelős szerkesztője, 1987-ben lektori jelentésével a – meg nem valósult – pályáösszegzés kezdeményezője volt. Nem egy Petri-költemény megszólítottja, „szereplője”, az életmű (és az életműsorozat) leghűségesebb sáfára. Várady és Petri barátsága, munkásságuk számos párhuzama is köztudott tény (dokumentumok sok helyen fellelvezhetők). Lakatos a filológiai háttértevékenység eminense. A vállalkozás tehát jó kezében van. Megbízható szövegű, jól strukturált könyv az eredmény, az I. kötet. A *Szerkesztői jegyzet* el is igazít: milyen megfontolások alapján állt épp így egybe az *Összegyűjtött versek*. A részletekkel a hozzáértőt csupán terhelnék, a laikust untatnánk. Mindössze a lényeg tehát: a *Versek 1971–1995* (1996) és az *Amíg lehet* (1999) képezi a törzsanyagot, beavatkozás nélkül, híven követve Petri verselrendezői szándékait. Ehhez járul az *Utolsó versek* (1999–2000) ciklusa: ami itt található, azt a költő vállalta – átengedte már lapoknak, folyóiratoknak. A *Függelék a Korai versek* és a *Kihagyott versek* tömbjeit nyújtja. Végül a *Hátrahagyott versek* (1966–2000) ömlesztése következik (róla jelzésszerűen leválasztva a *Bököversek*, *rímjátékok*, *verscsírák* tíz oldala). A minta nagyjából az a filológiai eszmény lehetett, amelynek alapján Réz Pál a Kosztolányi-összest közzétette korábban.

Petri-összesünk, mint mondtuk, szilárd bázis. Nem fordulhat elő benne olyan vetés, mint az (egyébként úttörő érdemű, egyben Forgách András nagyszerű rajzaival, portréival gazdagított) 1996-os Jelenkor-kiadványban. Ott például a „Horgodra tűztél, Uram...” kezdetű, nevezetes tizenhárom sor, az első kötet végére vetett (ellen-)vezérvers egyszerűen „eltűnt” a betűrendes mutatóból, csak azért, mert címtelen. Réz, Lakatos és Várady nem kapható ilyen hibán. Nyomdahiabának nevezhető elíráson is alig. Vitatható megoldásaik azonban mutatkoznak.

Apróság, hogy bizonyos szövegek belső tételjelzéseit ponttal nem szegett dőlt betűkben és számokban egységesítették (A, B stb.; 1, 2 stb. – *Öt tétel*, 104–105.; *Öt szerelmes vers*, 125–126. stb.), noha Petri nem ekként járt el (A., B. stb.; 1, 2 stb.). Komolyabb kérdés a cím nélküli versek – döntően a hagyatékat érintő – jelölése. Ilyenkor a kezdő sor szögletes zárójelbe helyezése szokta pótolni a címet. Itt is: [*Horgodra tűztél, Uram*] (88.), [*Vesd meg az erkölcsi fertőt*] (583.) stb. De mi szabja meg, hogy mennyit ragadnak ki zárójeles címmel?! A [*Hagymahámozás? Gomböntés?*] (582.) egy „Minek?” szóval rövidebb az első sornál. A [*Minden fontos lesz*] (584.) a „Mint egy Harpagon” kezdetű második mondat három szavával. (Ha a kurtításban logikát keresünk, az előbbi esetben elég lett volna a [*Hagymahámozás?*]...) Az meg végképp meglepő, hogy [*Az utolsó napokból*] verscím(helyettesítő) is felbukkan. Nem valószínű, hogy az „Uram, hadd éljek egy kicsit még...” kezdetű öt sort Petri titulálta volna így (akkor nem is kerülne szögletes zárójelbe). A 457. oldal e helytelen megoldásával szomszédosan a [*Köszöntő*] – Réz Pál hetvenedik születésnapjára szánt versjáték – is [*Miként komoly rézcspából a ser*] jelölést kért volna. Túl az eljárás helytelenségén, a tényleges kezdő sorok mint címek pontosabban kalauzolnák a *Tartalom* nyomán tájékozódót.

A [*Lérészedni volt a legjobb*] (509.) után lemaradt az 1969-es évszám, ezért csak a *Holmi*, 2003/10 jelölés látható (maga a folyóirat még nem feledkezett meg a szövegből egyébként kiszámítható datálásról). Mindez – és még néhány kicsiség – szakmai értelemben nem szórshasogatás. Akkor sem, ha az *Összegyűjtött versek* persze nem lép fel egy – jegyzeteletlen, de – „kritikai” kiadás igényével. A tényleges – talán a viszonylag közeli jövőre remélhető? – kritikai edíciónak bőven lehet majd dolga. Petri legelső kinyomtatott verséről (*Élet és Irodalom*, 1960. szept. 16.) Fodor Géza mondja el („megmenthetetlenül személyes, ami jó volt”, *Holmi*, 2000/12), hogy a *Hány nemzedék...*-et cenzúrázták. „Szögesdrótokon kúsztak értem, / hogy őrizsem halálukat, / hogy állhassak sziszegve térden / a tátongó idő szelében, / mint bennük állt az öntudat” (466–467.) szöveggel jelent meg, ugyanis „[a] szerkesztőség belenyúlt a szövegbe, a második szakasz utolsó sora eredetileg így szólt: »mint részegben az öntudat«. Ez már sok volt, ezt nem engedték”. Az ÖV tudatja is ezt (599.).

Petri Györgyre nem volt jellemző, hogy fixált szövegeit átírta volna (bár egy szerkesz-

tőnek az is elég, hogy a korábbiakhoz képest hány hosszú ú-ból csinált rövid u-t az 1996-os gyűjtemény számára). A legfontosabb probléma, amelyet a *Szerkesztői jegyzet* is azonnal feltár: „Petri György *Összegyűjtött versei* olvashatók ebben a kötetben. Nem az összes: egyrészt minden bizonnyal kerülnek még elő lappangó kéziratok, másrészt az általunk ismert szövegekből sem vettünk fel mindent. Néhány verset azért hagyunk ki, mert személyes érzékenységet vagy ízlést sértenek, másokról pedig feltételeztük, hogy kidolgozatlan, nyers formájukban Petri sem szeretné őket kinyomtatva látni” (597.). Véleményünk szerint Petri formátumú költők esetében előbb-utóbb valamennyi szöveget begereblyézi az utókor, még a pár szavas töredékeket is. Volt-e, van-e értelme rostálni, halogatni? Nem sérti-e súlyosan a *Kívánságok jobbulást* (551.) – mely egy hónappal Antall József halála előtt kapott nyilvánosságot egykoron – a néhai miniszterelnök emlékét? Az *Egy volt íróra* első két sora (587.) nem veti-e el a sulykot, Csúrka István ellen fordulva? Nincs-e már most is – a címetek mellőzzük – egy sereg pocsék vers a könyv hagyatéki materiájában? (Úgy fest, Petri nagyon is pontosan tudta, mit nem akar kiadni a kezéből.) Valószínűsíthető, hogy az ÖV folyamatosan ÖV-ebb lesz, ha újra és újra napvilágot lát. (Fodor Géza személyéhez visszatérve: csak találgathatjuk, a jó barát esztéta, aki a gyermekevektől ismerte Petrit, s aki a halálos ágyánál tanúja volt az utolsó perceknek is, miért nem vállalt vagy kapott helyet a szerkesztők között.)

Ne bíbelődjünk többet a Petri-olvasók számára kincset érő mű vitakérdéseivel. Azzal sem, hogy a *Kihagyott versek* (amelyek mégiscsak megjelentek az önálló Petri-kötetekben – az első kettő után az 1981-es *Örökhétfő*, az 1985-ös *Azt hiszik*, az 1990-es *Valami ismeretlen* és az 1993-as *Sár* keretében) a költő 1996-os, nem mindig érthető selejtező ítéletei miatt hátrébb sorolandó-e, mint az általában csupán 1998 körül elővett, netán posztumusz publikált, felerészt kéziratban hagyott *Korai versek*. A szerkesztők az időrend józanságára szavaztak. Ebben is van ráció. Magára vonja a pillantást a talán 1951-ben (!) íródott, nyugodtan versnek nevezhető négy sor: „Ember is állat is / dicséri a napot / s virágzik Hódmezővásárhely / nyári hólabdaja a gyapot” ([*Ember is állat is*], (463.)). Ironikus-e a zárlat vagy sem (inkább nem. Vagy mégis...?): mérlegelés kérdése.

A sok eddig nem (vagy alig) ismert költeményt, próbálkozást, törmeléket, versjátékot is felhalmozó, egészen pedig új lírai organizmusként létező *Összegyűjtött versek* kicsengése – egybevetve a Petri életében felgyülemlett interpretációk javával – igazolni látszik, hogy bár a költőnek (főleg a hetvenes és még sötétebb módon majdnem az egész nyolcvanas évtizedben) rengeteg tiltást, fojtást kellett elszenvednie alkotóként, poézisét már akkor jól értette és jól közvetítette, aki tudta, merte és akarta jól érteni és közvetíteni. Dérczy Péter, Fodor Géza, Fogarassy Miklós, Forgách András, Könczöl Csaba, Kulcsár Szabó Ernő, Lengyel Balázs, Margócsy István, Marno János, Radnóti Sándor, Szilágyi Ákos, Várady Szabolcs és mások igen korán – vagy még az életmű 1989-től bekövetkezett egyértelmű legitimálása és a kortárs magyar lírában legfőképp Tandori Dezső és Orbán Ottó munkássága meletti regnálása előtt – tudatosították, leírták e költészet jellegzetességeit, kivételességét, állandóságában és egységességében is dinamikus mozgásirányait. Keresztury Tibor *Petri György*-kismonográfiája (1998) mindezt összegezte és újrarendelte. A „más távlat” meg nem jelenése tehát nem hiányosság, hanem annak öröme, hogy Petri lírája már 1971-ben villámcsapásként hatott – még ha kevesek szemében is –, és az új költészeti jelenség démonikus fénye és elnyomhatatlan moraja azután egyre többekhez eljutott (ebben a földalatti irodalomba szorítottság, az *Örökhétfő* és az *Azt hiszik* indexelte szamizdatperiódus sem okozhatott súlyosabb törést). Nyilvánvaló, hogy ez a folyamatosan bővülő értő közönség ma sem fed tengernyi olvasót, s hogy jellegzetesen bölcsész típusú, értelmiségi közönségről van szó. Hozzájuk kapcsolódott különös egyéniségek, perifériára szorult egzisztenciák, kallódó világvárosi vagabundok és diplomásokat megszégyenítő érzékenységgű kétkeziek furcsa, amőbaszerű csoportozata. (Petri mindig

is büszke volt arra, hogy nem literátus, nem művész embertársai iránti – hajdani orvosi, pszichológusi érdeklődésétől is vezérelt – kíváncsisága és nyitottsága kocsmákban, utca-sarkokon, véletlenszerű életszituációkban milyen őszinte, megnyíló reakciókat, dialógusokat eredményezett. Felolvasóestjein korántsem csak a „beavattottak” lelkesedtek az általa elmormolt szövegekért.)

Az *értelmiségi* jelzőt ebben a kontextusban szükséges fenntartani Petri és lírája számára. A kifejezés fontos és pontos, de kissé hangzatosabb, mint amennyire körülhatárolható. A szó Petri diktátuma. Nagyszabású, maradandó kompozíciójában, a sokszor elemzett *A szerelmi költészet nehézségeiről* egyik fragmentumában (ebben a számomra mindig Apollinaire-es áthallású versben) nem győzi visszhangozni az önmeghatározást: „Értelmiségi vagyok. Így hát / d’une manière profonde tudok csak / a l’allemande néked udvarolni, / értelmiségi módra. Mentségemre / szolgáljon: te is az vagy”; „Egy értelmiségi! E kétes / elem a tudományosan / felszeletelt tortában úgy / bujdosol, mintha íze lenne. / S mert hűtlen, izgága, / azt hiszi, / a lázmérőben ő a higany.” (36–37.) Az ironikus (értelmiségi) önkritika a költemény teljesebb összefüggéseiben korkritika is, az értelmiségiek morális, politikai, innovatív energiáit, sőt akár pusztá (horribile dictu: csoportokba szerveződő) társadalmi jelenlétét félő proletárdiktátúra megfricskázása. A fricska nem Petrihez illő vocabulum, verbum, vox. Ez a vers azonban nemigen lép ki a szerelmi líra közegéből. Fitogtatott idegen intarziái is az értelmiségi mivolt jelei és bélyegei. Az ÖV tárházként kínálja fel a Petri-versek roppant tudatosan, olykor poénként elhelyezett idegen nyelvi betéteit, melyek mind az irodalmi és filozófiai tradíció, mind a fontoskodó élőbeszéd irányába asszociációs elkalandozásokra, jelentéstudajdonításokra indítanak. Latin, német, francia, angol, orosz, olasz citátumok, állandósult fordulatok, szövszerkezetek, önálló életre kelt szavak dolgoznak a versért. A latin és a német fölénye borítékolható. A magányos, kóbor idegen szavakat figyelmen kívül hagyva néhány példa. „Caput mortuum” (a latin is a halál szolgálatában: *Reggel*, 10.); *Ave atque vale* (ciklus- és verscím is, 97.); „Quo vadis?” (verscímként a Sienkiewicz-regény, a „rossz regény” negálása és egy részletének felmagasztalása, 101.); „Tertium non datur” (szakaszvégre dobott nagy hangsúllyal: *A. M.-nak*, 120.); *Noctivigilia veneris* (194.); *Grammatica universalis* (310.) stb. A latin után a némettel folytatva: „*nebach. Vollendete Sündhaftigkeit!*”, „...alle beide stinken” (Széljegyzet egy vitához, 150.); „»Ach wir« – irtad volt, kedves Bert – / »Die wir den Boden bereiten wollten für Freundlichkeit / Konnten selber nicht freundlich sein«” (Csak egy kérdés, 256.); „*Gefrorne Tropfen fallen / von meinen Wangen ab*” (Álljon meg a menet!, 318.); a József Attila-allúziót berobbantva: „»semmi ágán«, »nichtendes Nicht« után?” (A delphoi jós hamiscsődöt jelent, 336.); a terjedelmes Novalis- (*A felismerés fokozatai*, 80.) és a rövidebb Wittgenstein-indítás (*Hommage à Wittgenstein*, 316.) stb. A Molière-fordító Petritől láttunk már francia beültetést, de ez sem arra a szöveghelyre korlátozódik. Az angol – a nyelv világméretű térnyeréséhez képest – nem túl sűrű, ám esetleg erre a térnyerésre játszik rá: „3 o’clock p. m., for instance” (*Valószínűleg kora reggel*, 324.) stb. A Sár szonettje – jöjjön orosz, olasz intarzia is – a bábeli nyelv képzetével is diagnosztizálja a kilátástalan elegyedést, önazonossághiányt, „helyett”-séget – „Mindig és minden valami *helyett* volt. / Sohasem fogom tudni, *mi* helyett. / Nem evilág, nem pokol, nem a mennybolt, / nem erkölcs, csak szeszély; nem elv – csak ötletek”: szögezi le a minimum ötszörös tagadás – és a különbözést: „Egy vagyok már tereppel és szereppel, / az különböztet meg, hogy leírom: / nekem jöhet már »reggel – este – reggel / / et cetera, und so weiter, i tak daljse, and so on«. / Én különbözök. Ahogy más izzad. Ahogy a Hold felkel. / Da capo al segno. Ad libitum.” (342.) A *tereppe*l–*szereppe*l alkotú, a nyelv alaki bipolaritásaival brillírozó fogalmazás Petri mesterfogásainak egyike, kifogyhatatlan az ötletekből. Sajátos módon ez a készség – az önmagától elidegenedve duplikált létezés kettős látásának a megvilágító, megvilágosító, újszerű nyelvi duplikálásban történő rögzítése – Petri mellett legfőképp annak a Nagy Lászlónak volt erénye, akit az *N. L. emlékére* (314–315.) kérlelhetetlenül megbí-

rál, holtában vonva kétségbe azt, amire maga a legrátartibb volt: erkölcsi integritását. (Az argumentálás tisztessége kedvéért: Nagy László nagyra értékelt rossz verse, a *József Attila!*, és kevésre értékelt nagyszerű verse, a *Szépasszonyok mondókái* *Gábrielre* rajzik az ikerítések, álikerítések, szótükrök „iker-köreitől”, a *nyergelj s nyargalj* szópárijaitól.) Az idegen nyelvi berakások, mikro- és makro-intertextusok képzettársítási és stilisztikai bonyolultságára, szövevényes intellektuális tartalmaira rávall, hogy ama *d’une manière profonde* és *à l’allemande* német gyökerűek, azaz „Thomas Mann-idézetek, Hans Castorp Mme Chauchat-val folytatott beszélgetéseiből valók”. A *Varázshegy* többszörösen is „fontos könyv” volt Petri polcán. *Magyarázatok P. M. számára* című „vers és valóság”-áttekintésében beszél erről. A sajnos csupán a *Reggel* című verstől a *Most újból* című versig sorakozó lucidus értelmezéseket a *Holmi* közölte (2000/12), a *Magyarázatok M. számára* kötet címre rimelő címet is a szerkesztők adták. Ebből a textusból még merítünk, ha nem is citátumszerűen.

Az *Összegyűjtött versek* mint lírai életműegész zárójelbe tesz olyan dilemmákat, amelyek sokáig felszínen lebegtek a Petri-filológiában, de a pálya vége felé elhalványodtak, esetleg újrafogalmazódtak, vagy Petri is újra szembenézett velük (lásd erről például a posztumusz közzétett margináliákat: „Feljegyzések egy nagy spirálfüzetbe”, *Holmi*, 2002/11). Az induló költő provokatívan hirdette ki a József Attila-i líra folytathatatlanságának legalább annyira bölcséleti, mint amennyire irodalmi tézisé. Ez a tagadó, elhatárolódó kijelentés időről időre változott, szűkült, finomodott az ő tollán és interjúiban is, s szinte minden Petri-tanulmány és -recenzió hallatta így-úgy opponáló szavát ebben a kérdésben. A halálos beteg Petri György már csak komoly *fenntartásokkal tartotta fenn* e nézetet, s József Attiláról készült értekezést írni. 1971-ben, amikor Petri fiatal pályatársai közt javában hevített a J. A.-követés láza, az indulat nélküli tagadás, elfordulás lényeges tények felismertetése volt. Mára – a József Attila életművére specializálódott szakembergárda friss megállapításai, valamint a Petri lírai beszéde szempontjából nem elhanyagolható *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben* többszöri publikálása és többszöri, vitázó elemzése után – az *ÖV* olvasásának nem kedvez (kevéssé érdekességet csillant meg benne) ez a szemszög.

Milyen hatások (vagy inkább vonzalmak és viszonyulások) mentén formálódott Petri versvilága? A harminc-harmincöt év természetesen nem mutatkozik osztatlanak, mindeztől kontinuusnak. Viszont a német romantika költészetfelfogása, a romantikusok egyikének-másikának – a verseken kívül a személyes sorssal, a korai halállal, az öngyilkossággal is testált – ihletése pontosan oly szembevető az *ÖV* egészében, mint ahogy azt a költő és kritikusai sok színnel és szólamban analizálták. E „rég” hatás szomszédságában nem halványul a szintén sokszor körülírt „új” hatás, Thomas Stearns Eliot líramodelljének igenlése sem. A kettő nem külön-külön, hanem keveredésében lenyűgöző. Az *Összegyűjtött versek*, részben a most hozzáférhetővé vált új anyag révén, a kései (újra)olvasóval evidenciálisan fogadtatja el, hogy Petri egyfelől az auctorokra emlékeztetően tiszta, lehántott, retorizáló verselése, másfelől depoetizáló, alulretorizáló törekvéscinek dísztelensége (maga is mint ötvözet) a „romantizálás” és az „eliotizálás” elegyére vezethető vissza. Mindaz, amit értelmező belehelyezkedés nélkül, pusztán rágondolásszerűen a Petri-líra jelent, felidéz – az, aminek a *Petri* név a jele, kódja –, készen volt már a *Magyarázatok M. számára* és a *Körülírt zuhanás* ciklusában. Meglehet, egyedül és eredendően csak az első kötetben is. Az *ÖV* verseinek – a persze hullámzóbbá lett színvonal ellenére is örvendetesen felszaporodott – sokasága (s az eredeti kötetek helyett az 1996-os *Versck* alapul vétele) nem fedheti el, hogy Petri György a később soha meg nem haladott első két kötetteljesítményével lett remekíró, az antipoétikus lírai beszédmód szépségének (és e közlés eszességének és erkölcsösségének) felmutatásában a 20. századot lezáró, oly soksebű századharmad legjobbjá. Ez a – nem új, csak megerősödő – észlelet sem Petri némileg szétszórt, a közlés vehemenciájának túl sokat áldozó szamizdatkorszakától nem vonja meg a történeti és esztétikai fontosság érdemét, sem az 1989 és 2000 közötti előrelépés, kiteljesedés, sőtét felragyogás tényét

nem kívánja fakítani. A kezdeti kötetteljesítményeket követően azonban e líra nem ismét gyűjteményekben ért csúcspontjaira. Egyes költemények, akár rövidségükben is nagy művek lettek azok a fényszórók, amelyek körüket a környező művekre és a pályaegészre vetítették. A hasonló versek – a *Reggel, A szerelmi költészet nehézségeiről*, a *Zátony* (50–51.), az *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből* (65–66.), *A felismerés fokozatai* (80–83.), *Az ilyen fontos beszélgetések* (111–112.), a *Novella* (112–114.) és – olykor mindössze pár soros – társaik nem váltak ki az első két kötet szövetéből *Az Andrzej és Wanda* (173–175.), az *In memoriam Hajnóczy Péter* 218–221.), az „*Eszmé és tánclemezek*” (322–323.), *A delphoi jók hamiscsődöt jelent, az „Ötven felé”*, a *Halálomba belebotlok* (429–431.), s mindenekelőtt a *Hogy elérjek a napsütötte sávig* (293–296.) s még legalább tucatnyi mű kevésbé olvad bele verskörnyezetébe, a koherencia nem verssorozatokban és teljes kötetekben jelentkezik: az esetleg nem is jelölt ciklusokon, egységeken átnyilalló idea hivatott pótolni a precíziósabb szerkezetet. A magyarázat-jelleg – poétikailag-műfajilag értve – ezekben az opuszokban is megőrződik (e sorok írója tehát az ÖV olvastán is inkább az életmű egységességének, mintsem a – négy, öt, hat szakaszt is jelenthető – tagoltságának a pártján marad, ahogy ezt Petri élet- és lírafelfogását a címmel is karakterizálni igyekvő korábbi tanulmányában írta: „A félhalottság életereje”, *Jelenkor*, 1997/2). A zenitponton való indulás, amely magaslatok és teljek kiváltója is, hasonlít a Petri-versekben sokszor szólított, idézett Tandori Dezső indulásához. A *Töredék Hamletnek* (1968) és az *Egy talált tárgy megtisztítása* (1973) kötetteljesítményét Tandori azóta sem múlta felül. Ám például az 1996-os *A Semmi Kéz* kötet címadó költeménye, illetve Az *új* című remeke vonatkoztatási pontnak tudja a *Töredék...*-et, korábról, 1991-ből a *Koppar Köldüs* archaizáló-virtuális-valóságos „írógépnnyelve” a *Talált tárgy...*-ba ágyazta magát, s a *Főműben* (1999) közölt *Szonettkosz* benőtte az 1968-as és az 1973-as törzset is. Akár Tandori nyitott, akár Petri lezárult oeuvre-jéről legyen szó, az első két-két kötet nem „lehagyja” maga mögött az utóbb következőket, hanem – időbeli elsőse ellenére – az életmű centrumát alkotja. Minden törekvés belőlük indul ki, vagy rájuk mutat vissza. Egyébként sem feltétlenül bizonyos, hogy minden kivételes lírai produktumot kötetekben kellene mérni (szinte említeni sem illene, hogy amíg például a Petri számára, mondhatni, mindig ellen-szenves Ady Endréét igen, addig a Petri meditációiban oly fontos szerepet játszó József Attiláét nem). Tapasztalati tény, hogy a Petri-kultusz a *Magyarázatok...*-at kötetegésként, a *Körülírt zuhanást* kísérő-kiegészítő kötetjelenséggént tartja számon, viszont az utolsó húsz évben íródott nagy műveket önálló egységekként, magányos foszforeszkálásukban. Az *Összegyűjtött versek* – anyagának és elrendezésének köszönhetően – alkalmas arra, hogy nyomatékosítsa: e nagy költészetben belül nagy kötetek – és másfelől nagy versek őrződtek meg. A nagy kötetek nagy versekkel telítettek; a nagy versek telítik azokat a köteteket, amelyekbe bekerültek. (A valójában nem különösebben lényeges kötet-problémához tartozik, hogy Petrit a publikációs tiltások, majd gyűjteményes könyveinek – alkotástörténeti értelemben – nem a legjobbkor törtető megjelenései, végül betegsége arra késztették, hogy új kötetet ígérő ciklusokat fosszon meg a tényleges kötetlétől, illetve bízzon az utókor gondjaira.)

A (jól szerkesztett) gyűjteményes kötetek, a versbőség, a forgathatóság ajándékaként szembetűnnek a költemények szigetei, szigetcsoportjai – köztük a leggyakrabban s néha egymással ellentétezőn felemlített politikai versek és a szerelmi líra darabjai –, ám fontosabb a teljes tér, térkép, tér-képzet. Az átjárhatóság, az összefüggésrend. Jól kirajzolják magukat a verstárgyak. Olyanok is, mint az ünnep(telenség) – 11., 121. stb. –, az évszakokhoz és a napszakokhoz hozzárendelt, hangulatilag vagy ceremoniálisan alkalmazkodó, szimbolikus jelenségeket is felvevő életvitel („...ecsetre-száradt esték, / reggelek ragyogása. / Magányunk szurokéje. / Napszakok, holdszakok” – *El nem költött levél*, 327.) vagy a lakhelyek puritán grafikus ábrázolásában megnyíló-bezáruló (nem tragizált!) ott-hontalanság („Házak merednek, ki nem vert fogak / a levendulaszínű szájjüregben. / A

világegyetem-arc hova néz?” – *Alkonyat*, 92.; „falak / nyílások / tér átabotája / meg lépte-ké / téblábolás kallódás / nekrotizált otthonokban / raktárlakások mélyén / hangárlakások szűk / csövébe tolva” – *Öt tétel*, 104.; „...egy alkonyati lépcsőn is óvatosan / botorkállok már...” – „*Ötven felé*”, 341. stb.).

Az egymásba mintázott szerelmi és politikai költészetnek a szakirodalomban bőven, gyümölcsöző ellentmondásossággal tárgyalt sajátszerűségeit ezúttal nem érintve a Petri-líra radikális konvenciótlanságából – és a most előkerült, bekerült, esetleg gyengébb versek felszínebb vagy vázlatosabb megoldásaiból – leginkább az ironikus kontempláció szcenírozottsága érződik újszerűnek. Petri lírájának epikusságát számos szakember tudatosította. Maga Petri is vallotta, hogy az én-, az ideológia- és a világ-kritikához szükség lehet a történetes elemre (amit legkevésbé azzal támaszthatunk alá, hogy van *Novella* és van *Kisregény* című verse is. Utóbbi így indít: „»En a negyedhosszú vers mellett török pál-cát«”. Az 533. oldalon ez az egyetlen sora is – melyet a következő visszavesz – elég lehetne, hogy a Petri-költészet egyik szálát elkezdjük felgöngyölíteni, Nagy László és Juhász Ferenc hosszúversei, Tandori Dezsőnek a félhosszú versre vonatkozó megállapításai, az 1960-as évek közepétől regnáló hazai lírai kánonok, továbbá Petrinek a rájuk bocsátott kritikái felől). A versek teatralizáltsága az eddiginél több figyelmet kaphatna. Ez a szín-szerűség valószínűleg nagyrészt független attól, hogy a költő a hatásmechanizmusokat élvezettel kiaknázó személyiség volt. Hol látszólagos, hol valóságos gátlásossága ellenére kitűnően bánt hangjával, mozdulataival és (leírt vagy kimondott) szavaival. Örömet váltalt és színvonalasan játszott el – inkább: jelenített meg több filmszerepet. Rossz artikulációjára fittyet hányva, a monotóniában bízva emlékezetesen olvasta saját műveit: ha színpadra állt, ült, varázskör teremtődött körötte. Színműfordításaihoz is kellett színház- és színészismeret; tervezett színdarabokat is. Petri, a „színházi” ember van jelen a *Beckett-szinopszis* kajánságában (117–118.), a *Hitvita* (521–525.) dialógusában, a költemények gyakori, nagyfokú – néha csak imitált – párbeszédekében (a dialógust sokszor belső monológgá, esetleg a hasadt én logikusnak megőrzött magánbeszédévé visszafaragva). Az éles szemű megfigyelő Petri összetéveszthetetlenül, egyedien írt le kulisszaszerű (a maguk nemében mindenképp hazug, „főstött”) helyszíneket a 20. század második felének Magyarországról – gyakorta az említett lakások, aztán a nagyvárosi tájak, a vízióhoz közelítő nagy látványok is ilyenek, még ha alacsonyrendűek is –, s epizálásra hajló lírájának radikális kritikai konklúziókat hozó szakaszait szívesen élesítette ki az összegzően szcenírozásnak nevezhető eljárásokkal. Éber, virgonc, kiművelt szelleme, mely az általános pusztulás foglyaként is szabadon, elemzően szemlélte és képezte le az általános pusztulást, kedvét lelte abban, hogy az élet nevű processzió díszletmunkása legyen.

Egy gyűjteményes kötet jobbra az állomány egészére tereli a figyelmet, pedig ezernyi részletnél is időzni kellene. „...tanúm és bírám legyen Petőfi Sándor, / hogy a szabadság szent szavát ajkamra / parancsolólag többé nem veszem” – áll az *Egy fényképre, amelyen kezét ráznak* soraiban (152.). További 450 oldal – vagy mind a 600 – felel arra, betartotta-e fogadalmát a megszólaló (s hogy mit is jelent itt a *parancsolólag*). Szabadság? Szerelem? Halál? Tucatszor tucatnyi szöveghellyel, adattal, reflexióval „szótározható”, mennyivel összetettebben gondolkodott ezekről a kulcsszavakról Petri, mint ahogy róla olykor leegyszerűsítőn gondolkodó olvasói vélhetnék, vélik.

Az ÖV segítségével a műhelybe pillantva újfent témává lehet a szonett formaproblémája. Mit szeretett és mit utálhatott benne Petri György? A híres-hírhedt „Következzenek el már a szonettek...” (*Szonett-jel*, 140.) után vajon miért szinte csak szonett-torzszülötteket, sorral-sorokkal toldott, kénrímeikkel foldott, a forma kiváltságait romboló tizenhét sorosokat fabrikált? S ha nem (*Körül-belül*, 288. stb.), tárgyhöz honnan s miért szedte elő épp a szonettet?

Milyen elveket vallott – vallott-e – a rímelésről, a rímről? Rejteni vagy fitogtatni akar-

ta-e szuverén rímeit, már amikor a *magyarázat* versbeszédének talán kedvezőbb rímtelen szabad verset (nem ritkán) feladta? „...lapjába les Persephoneia, / a kárhozottak királynéja” (*Persephoneia hízelgései*, 61.) – az ilyesfajta, tüntető összecsengések izgatták-e jobban, vagy az *Hommage à Baudelaire* összekaszabolt szonettjének második szakaszában (is) fel-lelhető, kifacsart rímtípus, mely összecsattan a másik, a szabályos rímpárral: „Olyan egyedül leszel most az ágyon, / mint kadáver a bádogtepsiben. / De ébren! A hasüregbe pakolt agy / gondolkodni fog. És nézni a szem” (188.)?

Miként vélekedett a (vers)mondatról? Talán az e kérdésre adható válaszokat élénkíti meg leginkább – az eszköztár terén – az ÖV. „Csinálhatsz amit akarsz / akarásod is ők csinálták” (12.): az első vers, az egykor a *Magyarázatok*...-at is nyitó vers e két sora bizonyára nem fogalmazódhatott meg Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című művének ismerete nélkül (a *Reggel* írásakor bátor tett volt az akkor még csak „rejtekkutakon” elérhető, „tiltott” Illyés-költemény ilyenén, ráutaló „idézése”). Petrit érdekelt az *Egy mondat*... (sokkal később analizálta is *A szabadság hagyományai* című – halála után, 2001-ben kiadott – beszélgetőkönyvben), s még jobban érdekelt az *egy mondat*: az egyszerű mondat (A Mizantróp átnézése közben, 324. stb.), a sokszorosán összetett, egész verset kitevő hosszú mondat (*Kizsartolt nevetséges életünket*, 75–76.), az egy mondatból gerjesztett több mondat (*Már csak*, 98. stb.). „Tekintsük / a mondatot, mint csipeszt / vagy baltát”, közli a [*Lerészegedni volt a legjobb*] (510.).

Petri György *Összeűjtött verseinek* felkavaró, élményadó és tanulságos olvasása egy költészettörténeti jelentőségű, formaujíró életműbe vezet be. Vezet be újra. A friss versanyag egy részét a költő nyugodtan szétszórhatta volna köteteiben, ezek ma zavartalanul illeszkednének közéjük (így az *Éldeklek*, a [*De únom az egészet!*] stb.). Mások: melléktermékek. Jó tudni róluk. Az a költő írta ezeket is, aki megrendülés nélküli, tárgyilagos, sőt praktikus racionalitással tételezte az emberi lény dologgá süllyedését/válását: „Mindig mint dolgot gondoltam magam, / mint a valamire alkalmas valamit, / alkalmasságot, cél-függetlenséget; / a szív hidegsége megadatott nekem” (*Közben*, 269.). Az a költő írta őket, akin az illúziók felismerésében, illetve az illúziótlanlásban senki nem tett túl a közelmúlt magyar lírájának terepén, ám az illúziótlanlás, a „hideg szív” sem a világ egésze iránti érdeklődést, sem a *mozdulatlan* szolidaritást, sem az indulat nélküli józan ész nem ölte ki belőle. Biztos volt a bizonytalanban. „Bizonytalan / minden. / / Hol vagyok attól az / ifjútól, aki hittem a / világot – kesztyűként! – kezemre húzni” (*Metaforák helyzetiünkre*, 84.). A személyiség tervezett, remélt, illuzionált énjétől való, csökkenthetetlen távolság lírikusa volt (leegyszerűsítő volna azt állítani, hogy az identitáshiány – egy identitás- és szabadsághiányos korszak második felében, egy identitás- és szabadságzavaros korszak legelején). Maradandó, brutalitásukban szép szavakba foglalta az ego még csak nem is elviselhetetlen csődjét, s az egyéni csődökből összeálló kor- és világcsődöt. Az „...elegem van. Torkig vagyok” (*Ich habe genug*, 385.) címere, címermondata mögött a szakadatlan, lankadatlan jelenlét, bennelét állapotából szólt, verselt. E kettősség pátosza folytán volt kimeríthetetlen tárgya a halál, úgy is, mint értelmetlen születés, korai távozás, hosszadalmas pusztulás, élőhalottság, haldoklás, a közeli halállal való szemezés. Tudta – úgy tudta –, hogy nincs önrestauráció, előről kezdés, vezeklés a bűnért; de van – csak az van – végpont, *belátott végpont*. Lírájának dichotómiákból szervesült tágas egyszólamúsága – melyet tán a legtömörebben Szilasi László és Thomka Beáta írt le – sokféleképp idomult a kezdet folytatódásának és a folytatódás kezdetének számtalanszor összefuttatott stádiumaihoz.

Az *Összeűjtött versek*: stádium. Talán Petri is melléje állítaná a söröspoharat, kifújná fölötte a füstöt.

PETRI GYÖRGY FOGADTATÁSA ANGLIÁBAN ÉS AMERIKÁBAN

A hetvenes évek elején fedeztem fel magamnak Petri Györgyöt, a nálamnál kilenc évvel fiatalabb költőt. Történt ez első verseskötetének (*Magyarázatok M. számára*), megjelenése után, jóllehet, úgy emlékszem, már korábban hallottam Petriről Vas Istvántól, aki őt a *Költők egymás közt* című nemzedéki antológiában bemutatta. Recenziót is írtam róla a müncheni *Új Látóhatárba* (1973: 262–264), ahol a nyugati magyar kritikusok közül először méltattam költészetét, illetve azt, ami lírájában izgalmasan újszerűnek hatott. Nyilvánvaló, hogy ez a korai Petri engem elsősorban nem filozófiájával, hanem olyan versekkel fogott meg, mint az *Ismertlen kelet-európai költő verse 1955-ből*. Emblematikus politikai versről van szó, amilyenhez foghatót hazai költőktől addig nemigen olvastam, s ami ezekkel a szavakkal végződik: „És nem bocsájtok meg senkinek. // Pattogzik / szörnyű magányunk, / mint a napon a rozsdás sinek.”

Petri első kötete 1971-ben jelent meg Magyarországon. Ekkoriban kezdtünk dolgozni Clive Wilmerrel, cambridge-i angol költő-baráttal első Radnóti-válogatásunkon, ami aztán 1979-ben látott napvilágot a manchesteri Carcanet kiadónál. Radnóti Miklós költészete nagyon közel áll Wilmeréhez, részben ennek köszönhető, hogy fordításaink (az általános kritikai vélemény szerint) jól sikerültek, hiszen angol barátom roppant beleéléssel dolgozott rajtuk. Petri György, akit már a hetvenes évek vége felé kezdtem ajánlani Wilmernek mint fordításra érdemes költőt, más okból vonzotta: éppen a kettejük közötti *különbség* jelentett kihívást, s ennek áthidalása volt az a feladat, amit érzésem szerint Clive kitűnően teljesített. Hozzá kell tennem, hogy társfordításunk oroszánrésze persze főleg őt illeti, bár megtörtént az is, hogy az én első, filológiai fordításváltozatom már majdnem megfelelt a magyarul ugyan nem tudó, de rendkívül gazdag angol nyelvtudással rendelkező Wilmernek. Ebből a szempontból Petri fordításánál könnyebb helyzetben voltam, mint a Radnóti-szövegeknél, hiszen formailag Petrit gyakran sokkal egyszerűbb fordítani, mint a *Tajtékos ég* szerzőjét, s ami verseinek értelmezését illeti, abban nem voltak különösebb problémáim, sőt. Például egy átlagos nyersfordító nem tudom, hány József Attila-áthallást vagy utalást vett volna észre Petriben, az általa használt szleng bizonyos árnyalatairól nem is beszélve.

Petri hazai fogadtatásáról itt talán nem kell hosszabban szólnom. Általában ismert a tény, hogy második kötetének 1974-es megjelenése után pár évvel Petri „lement” szamizdatba. Ennek két oka volt: az, hogy a demokratikus ellenzék megalakulásával elkezdett nyíltabb politikai verseket írni, s hogy ezek a versek már túlmentek a Kádár-rendszer kultúrpolitikai tűréshatárán. Mivel harmadik versválogatása csak kibelevé-ágyon-cenzúrázva jelenhetett volna meg, a hetvenes évek végén Petri úgy döntött, kibírja, ha verseit csak barátai és egy viszonylag szűk értelmiségi kör fogja olvasni. 1981-ben Demszky Gábor, az AB szamizdat-kiadó alapítója kiadta Petri új kötetét, az *Örökhétfőt*, ami eseményt jelentett a magyarországi költészetben. Verseit ettől kezdve nyolc évig főleg a budapesti meg persze a nyugati magyar versbarátok olvasták, hogy aztán 1989-ben,

a politikai helyzet gyökeres megváltozásával Petri diadalmasan felmerüljön az alig-ismerettségéből a teljes népszerűség reflektorfényébe.¹

A mi első Petri-fordításunk 1982 októberében jelent meg a *Times Literary Supplement* című tekintélyes angol hetilapban. Ez a *Már csak...* című eléggé lehangoló szonett volt a *Körrőlírt zuhanás* kötetből. Egy-két évbe telt, amíg megegyeztünk Wilmerrel, hogy csinálunk egy Petri-kötetet; ezután már gyorsan kezdtek megjelenni fordításaink a különböző lapokban. 1984 októberében az *Observer*-ben jelent meg egyik fordításunk, majd 1985 szeptemberében az *Index on Censorship* című folyóirat, amelyet akkor a cseh emigráns George Theiner szerkesztett, közölte három, magyarországon közölhetetlen Petri-fordításunkat. A *Nagy Imréhez* írt remek politikai verset sikerült elhelyeznünk az *Encounter*-ben (1986 novembere), de Petri érdekelte a *Poetry Review*-t is, ahová Clive Wilmer írt rövid bemutató szöveget a költőről, no meg egy amerikai folyóiratot, amely végül 1989-ben közölte öt versfordításunkat (*Parnassus*, Vol. 15-2).

Időközben Petri járt Amerikában, ahol kiadták egy kis versfüzetét (*Hólabda a kézben*, New York, 1984), és sikerült vele találkoznom is Budapesten. Ez valamikor 1984-85-ben lehetett, még arra is emlékszem, hogy a Gellért Hotelben beszélünk meg randevút, ahol is meghívtam Gyurit ebédre. Hosszan beszélgettünk, szemmel láthatóan jólesett neki, hogy fordítom verseit, és hogy még némi jogdíj-honoráriumhoz is juthat ezen a módon; amikor búcsúzásra került a sor, megölelt. Később, 1985-ben, amikor első hazai szerzői eseményt tartottam a Kossuth Klubban, számos más író és költő közt Petrit is ott láttam a hallgatóság soraiban, s nagyon megörvendeztetett, hogy íme: költőként is „számon tart” engem, a fordítóját. (Igaz, hogy akkor egy nyugati emigráns magyar szerző fellépése Budapesten még izgalmas eseménynek számított egyes körökben).

Angliában nem tolonganak a kiadók a más nyelvekből fordított versekért. A hatvanas évek végén volt egy pillanat, amikor Ted Hughes és Daniel Weissbort szorgalmazták kelet-európai költők fordítását angolra – aztán ez a pillanat elmúlt, hogy 1989-ben újra visszatérjen. 1989 nemcsak a Berlini Fal ledöntését és a szovjet csatlós országok kiszabadulását jelentette a Nagy Barát dermesztő öleléséből – *annus mirabilis* lett Petri György számára is. Amikor Michael March megkérdezett, kit hívjon meg „Child of Europe” című fesztiváljára a fiatalabb magyarok közül, azonnal Petri nevét mondtam, s Gyuri szerencsésen meg is érkezett, hogy aztán (mint azt Clive Wilmer egy szép versében megírta) a Royal Festival Hall teljesen üres vendéglőjében egy pohár vodkába kapaszkodva várja fordítóit és hódolóit. Ezen a fesztiválon szerepelt egy tucat közép-kelet-európai költő, de a legnagyobb sikere talán mégis Petrinek volt. Persze kedvezett neki a széljárás, a rendszerváltás szele már megcsapta a térséget. De volt valami Petri személyiségében is, ami megfogta az embereket, bár ő csak magyarul olvasta fel a verseit, míg angol előadójuk Clive Wilmer volt. Ennek a fesztiválnak az egyik szünetében történt, hogy odajött hozzánk Neil Astley és felajánlotta, hogy kiadja Petrit angolul. Ez 1991-re meg is történt, de Michael March már korábban kihozta a Penguin kiadónál *Child of Europe* című antológiáját, ami történetesen éppen a magyarokkal kezdődött, és a négy magyar (Petri, Rakovszky, Oravecz, Zalán) közül is ő volt sorrendben az első hat verssel. Ezzel az antológiával és később a *Night Song of the Personal Shadow* (*A személyi követő éji dala*) című teljes kötetével Petri György neve felkerült a kortárs világirodalom angol címlistájára.

Ez a Petri-kötet 1991-ben látott napvilágot a newcastle-i Bloodaxe kiadónál. A borítót kérésre Maurer Dóra tervezte; maga a könyv 44 verset tartalmaz, és egy kitűnő bevezetőt Clive Wilmertől, akit különösen megfogott Petri önálló költői nyelve és fanyar ironiája, ezért írta róla azt, hogy „ma talán ő nemzedékének legkiválóbb szatirikus

¹ Ehhez képest érdekes, hogy Vajda Miklós magyar költői antológiája, a *Modern Hungarian Poetry* (New York, 1977) még négy Petri-verset közölt William Jay Smith fordításában.

költője egész Európában”. Mivel a kötettel egyidejűleg jelent meg a lengyel Piotr Sommer versválogatása is a Bloodaxe-nél, a két könyvet gyakran együtt ismertették az angol lapok. A kritikusok többnyire pozitív hangnemben írtak a gyűjteményről, de más-más szemszögből közelítették meg Petri költészetét. David McDuff a *Standben* (1992 ősze) külön méltatta Petri olyan verseit, mint a Hajnóczy Péter halálára, illetve Nagy Imre emlékére írt költemények. Az írószági Dennis O’Driscollnak különösen a *Hála* tetszett, de kevésbé volt megelégedve a címadó vers szlenges fordításával. A *Times Literary Supplement*ben George Szirtes méltatta Petrit, míg David Morley kritikus a *Bete Noire* című kisebb folyóiratban (Autumn 1991–Spring 1992) kissé cikornyásan így írt költészetéről: „intelligens és teljesen vad költő; az, hogy mulatságos, epés, népies és erotikus is tud lenni – csodálatos ráadás. Ez a *Válogatott versek* remek bemutatása legféltelenebb kitűnőségének (*his rumbustious best*)”.

Időközben, 1990 márciusában Wilmer Budapestre látogatott, ahol interjút készített Petrivel. Tette ezt a BBC Harmadik Programjának készített interjúsorozatában, amelybe az angol, amerikai, ír és ausztrál (angol nyelvű) költők mellett csak két „külföldi” került be: a Nobel-díjas Czesław Miłosz és Petri György. Mint Wilmer elmondotta, bár Petri angolsága nem volt különösebben jó (jobban beszélt németül), de mindent ki tudott fejezni, és némi szerkesztés után a beszélgetés használható volt. Ez aztán meg is jelent Wilmer *Poets Talking* (Carcaret, 1994) című interjúkötetében, és olvashatók benne olyan érdekességek, mint például Petri vallomása arról, mennyire hatott rá T. S. Eliot, akivel először Vas István fordításában ismerkedett meg. Amikor angol látogatója megkérdezte a költőt, mivel indokolja verseinek sajátos, időnként trágár nyelvezetét, Petri erre így felelt: „az részben provokáció volt a szocialista realizmus és az állami kultúra hihetetlen prűdségével szemben”, ezzel megerősítve a kortárs olvasónak azt az érzését, hogy Petri György egy konszolidált polgári társadalomban is lázadó lett volna – egyszerűen azért, mert alkatiilag ilyen volt. Miután visszatért Budapestről, Wilmer rövid esszét írt a *Poetry Nation Review*nak Petriről (PNR, 16–6, 1990), aminek a fentiekkel egybecsengő *Out of the Communist Nursery* (*Ki a kommunista óvodából*) címet adta.

Az eddiegekből úgy tűnhet, Petri György apostolai angol nyelvterületen Clive Wilmer és én voltunk. Ez, jóllehet nagyrészt igaz, mégis kiegészítésre szorul, ugyanis Amerikában a kanadai Kenneth McRobbie is próbálkozott Petri-fordítások elhelyezésével, de a legjobb tudomásom szerint az egyetlen komolyabb folyóirat, amelyik közölt tőle három fordítást és egy esszét (*The New Poetics of Tension in the Hungarian Context*) a *World Literature Today* volt (Winter 1988, 39–42).² Itt jegyezném meg, hogy a jövő Petri-bibliográfusai 1983 és 2002 között – a McRobbie-esszén kívül – nem kevesebb mint hét recenzíót találhatnak részben Petri magyar, német és angol köteteiről, részben pedig egy róla írt és 1998-ben kiadott monográfiáról (Keresztury Tibor könyvéről, amit én recenzáltam a *WLT* 1999 tavaszi számában). Ami a *Night Song of the Personal Shadow* fogadtatását illeti, az amerikai világirodalmi folyóiratban András Sándor számolt be róla, Brecht és William Carlos William nevét említve a nyelvhasználatot illetően, és megjegyezve, hogy néhol a fordítók kiváló munkát végeztek, máshol meg nem tudták eltalálni Petri angol megfelelőjét. (Kár, hogy András sem pozitív, sem negatív megjegyzéseit nem támogatta példákkal, így nemigen lehetett tudni, melyik vers angol fordítása tetszett neki és melyiké nem).

Ami Nagy-Britanniát illeti, itt fordításaink 1990-es folyóiratközlései (*London Magazine*, *Encounter*, *Poetry Review*) és a Petri-kötet megjelenése megalapozta a magyar költő iránti érdeklődést. Ezt leginkább a következő évek antológiaközlései jelzik – az Al Alvarez által válogatott *Faber Book of Modern European Poetry* például négy magyar költő-

² Esetleges kanadai folyóiratközlésekről nincsenek információim.

től közöl verseket: a korábban már Auden dicséretét kiérdemlő Juhász Ferenctől, a Ted Hughes-fordította Pilinszky Jánostól, Weöres Sándortól (aki Juhással közös Penguin-paperbackben jelent meg még a hetvenes évek elején) és – Petri Györgytől. Az általunk fordított hét Petri-vers közt szerepelt az a bizonyos *Apokrif* című, kissé blaszfémikus, de rendkívül mulatságos szöveg is, ami miatt Torgyán József egyszer interpellált a magyar parlamentben.³ Az Alvarez-féle antológiát 1999-ig négy újabb angol antológia követte, amelyekben Petri egy vagy több verssel szerepelt.⁴ Végül a George Szirtessel együtt szerkesztett reprezentatív magyar költői antológiánkban, amely a *The Colonnade of Tecth* címmel jelent meg a Bloodaxe-nél 1996-ban, Petrit nemzedéke költői közül talán a legtöbb verssel szerepeltettük, ezzel is kiemelve jelentőségét a modern magyar líra történetében.

Inkább az élénk kritikai fogadtatás, mint az eladott példányok száma készítette a newcastle-i Bloodaxe kiadót arra, hogy 1999-ben egy második, bővített Petri-kötet kiadására vállalkozzék. Az évszám fontos, mert ekkorra időzítették Magyarország fő témaként szerepeltetését a frankfurti könyvvásáron. Ez azt jelentette, hogy igen sok németre fordított könyv mellett több magyar szerző jelenhetett meg angolul, s hogy a pályázatra benyújtott és elfogadott fordítások honoráriumát a budapesti Fordítástámogatási Alap tudta fedezni. Második Petri-kötetünk címe *Eternal Monday* (Örökhétfő) lett, s ebben a korábban politikai költőként exponált Petrit magánéleti költőként is bemutattuk – a kritikusok egy része meg is állapította, hogy teljesebb lett a Petri György-képük. Elaine Feinstein kértük meg a bevezető megírására, s bár a borítólapnak (a kiadó által választott) fényképével nem voltunk teljesen megelégedve, úgy gondoltuk, ez a kötet még jobb lesz, mint a korábbi volt. A könyvbemutató 1999 októberében a frankfurti könyvvásáron zajlott, ahol Szegedy-Maszák Mihály elnökletével kerekasztal-beszélgetésen vettünk részt Clive Wilmerrel az angolra fordítás problémáiról, és elhangzott Petri *Daydreams* című verse is fordításunkban.

Már az első Petri-válogatásnak is volt kritikai sikere – most viszont teljesen elképesztett a recenziók mennyisége. 2003-ig összesen tizenöt angol nyelvű recenzió született az *Eternal Monday*-ről, ami magyar (és egyáltalán közép-kelet-európai tekintetben) rekordnak számít. Alighanem még a Nobel-díjas lengyel Wisława Szymborska angol kötetéről sem írtak ennyit Angliában és a tengeren túl. Ezek közül három Amerikában született, és csak egyetlen egy recenzió (*Harvard Review*, Fall 2000) volt kedvezőtlen. Az összes többi kritika értékelte Petri György költészetét és a fordítók teljesítményét is, csupán a hangsúlyokban voltak számottevő különbségek.

Az első kritikát Nick Midgley írta a *Poetry Quarterly Review*-ban, egy másik Bloodaxe-kiadvánnyal, a Turner-Ozsváth-féle József Attila-kötettel⁵ együtt tárgyalva az új Petri-kötetet. Midgleynek tetszettek Petri 1989 utáni versei, s ő is, mások is idézték azt a két sort, ahol a rendszerváltozás utáni Petri panaszkodik: „elvették kedvenc játékszerét”. George Szirtes a *TLS*-ben közölt kritikájában (2000. január 28.) összehasonlítja a korábbi Petri-kötetet az újjal, és mivel az utóbbiban több „szerelmes” verset talál (ezeket én inkább erotikusnak, vagy szexközpontúnak nevezném), úgy gondolja, hogy Petrinek most „csupán a szerelem a támasza”. Ebből persze nem következik, hogy a nők Petriben korábban mindig a kudarc képzetét keltették, és hogy éppen soron következő partnere „az iga-

³ Nem tartom lehetetlennek, hogy ötven év múlva már csak azért fognak magyar olvasók emlékezni Torgyánra, mert a Petri-összkiadás egyik lábjegyzetében szerepelni fog a neve.

⁴ William Scammell (szerk.), *The Poetry Book Society Anthology 3*, Hutchinson, London, 1992; Neil Astley (szerk.) *Poetry With An Edge*, Bloodaxe, 1993; H.Cronyn–R.McKane–S.Watts (szerk.), *Voices of Conscience*, Iron Press, North Shields, 1995; Peter Forbes (szerk.), *Scanning the Century*, Viking & Poetry Society, London, 1999.

⁵ Attila József, *The Iron-Blue Vault. Selected Poems*, Bloodaxe Books, Newcastle upon-Tyne, 1999.

zi” – a később elhagyott Mayáról is vannak igen szép versei. Abban viszont egyetérthetünk Szirtessel, hogy Petri számos versének „halálszaga” van, s hogy ez talán még jobban kitetszik az 1999-es gyűjteményből, mint az 1991-esből.

A hetilapok közül először az *Independent on Sunday* vette észre az *Eternal Monday*t William Scammel rövid kritikájával, amelyben Petrit „komoran szenvedélyes” költőnek írta le (2000. február 6-án). A mulatságosabb recenziók között szerepelt Glen Baker méltatása a brit kommunista párt lapjában, a *Morning Star*ban. Baker elismeri Petri költői erejét, de felrója neki, hogy „igazságtalan a magyar szocializmussal szemben”, mert a versekből látni, hogy nagyon nem kedveli Kádár Jánost és „eredményeit”. (Pedig a Brezsnyev-verset a Nagy Októberivel nem is fordítottuk le!) A Kádár-rendszer cenzúráját illetően, amely szamizdatba kényszerítette Petrit, nincs Bakernek megjegyezni valója.

Más lapok közül sem az *acumen*, sem a *School Librarian* kritikusa nem mondott említésre méltót kritikájában, a Warwick környékén megjelenő *Orbis*ban Roselle Angwin viszont figyelmezteti az olvasót: ha kellemes és biztonságos olvasmányt kíván kezébe venni, kerülje el Petri György verseit. Angwin úgy gondolja, Petri politikailag rendkívül elkötelezett költő. (Ez Angliában nem mindig számít előnynek...) A *Poetry Nation Review*-ban (2000. március-áprilisi szám) Clive Wilmer hosszabb esszében vall a Petri-fordítások mechanizmusáról, s a fordítások során felmerülő problémákról.⁶ Wilmeren kívül az angol nyelvű szakirodalomban csak e sorok írója foglalkozott hosszabban Petrivel, költészetét a lengyel „új hullám” költőivel hasonlítva össze – ez a szöveg elhangzott egy varsói kongresszuson még 1995-ben, de nyomtatásban is megjelent a Todd Patrick Armstrong által szerkesztett *Perspectives on Modern Central and East European Literature* (Palgrave, London, 2001) című kötetben. Itt Petri megközelítése főleg a versnyelv szókimondása, illetve iróniája felől történik, s hangsúlyozom, hogy ami a lengyeleknél egy nemzedék közös erőfeszítésének köszönhető (a hazug hivatalos nyelv lebontása), azt magyar terepen Petri szinte teljesen egyedül végezte el a költők közül.

2000 júniusában az *Eternal Monday* bekerült a Weidenfeld Fordítói Díj döntőjébe – igaz, hatodmagával, de az egyetlen verseskötetként. Statisztikailag nem volt esélyünk a díjra, s nem is voltunk meglepve, hogy azt végül Saramago fordítójának ítélték oda. Viszont kellemesen ebédeltünk Clive-val az oxfordi St Anne’s College-ban, ahol minden évben sor kerül a díj kiosztására. A döntőbe kerülésről persze értesítettem Petrit, aki akkor már nagyon beteg volt – már csak pár hete volt hátra.

Közben nem hagytunk fel újabb versei fordításával sem: a *Hungarian Quarterly*ben már ki volt szedve négy versfordításunk, amikor halála hírért vettük. Ezek a kései Petri-versek a lap 158. (Summer 2000) számában jelentek meg, de közülük csak kettő van benne az *Amíg lehet* (Magvető, 1999) című kötetben.

Petri György halálát követően két napilap és egy folyóirat közölt róla nekrológot. Clive Wilmer a *Guardian*ban, én pedig az *Independent*ben búcsúztattam ezt a különleges költőt, barátunkat. Az utóbbi lap közölte Petri fényképét és egy rövid versét is (‘What a Shame...’, 2000. augusztus 9.). Clive Wilmer a *PN Review* november-decemberi számában közzétett még egy emlékezést Petriről, akit én nem haboztam „nemzedéke legjobb költőjének” nevezni nekrológomban. Az *Eternal Monday*ről ezután megjelenő angol-amerikai kritikák csak megerősítették véleményemet. Chris Miller a *Stand* szeptember huszadiki számában és Francis R. Jones az *InOtherWords* című fordítói folyóirat 2001-es nyári számában egyaránt dicsérték Petrit és a fordítókat, sőt az utóbbi kritikus összevetette átültetéseinket a Turner–Ozsváth-féle József Attilával, s ebből bennünket hozott ki jobbnak, mondván, hogy az amerikai fordítópáros megoldásai gyakran „nem elég világosak”, mi

⁶ Ez a tanulmány később megjelent a Jane Taylor szerkesztette *Double Vision: Studies in Literary Translation* című gyűjteményben is (Durham, 2002).

viszont általában eltaláltuk azt a hangot, ami a mai brit angolban megfelel Petrinek. (Az *Apokrif*-ről Jones, aki, úgy látszik, ért magyarul, egyenesen azt írta, zavarba ejtő módon, hogy neki az angol változat még jobban tetszett, mint az eredeti...)

De a Petrit legmagasabbra értékelő két szöveg rangos folyóiratok hasábjain jelent meg: Hugh Macpherson a *Poetry Review*-ban (Summer 2000) és az amerikai August Kleinzahler a *London Review of Books*-ban (2001. július 19.) nem fukarkodtak a dicsérettel. Kleinzahler egy teljes oldalon ismertette az *Eternal Mondayt*, így fejezve be írását: „Wilmer mint költő teljesen különbözik Petritől, de van valami magyar kortársának a költészetében, ami izgatta, és Gömöri segítségével világosan és erőteljesen ültette át az eredetit angolba.” Macpherson ennél jóval rövidebben írt Petriről, de talán érdemes idéznünk az ő befejező mondatát is: „Magyarország irracionálisan nagy arányban produkált nem csupán jó, de igazán *kitűnő* költőket – Radnótit, Weöres Sándort és talán mindenekelőtt Pilinszkyt. Ebben a könyvében Petri, úgy tetszik, közéjük tartozik”. Egyedül azt sajnálom, hogy Gyuri már nem olvashatta ezeket az igazán elismerő sorokat.

AZOK AZ ISMERETLEN MAGYAR REMEKMŰVEK

*Hozzászólás Karátson Endre Kinek írunk? című esszéjéhez**

A magyar remekművekről annyi máris elmondható (még mielőtt megállapítanánk, mik a remekművé nyilvánítás szempontjai), hogy kétféleképpen lehetnek ismeretlenek. Mindekelőtt oly módon – amit már igen sokan felpanaszoltak –, hogy „mi” (vagyis „mi, magyarok”) jól ismerjük, már az anyatejjel magunkba szívtuk őket, vérünkbe váltak, a rájuk tett utalások jelen vannak mind a közéletben, mind köznapi beszélgetéseinkben, odavetett félszavainkban, biztos nyelvi és gondolati fogódzót jelentenek stb.; ezzel szemben „ők” (ha úgy tetszik, „azok odakint”) félreértik, hiányosan ismerik a mi műveinket, vagy éppenséggel tudomást sem vesznek róluk. És persze óh be jó volna, ha ez másképp lehetne, hiszen aki nem ismeri (helytálló módon) a mi remekműveinket, az bennünket is csak félreismerhet, hiányosan ismerhet vagy nem ismerhet sehogyan sem. Pedig hát az a „mi” leghőbb vágyunk, hogy „ők” ismerjenek, vagyis helytálló módon ismerjenek, vagyis tkp. elismerjenek bennünket.

Az ismeretlenség másik formájával akkor szembesülünk, amikor külföldiek hívják fel figyelmünket egy-egy (mint kiderül, fontos) magyar könyvre. Ez jóval ritkább, de nem kevésbé jelentős, mint az előző, és talán – közvetve – össze is függ vele. Mondok egy-két példát a magam olvasói gyakorlatából. Tizenhét éves gimnazista voltam, amikor 1976 nyarán egy nyugatnémet diáklány mondta nekem, hogy van egy Konrad nevű író (a-val, ékezet nélkül), aki magyar, és véleménye szerint nagyon jól ír. Megvallom, addig soha nem hallottam ilyen nevű íróról, az általam ismert folyóiratokban és antológiákban nem fordult elő ez a név, végül a Széchényi Könyvtárban oldódott meg a rejtély: Konrád György legtöbb műve úgynevezett „zárolt anyag” volt, ám *A látogató* című könyvét némi fejcsóválás után kihozták a raktárból. Így tehát egy külföldi olvasónak köszönhetem, hogy már gimnazistaként megismerhettem a hatvanas évek egyik jelentős, méghozzá elhallgatottan jelentős magyar regényét, vagyis hogy az akkori közelmúlt magyar prózájáról többet és mást tudtam, mint a velem egyívású érdeklődők legtöbbje.

Tíz évvel később egy másik külföldi olvasó, egy lengyel nő mondta nekem, hogy létezik egy Kertész nevű író, aki nem azonos Kertész Ákossal. Akkor már felnőtt voltam, és bizony súlyos mulasztásnak éreztem, hogy a *Sorstalanság*gal nem ismerkedtem meg hamarabb. De ha nincs Elzbieta Sobolewska, aki még a következő fontos Kertész-mű, *A kardarc* megjelenése előtt felhívta figyelmemet a *Sorstalanságra*, valószínűleg akkor is külföldiektől értesültem volna róla, hogy Kertész Imre milyen kiváló magyar író.

Ilyen tapasztalatok fényében vagyok hajlamos látni azt a tanácsalanságot is, amely külföldön, főleg Németországban fogja el irodalomértő honfitársainkat, amikor hallják, hogy létezik egy Maraj nevű magyar író (írva Marai, ékezet nélkül, ejtve ‘maraj’ vagy ‘maráj’), akinek *Glut* című regénye (ez magyarul „Parázs” vagy „Zsarátnok” volna) a vi-

* Karátson Endre írása a *Jelenkor* 2003/9. számában olvasható. Györffy Miklós és Gömöri György hozzászólásai a folyóirat 2004-es évfolyamának januári számában láttak napvilágot. (A szerk.)

lágirodalom legjavához tartozik, illetve tarol a bestseller-listán. A kettő persze nem ugyanaz, de hát azért vannak a megfelelő intézmények, hogy az egyiket a másikkal helyettesítsék, sőt azonosítsák. Én viszont, noha szintén tanácstalan vagyok a *Glut* sikere láttán (egyrészt örülök, hogy ilyen sok szó esik egy magyar regényről, másrészt bosszankodom, amiért egy – szerintem – rossz könyvre pazarolják figyelmüket az olvasók, köztük az én lehetséges olvasóim), egyszersmind próbálom is megérteni, hogy mi történik.

Mert hát a német, angol, francia, olasz olvasók, akik megkedvelték Márai Sándor melodramatikus regényeit, nem feltétlenül hülyék, és nincsenek alanyi jogon megverve ízlésficammal. Beszéltem kifejezetten okos, művelt emberekkel, akik rajongtak a *Glut*ért, és Szerb Antal *Utazás és holdvilág* című regényének fordítását úgy olvasták, mint a két világháború közti legnagyobb szerűbb világirodalmat. Györfly Miklósnak igaza van, amikor a Karátson-cikkhez írt hozzászólásában azt mondja, hogy magyarul nem ugyanazt a könyvet olvastuk, mint amit a külföldi közönség. Igen ám, de épp ez a kérdés: mennyiben és mitől válik mássá a lefordított irodalmi alkotás?

Maradva a példánál: a Maraj nevű szerző *Glut* című könyvét nem ismerem, nem olvastam, még csak a kezembe sem vettem soha. Helyette olvastam *A gyertyák csonkig égnek* című regényt, Márai Sándor művét. Amikor olvastam, Márai még javában élt, az életmű emigrációban írt része „zárolt anyag” volt a Széchényi Könyvtárban, és a korábbi könyvek sem voltak hozzáférhetők. Antikváriumban lehetett találni egy-egy példányt, nagy szerencsével. Még emlékszem, huszonhat éves koromban mennyire el voltam ragadtatva *A gyertyák...*-tól és Márai személyiségétől, amelyben egyesült az elegancia és az intranzigencia. Néhány évvel később, mire nagyjából megismertem Márai életművét, nagyrészt el is ment a kedvem tőle (kivéve négy-öt regényt, a visszaemlékezéseket és a naplót). Akkor már *A gyertyák...*-ról nem voltam jó véleménnyel, a főhős nagymonológját mesterkéltnek éreztem, az erkölcsi számonkérést hamisnak, a mondatok eleganciáját üresnek, a szerző rendíthetetlen tartását sértett gőgnek.

Azért mondtam el a fentieket, hogy legalább utalásszerűen érzékeltessem, milyen terheket ró a szövegre, egyszersmind mekkora távlatokat nyit az anyanyelvű olvasó előtt a szövegkörnyezetre és a befogadástörténetre is odafigyelő olvasás. Ezek a terhek és távlatok a külföldi olvasó előtt ismeretlenek maradnak, a fordítás révén hozzáférhetővé tett szöveg – elvileg – tiszta lappal indul az idegen ajkú olvasók között. És még csak ezután eshetne szó arról, milyen munkát végzett a fordító, mi volt a stratégiája általában, és milyen megoldásokat választott az egyes szöveghelyeken.

A *Gyertyák...* német fordítója, úgy képzelem, kiváló munkát végzett. Nyilván az történt, ami történik mindig, valahányszor egy-egy magyar könyv idegen nyelven ismertebbé válik vagy fontosabbnak minősül, mint idehaza volt: a fordító, a magyar szöveg részletekbe menő megértése nyomán, élőnek ható, kortárs jellegű német (francia, olasz stb.) prózát hozott létre. Vagyis: a fordító, az alapszerkezetet és a téma-réma struktúrát érintetlenül hagyva, a szerzőt folyamatosan képviselve, minden mondatával arról igyekszik meggyőzni az olvasót, hogy *majdnem ismerős* szöveget olvas. Ez pedig attól majdnem ismerős, ha tényleg az, hogy a fordító (plusz a lektor) gondosan beállította az ismerős elemek és a felfedeznivalók arányát. Kis nyelvből világnyelvre fordított mű általában akkor lehet sikeres, ha az ismerős elemek (nyelvi fogódzók, szociokulturális emlékeztetők, esetleges témabeli aktualitás stb.) sokszoros fölényben vannak a felfedeznivalóval, ismeretlennel, idegennel szemben, ám ezek annyira mégiscsak jelen vannak, hogy a fordított mű ne keltse a túlhaladottság vagy a közhelyszerűség benyomását. (Hogy ezen túlmenően mi történik, azt nem tudjuk, csak annyit tudunk, hogy minden olvasási aktus másképpen zajlik.)

Nagyjából ugyanarról beszélek, ami Ignótus – Karátson Endre idézte – panaszának is tárgya volt („Ha két nyelvben ugyanazt csinálják, akkor mást csinálnak...”), csak én a jelenséget másképp ítélem meg. A lefordított mű éppen azáltal válik párbeszédképessé

mind a „célnyelven” írt kortárs irodalommal, mind a „célnyelvre” (újabban) fordított több alkotással, hogy kiszakad eredeti közegéből, és a szó minden értelmében idegenné válik. Adott esetben idegenné válik a szerző eredeti szándékaitól és többi művétől is, tehát még szerzőjét sem feltétlenül képviseli, még kevésbé képviseli a magyar irodalmat és kultúrát, „minket” pedig végképp nem képvisel, már csak azért sem, mert „mi” – így, többes szám első személyben – tulajdonképp nem vagyunk sehol.

Egy kicsit pontosabban: úgy látom, hogy a „magyar irodalom” vagy az úgynevezett „magyar íróársadalom” nem képes megszólalni többes szám első személyben; például azért, mert az utóbbi tüneménynek a létezése is kétségbe vonható, az előbbi pedig történeti kategória, visszatekintő elbeszélések konstruálják utólag. Ezért a kiinduló kérdésre sem igazán tudok válaszolni, arra, hogy kinek írunk „mi”. Az írás magányos aktus, így csak a magam nevében beszélhetek. Mondhatnám kissé hányaveti módon, hogy most épp „Önnek” vagy „Neked” írok, annak a személynek, aki ezt olvassa. (Lásd még az olvasás aktusát demonizáló, pontos j-vel írt falfirkát, amely – „hüje aki elolvassa” – nem az olvasót, hanem az íróat minősíti.) De hát semmi okom sincs rá, hogy kitérjek a színvállás elől.

Nos, első könyveim megjelenése után szokásommá vált, hogy írás közben elképzeljem, mintegy a szöveggel együtt létrehozam az ideáltipikus olvasót, akit az elbeszélő meg tud szólítani. Ezek az ideáltipikus olvasók még egy-egy mű írása közben is változnak vagy cserélődnek, és legtöbbször alig tudok róluk valamit. Lényeg, hogy megszólíthassam őket, akár közvetlenül, akár a narrátoron keresztül. Kézenfekvőnek látszik, hogy az író az olvasót anyanyelvén tudja saját szavaival megszólítani. Ám ez nem feltétlenül és nem mindig van így. Némelykor az idegen nyelv által létrehozott távolság újfajta mozgástérnek is bizonyul.

Néhány évvel ezelőtt írtam németül egy elbeszélést Batsányi János linzi száműzetéséről. Azért döntöttem a német nyelv mellett, mert ki akartam próbálni, milyen helyzetben lehetett Batsányi, amikor évtizedeken át németül írt és beszélt, és mert azt is ki akartam próbálni, mennyire szorosan kötődik az anyanyelvhez a szerzői észjárás. Ez utóbbiról az derült ki, hogy jóval kevésbé, mint gondoltam volna.

Nem hinném, hogy a megírás hetei során vagy a német szöveg megjelenésekor kevésbé lettem volna magyar író, mint előtte és utána. De a szemem előtt akkoriban egy osztrák olvasó lebegett, akit németül szólítottam meg, és attól fogva németül beszélő olvasót is el tudok képzelni. Időközben két regényem is megjelent a bécsi Zsolnay Verlagnál, és noha nem kerültek fel a bestseller-listára, mégiscsak van néhány száz olyan olvasó, aki nem a szerző anyanyelvén ismeri meg a szerző által teremtett világot. És: ellentétben azokkal az írókkal, akik műveiket fordíthatatlannak ítélik, én úgy látom, hogy mind Hans-Henning Paetzke *Jacob Wunschwitz*-fordításából, mind Agnes Relle *Árnyas fűtca*-fordításából hitelesen megismerhető a szerzői észjárás és az írói világ.

Az említett két könyv kinti megjelenése óta sokat szerepeltem Ausztriában és Németországban, így össze tudom hasonlítani az itthoni és a kinti olvasókkal való találkozást. Itthon lenni többek között annyit jelent, hogy nem kötelező minden pillanatban magyarnak lenni. A nemzeti hovatartozás magától értetődő, nem szorul magyarázatra, ezért nincs előtérben. Ez vonatkozik a szerző személyére. A szövegnek viszont itthon általában a helyi jellegzetességei erősödnek fel, a többi itthoni mű közelsége, az inter- (hiper-) textuális háttér, egyéb társadalom-, és kultúrtörténeti utalások közelsége miatt. (Az most majdnem mindegy, hogy ezek az utalások négyszáz év történelmére vagy egy efemer szubkultúrára vonatkoznak, mindenképp a szöveg megismételhetetlen itteniségét emelik ki.)

A kinti olvasók pillantásának keresztüztüzeiben fordítva alakul a konstelláció. A szerző jellegzetességei közt megkülönböztetett szerepet kap a nemzeti hovatartozás, és többi személyes tulajdonsága, teljesítménye is valamiképp a magyar mivolttal kerül kapcsolatba. Sok íróársam átélhette már, hogy a kinti olvasókkal folytatott mégoly egyszerű, még-

oly ártatlannak látszó beszédaktus is bármikor diplomáciai küldetéssé válhat, melynek során – az országra és az itthoni közállapotokra tekintettel – egyszerre kellene szavahihe-tő (független, kritikus) személyiségnek bizonyulni és lehetőleg megvédeni az ország be-csületét. Az idegenre fordított szövegből viszont óhatatlanul kifakulnak a helyi színek és kilúgozódnak a helyi zamatok. Ami magyarul konkrétan tisztántúli volt, fordításban gyakran általánosan közép-kelet-európai lesz. A kiutazó író általában magyarabb, mint idehaza, a fordított mű kevésbé magyar, mint eredetileg volt.

(Másik megfigyelésemet már csak zárójelben jegyzem fel. Az ismertség egy bizonyos küszöbe alatt – melyen túl a szerző élő klasszikusnak számít – mind a szöveg, mind az író megfiatalodik. A műből, annak fordított változatából eltűnnek az eredeti szöveg archaiz-musai, a nyelvi rétegződések és normaszegések, melyek többnyire a mulandóság hatal-máról tanúskodnak. A fordított mű szerzőjének pedig legfőbb csábereje, hogy hazájában „a fiatal írónemzedék egyik legígéretesebb képviselője”, és még a harmadik-negyedik kinti könyve is „új hangot szólaltat meg”, amely persze mindazonáltal jólesően ismerős. Négy évvel ezelőtt a németországi kritikák tudatták velem + olvasóimmal, hogy a *Jacob Wunschwitz igaz története* az én debütáns regényem. A kérdés csak az, hogy: hányszor le-het debütálni és milyen időközökben?)

Ama kérdésre, hogy mit lehetne tenni magyar szerzők és művek jobb külföldi elis-mertetéséért, Györfly Miklós cikke („A kánon és »Az igazi«”, *Jelenkor*, 2004. január) helyt-álló és pontos választ ad. Joggal hívja fel a figyelmet rá, hogy „a magyar irodalmat” kint népszerűsíteni törekvő itthoni intézményes kísérletek kudarcra vannak ítélve, hogy „mi-óta a világirodalmi kánon érvényét veszítette, már csak szerzők, könyvek, kiadók és olva-sók vannak”, hogy a kinti érvényesülésben döntően a személyes kapcsolatok számítanak, és hogy nemcsak sikeres magyar művek vannak „odakint”, főleg Németországban, ha-nem számos magyar író tudomásul is vett vagy éppen be is fogadott a kinti közélet. Azt már csak a rend kedvéért teszem hozzá, hogy e jelenséget az itthoni közéletben nem fel-tétlenül nézik jó szemmel, és nem mindenki gondolja, hogy X. vagy Y. író kinti sikere hasznos volna „a magyar irodalomra” vagy Magyarországra nézve. Sok minden közre-játszik ebben, kezdve a sértettségétől és az irigységtől egészen a burkolt vagy nyílt politi-kai rágalmakig. Ezeknek sok mindenhez van közük, de a kint befutott magyar könyvek írói értékeihez biztosan nincs, és rossz fajta indulatokkal amúgy sem érdemes bővebben foglalkozni; de ha nyílt szellemben akarjuk megbeszélni akár azt, hogy „kinek írunk”, akár azt – ami szerintem az alapvető kérdés –, hogy miképp lehet enyhíteni a magyar és nem magyar kulturális közeg közti kommunikációs nehézségeket, akkor nem árt észben tartanunk (nekünk, e társalgás résztvevőinek és közönségének), hogy Magyarországon az írók kinti szereplését illetően erős az ambivalencia.

Csakhogy van egy másik ambivalencia is, ez pedig a világirodalmi kánonból, illetve annak Györfly által is említett széteséséből fakad. Az ambivalencia (mondhatnám, kettős mérce) tárgya maga a magyar irodalom, ahogy az külföldieknek elmesélhető, annak ér-tékrendje és reprezentatív alkotásai. Van e tárgyban több megszokott itthoni és egy lehet-séges kinti (amit én ismerek: német és osztrák) diskurzus, és az előbbiekből jóformán semmilyen átjárás nincs az utóbbiba. És én ezt nem elsősorban fordítói problémának te-kintem, mert a magyar művek és életművek gyakori fordíthatatlansága nem ok, hanem következmény, és nem is azzal a mostoha elbánással magyaráznám, amelyben az ország-nak és irodalmának a közelmúltig része volt. Szerintem inkább arról van szó, hogy a ma-gyar irodalom – miközben csodálatos műfordítás-kultúrája révén befogadta a világiroda-lom java részét – a világirodalmi diskurzusoktól függetlenül vált önálló nemzeti irodalom-má, így legfőbb tétjei (a mögöttük álló történelmi tapasztalatokkal együtt) értel-mezhetetlenek a nyelvterület határain túl, vagy legalábbis magyarázatra szorulnának.

Igen ám, de nincsenek szavaink a magyarázatra, mert a létező itthoni diskurzusokból

nincs átjárás a lehetséges kintibe; és nincs annál groteszkebb *farce*, mint amikor egy-egy honfitársunk hűledező külföldi beszélgetőtársának hosszasan bizonygatja azt, amire önmagán kívül nincs bizonyíték: a magyar irodalom nagyságát.

No de hát: hol van a magyar irodalomban a nagyság, hol érhető tetten? Nagyszabású-e például a magyar irodalom szelleme? Van-e szelleme a magyar irodalomnak, és ha van, hogyan lehetne röviden, tömören jellemezni? – Azért érdemes ezeken és más hasonló kérdéseken egy kicsit eltöprengeni, mert ezáltal (mi, élő magyar írók és irodalomértők) egy kicsit közelebb juthatunk azokhoz az olvasókhöz, akik számára nem evidencia sem a magyar irodalomtörténet, sem a magyar klasszikusok panteonja.

No és ez utóbbi: vajon tényleg panteon-e, vagy csak panoptikum? Ahhoz, hogy ez ügyben tisztán lássunk, érdemes egy utolsó pillantást vetni a széthulló kánonra. A világ-irodalmira. Mely széthullóban van vagy már szét is hullott. Ámde:

1./ Ha széthullott is, nem úgy pukkant szét, mint a szappanbuborék, egyik pillanatról a másikra, hanem az elbizonytalanodás évtizedekig tartó folyamat, és jóval kisebb hatékonysággal kezd ki a régebbi szerző-életmű hierarchiákat, mint az újakat. Így tehát a világirodalmi kánon bomlása közepette továbbra is meg lehet mondani (vagy legalábbis van értelme rákérdezni), hogy: mi a klasszikus?

2./ Ha régebben (mondjuk, száz évvel ezelőtt) fennállt is, korántsem volt olyan szilárd és egységes, mint amilyennek az akkori diskurzusok feltüntették. Gyanítom, hogy a száz vagy százötven évvel ezelőtti arrogáns ignorancia, mely az úgynevezett „kis népek” nemzeti irodalmát semmibe vette, ugyanúgy a bizonytalanság jele volt, mint a jelenlegi parttalanság. És gyanítom, hogy a világirodalmi kánon bomlásában volt szerepe a félreeső nemzeti kultúrák integrálatlanságának (majd utóbb: színrelépésének) is. Gyanítom végül, hogy a világirodalom soha, már a romantika idején sem állt magában, hanem minden szemlélő a maga nemzeti kultúráján keresztül figyelte, így alakulását kezdettől, a XIX. század elejétől fogva a kisebb-nagyobb nemzeti kánonok közti feszültség határozta meg, márpedig ebben az erőterben a magyar irodalom, amely a XVIII. század óta a megújulás kísértésével küszködik, az utánzás (eredetietlenség) vádját hárítja, és a nemzeti lelkiismeret képviselőinek súlyát cipeli, a közelmúltig nemigen tudott érvényesülni.

3./ Az egyes nemzeti kultúrákban viszont mintha túlságosan is magától értetődő volna, mi a klasszikus, kik a klasszikusok. Ritkán vetődik fel a kérdés, hogy a szobroknak van-e még közük egykori modelljeikhez, és ezért, furcsa módon, a kortárs irodalom válik arc nélkülivé. Még ritkábban felvetődő kérdés, hogy: érdemes-e a nemzeti irodalom egészének lineáris elbeszélését erőltetni, a valóságos vagy vélt kezdetektől „napjainkig”, melyeket maguk mögött hagynak újabb napjaink? Nem ártana észrevenni végre, hogy a magyar irodalomban egészen különmű problémák vetődnek fel, amelyek mindegyikének merőben más története van; vagy hogy az egyes műfajok története máskor kezdődik és más ritmus szerint csoportosul. (A líra története legalább kétszer olyan hosszú, mint az elbeszélő prózáé, a drámának meg nincs is története, csak példatára van, a mindenkori kultúrpolitika balfaszágainak és szerencsétlen hülyék – úgynevezett „szerzők” – megalkotásának példáiból.) Jó lenne végül azt is tudomásul venni, hogy az irodalom (az irodalmak) időbeli rétegei mind élesebben elkülönülnek. Legélesebb a határ az élők és a holtak között. Az élők idehaza kevésbé látszanak, mint a holtak: megbízhatatlannak és kifürkészhetetlennek rémlenek, iskolákban nem tanítják őket, a kritikai diskurzusokban közvetítő funkciót halványodnak a szöveg és az olvasó között; és ha egy-egy élő szerző személye mégis előtérbe kerül, az többnyire az irodalmi vagy közéleti marginalizálódás jele. Külföldön viszont úgyszólván csak az élő szerzők látszanak a magyarok közül: ők azok, akik részt vesznek a kinti társas életben (interjút adnak, felolvasnak, közös kulturális programokban vesznek részt stb.). Ennek híre aztán Magyarországra is eljut. Az élő szerzőt – hogy sarkítottan fogalmazzak – idehaza annyiban veszik észre, amennyiben

odakint már észrevették. A halottakkal fordítva történik: itthon bekerülnek a kulturális emlékezetbe, hirtelen-váratlanul sorsuk lesz (persze attól függően, hogyan éltek és haltak), arcvonásaik felragyognak, és messziről (a nyelvterület pereméről) is láthatók lesznek. Odakint viszont, mielőtt egy (addig ismert) magyar író meghal, többnyire feledésbe merül, gyorsan és végérvényesen. Ezen a végérvényességen a visszatérések nem sokat változtatnak: akárhány szellem szabadul is ki a „magyar (a közép-kelet-európai) klasszikus modernizmus” palackjából, az ilyesféle szabadulás már nem rólunk, magyarokról szól, még kevésbé a kedves halottról és hozzá fűződő meghitt érzéseinkről.

Van aztán egy másik lényeges határvonal, ez pedig a modern irodalmat választja el a modernség előttiől. Ez az időbeli határ, amely nagyjából a *Nyugat* folyóirat (illetve az első *Nyugat*-nemzedék) indulásával esik egybe, évtizedek óta nem változott, csak éppen a modernség klassziczálódott, és a modern írók átléptek az élők közül a halottak közé, elsőként Ady Endre (1919), utolsóként Mészöly Miklós (2001). Ismét sarkítottan fogalmazva: a modernizmus a kulturális múlt hozzáférhető része. Ami előtte van, az már az archeológia tárgya. Az 1914 előtti Magyarország, annak földrajza és intézményrendszere ma már éppúgy nem idézhető fel, nem élhető át közvetlenül, ahogy a XIX. század irodalma is lényegében nyelvelmélettárrá vált. Az iskolai oktatás erről a tényről egyelőre nem hajlandó tudomást venni, de attól még ez így van: archeológiai vagy múzeumi munka híján marad a totemkultusz, régi nagy nevek felsorolása, hozzájuk biggyesztett üres nyelvi klisékkel, amelyek értelmüket veszített varázsigékre hasonlítanak.

Nem az a kérdés tehát, hogy meg tudjuk-e ismertetni „mi, magyarok” A. magyar író életében és B. magyar író haló poraiban „velük odakint”, a rest Nyugattal, hanem az, hogy (mi ketten: Te, aki olvasod és én, aki írom e néhány sort) tisztában vagyunk-e saját szellemi előzményeinkkel és a hozzájuk fűződő viszonnal, továbbá: hogy ezt nagyjából ugyanazzal az érveléssel képesek vagyunk-e elmondani itthon is, odakint is. Képesek vagyunk-e észrevenni egy-egy nagy magyar klasszikus időnkénti kicsinységét is (provincialisizmusát, korlátoltágát, pökhendiségét, kedélytelenségét, könnyelműségét, jellemgyengeségét, aprópénzváltásait, más efféléket), és *ezáltal is* kiemelni azt, ami benne tényleg nagy? Képesek vagyunk-e tudatni azt, amit tudunk, anélkül, hogy tanítómesterek vagy a nemzeti lelkiismeret szócsövei akarnánk lenni?

Ezen a ponton komoly kétség merül fel a kulturális önismeret egyik állítólagos feltételével szemben. Nem biztos, hogy akkor látjuk a magyar irodalmat jól, ha minden ízében a miénk, ha magától értetődően vérünnké vált. Nem árt egyszer-egyszer eltávolodni tőle, és, mielőtt visszatérnénk a meghitt tények közé, idegen perspektívából nézni rá. Közelség és messzeség váltakozása révén lehet megtalálni azt a nézőpontot, amelyből azok is észrevehetnek tudomásul nem vett magyar szerzőket, megismerhetnek ismeretlen remekműveket, akik nem is gondolták volna, hogy lehetséges hozzájuk közeledni.

A KULCSÁR SZABÓ-ISKOLA ÉS A „KULTURÁLIS FORDULAT”

A *Történelem, kultúra, medialitás* című kötet kapcsán

Ki történeti fordulatnak, ki kulturális fordulatnak, ki kultúratudományi fordulatnak nevezi a hazai szerzők közül az utóbbi időben azt a nemzetközi irodalomtudományi átrendeződést, amelyre válaszul a *Történelem, kultúra, medialitás* című kötet elkészült. Hites Sándor például nemrégiben történeti fordulatként beszélte el e változást: „A hetvenes-nyolcvanas évek meghatározó észjárásai, a strukturalizmus, a posztstrukturalizmus, illetve a dekonstrukció utóbb többek által történetietlennek ítélt gondolkodásmódjához képest az utóbbi tizenöt-húsz esztendőben szokás valamely »történeti fordulatot« diagnosztizálni.”¹ A kulturális fordulat jóval gyakoribb elnevezés, s más elemeit hangsúlyozza az átrendeződésnek. Hárs Endre egy tanulmányában például így ír róla: „A kilencvenes évek irodalomtudományában az inter- és transzdiszciplináris kitekintés háttérbe szorította a korábbi módszertani vitákat. Míg ez utóbbiak a diszciplína belső egységére irányultak..., a *cultural turn* jegyében álló elméleti tájékozódásnak eleve a sokféleséggel [mármint diszciplináris sokféleséggel – T. J.] van dolga.”²

Bényei Tamás egyik lábjegyzete arra hívhatja fel a figyelmünket, hogy e változás olyan nagy fokú volt, hogy előfordulhat, egy tudós manapság már mentegetőzni kénytelen, ha olyan szótárt, módszereket alkalmaz, amelyek a fordulat előtti irányzatokhoz kötődtek: „Talán különösen hat, hogy manapság valaki még mindig az angolszász nyelvterületen már körülbelül két évtizede, a kulturális fordulat intézményesülése óta elparentált és meghaladottnak tekintett dekonstrukcióval hozakodik elő.”³ Bényei mondata arra is figyelmeztet, hogy különböző nyelvterületeken máskor és másként mehetett végbe az átrendeződés. Bényei bizonyára az újhistorizmus nyolcvanas éveiben kezdődő (amerikai) karrierjére vagy a kritikai kultúrakutatás (*cultural studies*) akkoriban végbemennő egyetemi intézményesülésére utal, míg például Hárs azért a kilencvenes éveket emlegeti a *cultural turn* évtizedeként, mert Németországban a kilencvenes évek közepe táján kezdtek kötetek megjelenni az irodalomtudomány (kulturális) „antropológiai fordulatáról” (*Kultur als Text. Die antropológische Wende in der Literaturwissenschaft* – 1996) vagy kultúratudománnyá való átalakulásának szükségességéről. Az egyik ilyen tanulmánygyűjtemény hazai recenzense, Sándorfi Edina ennek megfelelően kultúratudományi fordulatnak nevezte a változást, s némi meglepődéssel vagy távolságtartással állapította

¹ Hites Sándor: „Hozzáértés, köztudalom, dilettantizmus: történetírás a 19. században”, in: Biczó Gábor–Kiss Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*, Debrecen, Csokonai, 2003. (A kötet címe rövidítve a továbbiakban: Biczó–Kiss, 2003)

² Hárs Endre: „Antropológia és irodalom – mi van a között?”, in: Biczó–Kiss, 2003. 11. A *cultural turn* kifejezés a társadalomtudományok felől érkezett az irodalomtudományba. A róla szóló egyik leggyakoribb szakirodalmi hivatkozás David Chaney könyve: *The Cultural Turn: Scene-setting Essays on Contemporary Cultural History*, Routledge, 1994.

³ Bényei Tamás: „Dekonstrukció és narratológia (és Borges)”, *Alföld*, 2002/12, 48.

meg, hogy a német, illetve a magyar irodalomtudomány fő kérdései és törekvései mennyire eltérőek: „Miközben hazai vezető irodalomtudományi műhelyek a közeledés esélyeit fontolgatják, és különböző mediális színtereken hermeneutika és dekonstrukció dialóguslehetőségeiről kezdenek párbeszédet..., addig a nemzetközi (elsősorban angol-amerikai) irodalomtudományban a kultúratudományi paradigma válik egyre meghatározóbbá.”⁴

A fenti idézeteket, különösen az utolsót olvasva úgy tűnhet, hogy a hazai irodalomtudósok csak az elmúlt egy-két évben figyeltek fel az angol, majd a német nyelvterületen már húsz, tizenöt vagy tíz éve végbement változásokra. Ez nem így van. A *Történelem, kultúra, mediatizáció* című tanulmánygyűjtemény egyik írása meg is említi, hogy erről a változásról, az „irodalomtudományok kultúratudományokká (*cultural studies*, *Kulturwissenschaften*) táulásáról”-ról „a hazai irodalomtudomány közvéleményét (sajnos, némiképp visszhangtalanul) elsőként Szegedy-Maszák Mihály értesítette”.⁵ Szegedy-Maszák hivatkozott 1996-os tanulmánya⁶ (mely előadásként 1995-ben hangzott el) valóban „a nemzetközi [irodalomtudományi] légkör megváltozását”-ra próbálta felhívni a szakma figyelmét. Példákat hozott arra, hogy újabban nemcsak szövegek, hanem képek iránt is érdeklődnek az irodalomtudósok, nemcsak magas irodalmi termékek iránt, hanem a populáris kultúra termékei iránt is, nemcsak az európai irodalom, hanem az Európán kívüli kultúrák szövegei iránt is. A nemzetközi irodalomtudományi légkör megváltozását elsősorban tudományközi és kultúraközi érdeklődéssel jellemezte, s azt is megjegyezte, hogy „ma már elavultnak tekinthető... a szembeállítás az irodalom »külső« és »belső« megközelítése között”: textus és kontextus együttes vizsgálatát nevezte elfogadhatónak.

Bár Szegedy-Maszák tanulmányát talán túlzás az irodalomtudomány kultúratudománnyá táulásáról tudósító írásnak nevezni, abban igaza lehet Kulcsár-Szabó Zoltánnak, hogy „némiképp visszhangtalan” maradt. Ez a megállapítás igaznak tűnik arra az irodalomtudományi közösségre is, amelyet itt Kulcsár Szabó-iskolának nevezek központi mestere, Kulcsár Szabó Ernő után. Például a 2000-ben megjelent *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontja* című monstruózus tanulmánygyűjteményben, az iskola egyik reprezentatív kötetében, melyet azóta már több is követett, egyetlen hivatkozás sincs az 1996-os dolgozatra. Persze egy tanulmány hatással lehet környezetére akkor is, ha nem hivatkoznak rá – ezt nehéz megítélni.

Ugyanakkor azt állítani, hogy „a hazai irodalomtudomány közvéleményét... elsőként Szegedy-Maszák Mihály értesítette” a nemzetközi átrendeződésről, megint csak túlzás. Kibédi Varga Áron például szintén 1996-ban tartotta *A műfajok multimedialitása* című akadémiai székfoglaló előadását,⁷ amelyben a szellemtudományok nyolcvanas évek eleje óta bekövetkezett irányváltásáról beszélt, egyebek közt kép és szó együttes tanulmányozásának előtérbe kerüléséről, valamint a szóbeli és írásbeli hagyományozódás különbségeinek felélénkítő kutatásáról. Tudtommal a mediatizáció kérdése – amely központi jelentőségű a Kulcsár Szabó-iskola mai törekvései számára – magyarul elsőként Kibédi Varga előadásában bukkant fel, bár a most recenzált kötetben nem hivatkozott rá egyetlen szerző sem. Mégsem volt hatástalan: kép és szó együttes vizsgálata, a képek retorikájának és

⁴ Sándorfi Edina recenziója a *Literatur und Kulturwissenschaften* című 1996-os tanulmánykötetről: *Helikon*, 1999/4, 622.

⁵ Kulcsár-Szabó Zoltán: „A közvetlenség visszatérése? Materialitás és mediatizáció az irodalmi kommunikációban”, in: Kulcsár Szabó Ernő–Szirák Péter (szerk.): *Történelem, kultúra, mediatizáció*. Bp., Balassi, 2003. 272.

⁶ Szegedy-Maszák Mihály: „Merre tart az irodalom(tudomány)?”, *Alföld*, 1996/2, 11–14.

⁷ Kibédi Varga Áron: „A műfajok multimedialitása”, in: uő.: *Szavak, világok*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1998. 161–176.

narrációjának kutatása a következő években Bacsó Béla és Thomka Beáta (majd tanítványaik) munkáiban folytatódott, bizonyára Kibédi Varga hatására is.

1995 közepén hangzott el a rádióban az a Bényei Tamással készült beszélgetés, amely végül 1996-ban jelent meg nyomtatásban⁸ – közzétételét kiegészítésnek szántam az éppen zajló kritika-vitához. Itt Bényei hosszan beszélt az angol nyelvterület egyetemein „bekövetkezett... elméleti átrendeződés”-ről, a feminista, posztkoloniális, marxista, társadalmi nemekkel foglalkozó kritika hatókörének kiterjedéséről: „Angliában, Amerikában most már tucatszámra indítják az ilyen kurzusokat az egyetemeken, s ha megnézzük egy angol kiadói katalógust, azt láthatjuk, hogy az irodalomelméleti könyvek kilencven százaléka a posztkoloniális, feminista és fekete irodalommal foglalkozik...” Bényei leírása az angolszász helyzetről csaknem teljesen megegyezik Terry Eagleton szintén 1996-os leírásával, melyet *Literary Theory* című könyvének utószavában olvashatunk.⁹ A különbség talán csak az, hogy Bényei úgy ítélte meg, hogy az új irányzatok részben folytonosak a dekonstrukcióval, az előző időszak vezető irodalomelméleti irányzatával – 2002-ben, már idézett cikkének lábjegyzetében ugyanezt fejtette ki¹⁰ –, míg Eagleton (akinek persze a stílusa is sokkal élesebb és maliciózusabb) azt írta, hogy „a nyolcvanas évek végére a hithű dekonstruktivisták egy kihalt fajhoz kezdtek hasonlítani”. Kettőjük leírása közt még az a különbség, hogy Bényei nem emlegette az újhistorizmust, hiszen az ő fejtegetései a kortárs regényértelmezésről szólnak, s nem az irodalomtudomány egészéről, mint Eagletonéi.

A kilencvenes évek elején a magyar irodalomértelmezők már viszonylag jól ismerték (még ha nem is beszéltek) ezeknek a politizáló irányzatoknak a nyelvét, különben nem nevezhetek volna például Kálmán C. György remek *Megy a juhász a számaron*-elemzésén, pontosabban elemzésparódiáján (1993-ban jelent meg), amelynek szótára és eljárásai a pszichoanalízis, a feminizmus, a nemi szerepek elemzése, a dekonstrukció, a politikai korrektség szótáraiból és eljárásaiból lettek összegyűrva. Majdhogynem azt lehet mondani, a politizáló kritika paródiája hamarabb szólalt meg magyarul e szerző jóvoltából, mint maga ez a kritikafajta. A *Helikon* című folyóirat feminizmus-száma 1994-ben, posztkolonializmus-száma 1996-ban, újhistorizmus-száma 1998-ban, kulturális antropológia-száma 1999-ben jelent meg. A kritikai kultúrakutatásról leginkább a *Replikából* (például a 17-18-as számból, 1995) vagy Wessely Anna szöveggyűjteményéből, *A kultúra szociológiájából* lehetett akkoriban tájékozódni. Az Eagleton által hangsúlyosan emlegetett további irányzatok közül kettő nem jutott *Helikon*-számhoz, a marxista kritika és a kulturális materializmus, ám egy-egy kiemelkedő képviselőjüknek, Fredrik Jamesonnak, illetve Allan Sinfieldnek jelent meg könyve magyarul – nem számítva most magát Eagletont, aki ugyancsak marxista teoretikus.

Eagleton könyve különben, címe ellenére, nem egyszerűen az irodalomelmélet területeinek, kérdéseinek vagy irányzatainak bemutatása (bár az is), hanem – mint írja – „halotti búcsúztatója” is (ez még könyvének 1982-es első kiadásából való megfogalmazás), s javaslat arra, hogy az irodalomelméletet váltsa fel egy tágabb értelmű gyakorlat, a kultúraelmélet, a kultúra tanulmányozása, amely nem áll meg a különálló műalkotások vizsgálatánál, hanem a nyelvhasználatokkal, az életstílusokkal, a társadalmi értékelések-

⁸ Bényei Tamás–Takáts József: „Posztmodern utak a prózában és a kritikában”, *Jelenkor*, 1996/3, 234–242.

⁹ Terry Eagleton: *A fenomenológiától a pszichoanalízisig*, ford.: Szili József, Bp., Helikon, 2000. 191–201.

¹⁰ „Lehet, hogy a dekonstrukció bizonyos értelemben múzeumi tárggyá vált, de logikája, olvasásmódja elkerülhetetlenül beépült a nyelv és szubjektum viszonyáról való gondolkodásba.” Bényei, *Alföld*, 2002/12, 48.

kel, a csoportidentitásokkal, a hatalom kérdésével összekapcsolva tárgyalja őket.¹¹ Bizonyára találhatók arról szóló angol tanulmányok, hogy a *cultural turn* mikor és hogyan érkezett el az irodalomtudományba az angolszász nyelvterület egyetemlein, itteni fejtegetéseimhez azonban elég azt tudni, hogy valamikor Eagleton könyvének első és második megjelenése, 1982 és 1996 között. Egy másik cikkemben¹² már idéztem J. Hillis Millert 1986-os MLA-elnöki megnyitó előadását, amelyben azt állapította meg, hogy „az irodalomtudomány az elmúlt néhány évben váratlan és majdnem univerzális fordulatot tett”, elfordult az elmélettől (amin itt elsősorban a dekonstrukció elméletét kell értenünk), s helyette a történelem, a kultúra, a politika, a nemi és osztályhovatartozás és a társadalmi kontextus kérdései felé fordult.

Az ilyesfajta változások nem egyik napról a másikra mennek végbe, némely tudományterületen gyorsabban, máshol lassabban. Szegedy-Maszák Mihály egy újabb tanulmányában például a *New Literary History* számait vizsgálva az 1990-es évek közepén észlelte az átrendeződést, és Jonathan Culler írását követve másként írta le, mint az eddig idézett szerzők. Nem pusztán az irodalomtudomány témái, kérdései vagy szótára változott meg; az irodalom maga került ki az érdeklődés középpontjából. Szegedy-Maszák szóhasználata is eltér az eddig idézettektől: ő művelődéstudományinak nevezi az itt tárgyalt átalakulást, talán mert olyan átfogó kifejezést keresett, amely magában foglalhatja a *cultural studies*-t, a *Kulturwissenschaft*-et, az *interarts studies*-t és más hasonló irányzatokat is: „A művelődéstudományok napjainkban erősen rányomják bélyegüket a nyugati világ felsőoktatására. Az Amerikai Egyesült Államok egyetemeinek összehasonlító irodalomtudományi tanszékein és programjaiban szinte már alig hirdetnek meg szigorúan irodalommal foglalkozó órát. Ahogyan a művelődéstudományok egyik fiatal amerikai képviselője írja: »az irodalom csak egy szerepkör a sokféle közlési technológia közül.«”¹³ Szegedy-Maszák leírásában a hangsúly arra esik, hogy a figyelem az irodalomról más kommunikációs formák és technológiák felé fordult.

Összefoglalóan azt mondhatom, hogy a kulturális (vagy művelődéstudományi) fordulat emlegetése magyarul az elmúlt években vált ugyan gyakorivá, néhány tudós azonban már a kilencvenes évek közepén figyelmeztetett arra, hogy jelentős átrendeződés megy végbe a nemzetközi irodalomtudományban. Úgy látom, az iskola, amely a *Történelem, kultúra, medialitás* című kötetet kiadta, a legutóbbi időig nem érdeklődött e fordulat (s annak vezető irányzatai) iránt. Ez a megállapítás azonban általában is igaz a hazai irodalomelméletészek többségére. (Az ’elméletész’ Toldy Ferenc százötven éves nyelvújító kifejezése a teoretikus kérdésekkel foglalkozókra.) Ha belepillantunk néhány, az utóbbi egy-két évben megjelent, irodalomelméleti jellegű munkákat közlő tanulmánygyűjteménybe, könnyen megbizonyosodhatunk erről. Az *irodalomelmélet az ezredvégen* (sokat ígérő) című szegedi kötetnek (tizenhatból) egy tanulmánya foglalkozik kultúratudományi kérdésfeltevésekkel (Hárs Endréé);¹⁴ a *Látókörök metszése* című, Szegedy-Maszák Mihály tiszteletére kiadott vaskos kötetben kettő (Abádi Nagy Zoltán érvelése, jelentős angolszász szakirodalom felvonultatásával, a kulturális narratológia mellett, valamint Kulcsár Szabó Ernő érvelése a kultúratudomány ellenében, hol a hermeneutikát, hol a

¹¹ Eagleton, i. m. 201.

¹² Takáts József: „Válasz Szilasi László „Nem ma” című írására”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2003/6, 758.

¹³ Szegedy-Maszák Mihály: „Irodalomtörténeti elképzelések a *New Literary History* című folyóiratban”, in: Veres András (szerk.): *Az irodalomtörténet esélye*, Bp., Gondolat, 2004. 224. (A továbbiakban: Szegedy-Maszák, 2004)

¹⁴ Hárs Endre: „A tigris, amely oroszlánként küzdött. A »kulturális szöveg« metaforájáról”, in: Ármeán Otilia, Fried István, Odorics Ferenc (szerk.): *Irodalomelmélet az ezredvégen*, Bp.–Szeged, 2002. 212–243.

dekonstrukciót állítva vele szembe);¹⁵ a *Keresztvez(ő)dések* című pécsi kötetnek pedig már az alcíme is világossá teszi,¹⁶ hogy tanulmányai döntően a dekonstrukcióhoz kötődnek. Eszemben sincs elmarasztalni ezért a hazai elméletészeket, ettől még e kötetek kiváló szövegek sorát tartalmazhatják, csak jelezni szerettem volna valahogyan a kulturális fordulathoz kötődő írások jelenlétének súlyát a hazai irodalomelméletben.

Tudtommal eddig két olyan kötet készült, amely szembe kívánt nézni a kulturális/kultúratudományi fordulat értelmével és következményeivel: a most recenzált kiadványon kívül még az *Antropológia és irodalom* című terjedelmes gyűjtemény, szintén 2003-ból – néhány tanulmányára már hivatkoztam a cikkemben. Már Az *irodalmi szöveg antropológiai horizontja* című könyv említésekor tisztáznom kellett volna, hogy címében az ‘antropológia’ nem ugyanazt jelenti, mint a már emlegetett ‘antropológiai fordulat’-ban: az utóbbi a kulturális antropológia tudományközi hatására utal, a Kulcsár Szabó-iskola vas-kos kötetében viszont egyetlen hivatkozás sincs mondjuk Clifford Geertz-re vagy James Cliffordra, akik az ‘antropologische Wende’ legtöbbet hivatkozott szerzői. Az antropológia itteni fogalma inkább Wolfgang Iser irodalmi antropológiáját jelenti, amelynek több köze van a filozófiai antropológiához, mint a kulturálishoz.

Az *Antropológia és irodalom* című gyűjtemény nagyra törő programja („Egy új paradigma útkeresése”) azért lett sikertelen, mert összekeverte az antropológia kétféle jelentését. Pedig az irodalomtudomány ‘antropológiai fordulat’-át szorgalmazó legismertebb német szerző, Doris Bachmann-Medick a *Kultur als Text* című kötet előszavában már az elején, egy lábjegyzetben világossá tette,¹⁷ hogy az ‘antropológiai’ elnevezés e könyvben ‘etnológiai’ jelent, s az amerikai kulturális antropológia szóhasználatához illeszkedik, eltérve a filozófiai antropológia német hagyományától.¹⁸ Az előszóban néhány finoman elhatárolódó mondatban foglalkozott Iser irodalmi antropológiájával is. A szerzőnő szerint Iser törekvése – az ‘emberi állandó’ óvatos feltételezésével, s a politikai és kulturális különbségek iránt közömbösen – a közös emberi antropológiai alapminta felfedezésére irányul, márpedig ‘az etnológiai antropológiamegértés fényében megmutatkozik a kockázata az emberi alapminta olyan általánosításának, amely közömbös az etnikai, társadalmi és nemi különbségek iránt’.¹⁹ A már szintén idézett 1996-os *Literatur und Kulturwissenschaften* című kötetben is szerepelt írás (Renate Schlesieré), amely azt hangsúlyozta, hogy a szellemtudományok kultúratudományi megújulása nem sikerülhet, ha szorosan kötve marad a filozófiai paradigmához.²⁰ Ezt én is így gondolom. Az *Antropológia és iroda-*

¹⁵ Abádi Nagy Zoltán: „A szépprózai narratíva kulturális kódjai”; Kulcsár Szabó Ernő: „A külön-bzés megértése avagy olvashatók-e az irodalom kulturális kódjai?”, in: Zemplényi Ferenc, Kulcsár Szabó Ernő, Józán Ildikó, Jeney Éva, Bónus Tibor (szerk.): *Látókörök metszése. Írások Szegedy-Maszáik Mihály születésnapjára*, Bp., Gondolat Kiadói kör, 2003. 11–21., illetve 252–270.

¹⁶ Bókay Antal, M. Sándorfi Edina (szerk.): *Keresztvez(ő)dések. Dekonstrakció, retorika és megértés a mai irodalomelméletben*, Bp., Janus/Gondolat, 2003.

¹⁷ Doris Bachmann-Medick: „Einleitung”, in: Doris Bachmann-Medick (hg.): *Kultur als Text. Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft*, Frankfurt am Main, Fischer, 1996. 56.

¹⁸ Az a két magyar szerző, akik az *Antropológia és irodalom* című kötet megjelenése előtt foglalkoztak antropológia és irodalomtudomány összekapcsolásának lehetőségével, a német szerzőnőhöz hasonlóan használták az antropológia fogalmát. Takáts József: *Antropológia és irodalomtörténet-írás, Budapesti Könyvszemle*, 1999/1, 38–47.; N. Kovács Tímea: „Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány”, *Helikon*, 1999/4, 479–493.

¹⁹ Bachmann-Medick, i. m. 14.

²⁰ Ezt már magyar recenzense is fontosnak tartotta kiemelni: Sándorfi, i. m. 623. Renate Schlesier: „Das Staunen ist der Anfang der Anthropologie”, in: Hartmut Böhme–Klaus Scherpe (hrsg.): *Literatur und Kulturwissenschaften. Positionen, Theorien, Modelle*, Reinbek, Rowohlt Taschenbuch, 1996. 47.

lom utószavát író Kiss Noémi számára egy lábjegyzetben, a konstanzi egyetem *Literatur und Anthropologie* című kutatási programjára utalva felsejlett, hogy e program „némileg különbözik” az irodalomantropológiától (valójában jelentősen különbözik tőle), mégis egy paradigma részeként láttatta (tévesen) az irodalmi antropológiai törekvéseket és a kulturális antropológiától inspiráltakat, például az újhistorizmust.²¹

A kötet Hárs Endre által írott nyitó tanulmányának²² ugyancsak az antropológia két-féle jelentésével gyúlik meg a baja. Mint már idéztem, írása a *cultural turn* felidézésével kezdődik, majd kulturális antropológia és irodalomtudomány lehetséges kapcsolatáról írva bírálja (talán kissé elhamarkodottan)²³ Doris Bachmann-Medick nézeteit, majd áttér – számomra nem teljesen belátható okokból – Cassirer és Foucault felfogásának az ismertetésére. Dolgozatának csaknem a fele *A szavak és a dolgok* antropológiafogalmáról szól, ám az nem derül ki ezeken az oldalakon, hogy a Foucault által használt antropológia kifejezésnek semmi köze sincs a kulturális antropológiához – annál több köze van a filozófiai antropológiához, hiszen a szerző úgy jellemzi az antropológiát, mint az *ember* analitikáját, a „Was ist der Mensch?” kérdése köré épülő gondolkodási keretet. Ha Hárs *A szavak és a dolgok* felől akarta megvilágítani a kulturális antropológia lehetőségeit, akkor inkább a könyv etnológiáról írott oldalaihoz kellett volna fordulnia. Az etnológia Foucault szerint bizonyos értelemben az ellenkezője a (filozófiai) antropológiának: nem az ember általános fogalma felé halad, inkább szakadatlanul „szétszedi” az embert.²⁴

A *Történclem, kultúra, medialitás* című gyűjtemény sokféle témát, kutatási irányt ölel fel, melyek többségét a kultúratudományi fordulat hozta felszínre (újra vagy először), ám nincs köztük a kulturális antropológia és a hozzá kapcsolódó német irodalomtudományos javaslatcsomag. Alig esik szó a gyűjteményben a kritikai kultúrakutatásról is, pedig lehet, hogy ez jelenti a legnagyobb kihívást az irodalomtudomány számára.²⁵ Mielőtt azonban végigtekintenénk a kötetben bemutatott kutatási irányokon, lássuk, hogyan értelmezik a benne olvasható tanulmányok a fordulatot? Hosszabb gondolatmenettel három írásban találkozhatunk: az előszón kívül (melynek a két szerkesztő, Kulcsár Szabó Ernő és Szirák Péter a szerzője) Mesterházy Balázs és Kulcsár-Szabó Zoltán foglalkozott részletesen a tudományos átrendeződés jelenségével. E két utóbbi tanulmány rendkívül mélyreható változásként állítja elénk a fordulatot. Mesterházy írása így kezdődik: „A kultúratudományok előtérbe kerülésének eseményével szembesülve mára már világossá vált, hogy ez az előretörés nem egyszerűen modifikálja az irodalomelmélet alapvető kérdésirányait, de annak önnön kompetenciájára és jelentőségére vonatkozó elképzeléseit is jelentős mértékben újrafogalmazza (vagy akár meg is kérdőjelezheti).” (146.) Mesterházy a kultúratudományokról írt bevezetésében úgy véli, hogy újra kell gondolni az irodalomelmélet alapfeltevéseit az új tudományközi térben, amelyben ezentúl a kutató az irodal-

²¹ Kiss Noémi: „Antropológia az irodalomtudományban és irodalom az antropológiában. Egy új paradigma vázlata”, in: Biczó–Kiss, i. m. 432.

²² Hárs Endre: „Antropológia és irodalom – mi van a között?”, in: Biczó–Kiss, 2003. 11–26.

²³ Azért nevezem elhamarkodottnak, mert „reprezentalista irodalomfelfogást” tulajdonít Bachmann-Medicknek. Valójában azok, akik geertz-iánus módon képzelik el a kulturális antropológiát, nem egy adott kultúra kifejeződésének tekintik az irodalmi alkotásokat (vagy bármely kulturális eseményt), inkább sajátos interpretációjának. Erről írtam Hárs által idézett 1999-es cikkemben is. Lásd a 18. lábjegyzetet.

²⁴ Michel Foucault: *A szavak és a dolgok*, ford.: Romhányi Török Gábor, Bp., Osiris, 2000. Az antropológiáról szóló fejezet: 381–383. Az etnológiáról különösen: 423.

²⁵ Érdemes ennek kapcsán elolvasni Frank Webster előadását szociológia és kritikai kultúrakutatás viszonyáról: „Az információs korszak értelmezése: a szociológia és a kultúrtudományok”, *Kultúra és Közösség*, 2003/4, 15–24. A címben is szereplő kultúrtudományok a *cultural studies*-nak a – bevett fordítói gyakorlatot nem követő – magyarítása.

mat nem tekintheti „a nyelvi viszonyulás kitüntetett jelentőségű formájának” (147.), s nemcsak nyelvi eseményeket kell vizsgálnia, hanem, mondjuk, technikai változásokat is, azaz nem vizsgálhatja az irodalmat „más, nem-irodalmi rendszerek figyelembevétele nélkül”. (146.)

Bár például az irodalomtörténészek többségének normál gyakorlatai felől nézve ez a változás nem tűnik különösebben drámainak, nem nehéz elképzelni, hogy drámaiként hat mindazok számára, akik korábban az irodalomtudomány feladatának csupán az irodalmi szövegek nyelvi teljesítményeinek vizsgálatát tartották, s az irodalmat a nyelv használata különleges fajtájának. Kulcsár-Szabó Zoltán több oldalt szánt tanulmányában a fordulat értelmezésére. Először is a nyolcvanas évek végére teszi „az irodalomelmélet öndefinícióiban... tetten érhető változásokat”, leszögezi, hogy e változások „az irodalomtudomány művelhetőségének intézményeit” is érintették (például az oktatást), s előbb-utóbb Magyarországon is végbe fognak menni: „Nagy általánosságban úgy lehetne fogalmazni, hogy az irodalomtudományok kultúratudományokká (cultural studies, Kulturwissenschaften) táguása a szakma belső és külső meghatározottságainak (válságának) egyik következménye.” (272.) Amennyire tudom, ez új hang az irodalomtudományról szóló hazai beszédben.

Az elmúlt másfél évtizedben különös beszédrendje alakult ki az irodalomtörténet válságáról szóló hazai irodalomelméleti megszólalásoknak. E beszédrend legfontosabb eleme az „irodalomtörténeti olló” szétnyílásának a tézise volt: eszerint miközben az irodalomtörténészek megrekedtek a 19. századi pozitivisták eljárásoknál, az irodalomelmélet korszerű irányzatai egyre inkább eltávolodtak ezektől. Miként az agrárolló azt jelenti, hogy a mezőgazdasági termékek ára alacsonyabb (ha az olló szétnyílik: egyre alacsonyabb), mint az ipari termékeké, úgy az irodalomtörténészi termékek ára is alacsonyabb volt e beszédrendben az elméleti termékek árához képest (s az újabb elméleti termékek ára mindig magasabb volt a régebbiekéhez képest). Úgy látom, hogy e beszédrend funkciója sokkal inkább az irodalomelmélet identitásának kimunkálása volt – ellenfogalmának allegorikus felépítése révén –, s nem az irodalomtörténet-írás tényleges jelenbeli gyakorlatainak vizsgálatára épült. Most pedig egyszerre az derül ki Kulcsár-Szabó Zoltán írásából, hogy nem is az irodalomtörténet van válságban, hanem az irodalomtudomány egésze – méghozzá az irodalomelmélet közelmúltbeli tendenciáinak következtében. Írása ugyanis így folytatódik: „Nyilvánvaló (s ez lehetne a válság belső komponense), hogy az értelmezés tudománya... felfogott irodalomtudomány a dekonstrukció gyakran önfelszámoló minősített módszertanával eljutott egy olyan pontra, amely... lényegében üresbe futtatta a szövegértelmezés applikatív komponensét...” (272.)

A szerző felidézi Paul de Man nevezetes intését, amellyel „az irodalom »kölpolitikája« felé tett... lépéstől óvja” az irodalommal foglalkozókat, majd megállapítja, hogy az irodalomtudomány válságának „külső” komponense („a szak szinte teljes hasznavehetetlensége a munkaerőpiacon”) összefügg „az irodalom »bölpolitikájára« (szövegszerűsége, szövegértelmezésre, poétikára) összpontosított területek (azaz elsősorban az irodalomelmélet) ilyen értelemben vett válságá”-val. (273.) Az irodalomtudomány kultúraelméleti orientációja eszerint – röviden – az irodalom „kölpolitikája” felé való nyitást jelenti, vagy más megfogalmazással: az irodalmi szöveg tudományának a nyitását a történeti, kulturális, etikai ismeretlehetőségek felé. (274.)²⁶ Bár erre Kulcsár-Szabó Zoltán

²⁶ Az utóbbi években én is többször e Bahtyinra és Paul de Manra utaló kifejezésekkel – ‘az irodalom bel- és kölpolitikája’ – jellemeztem az elméleti követelések és az irodalomtörténészi gyakorlatok különbségét. Lásd például: Takáts József: „A kultusz kutatás és az új elméletek”, *Holmi*, 2002/12, 1535–1536., uő.: „Társasnyelvészet és irodalomtörténet-írás”, *Budapesti Könyvszemle*, 2002/4, 369.

írása halványan sem utal, mindez akár azon iskola elmúlt évtizedének utólagos önbírálatként is olvasható, amelyhez ő maga is tartozik. Hiszen ha az itt tárgyalt változás valóban „tetten érhető” volt a nyolcvanas évek végétől, miként írja, akkor az ő iskolája az elmúlt időkben nem volt összhangban a nemzetközi irodalomtudomány mozgásirányával, holott hazai ellenfeleivel szemben éppen ezt hangsúlyozta normaként. Említettem: az iskola, amely a *Történelem, kultúra, medialitás* című kötetet kiadta, a legutóbbi évekig nem érdeklődött e fordulat (s annak vezető irányzatai) iránt. E kötetet tehát úgy is tekinthetjük, mint az iskola kísérletét arra, hogy összhangba kerüljön a nemzetközi irodalomtudományi tendenciákkal.

Bár a Kulcsár Szabó-iskoláról szóló legutolsó, kisebb botrányt is kiváltó elemzés „hermeneutikai iskolá”-nak nevezi őket,²⁷ valójában az iskola az elmúlt fél évtizedben fokozatosan elmozdult egykori identitásától, mindenekelőtt beépítették saját gyakorlatukba a Paul de Man-féle dekonstrukciós olvasás technológiáját, újabban pedig, miként a most recenzált kötet is mutatja, a kultúratudományok némely kutatási irányai, elsősorban a *Medienkulturwissenschaft* felé fordulnak. Ezeknél az irányzati elnevezéseknél azonban fontosabb, hogy kritikusaik, főként Kulcsár Szabó Ernő bírálói, általában úgy látták – függetlenül a szerző vagy iskolája kinyilvánított elméleti elkötelezettségétől –, hogy „az irodalom történeti alakulását minden más létdimenziótól független, csak a saját belső késztetéseitől motivált folyamatként akarják megjeleníteni”, miként Veres András írta.²⁸ Az olyan, az irodalmi kritikában is nagy karriert befutott kifejezések, mint a „világszerű” és „szövegszerű” hierarchikus ellentétpárja, ugyanezt az elválasztást tükrözik. Úgy is fogalmazhatunk, Kulcsár-Szabó Zoltán idézett tanulmányának szóhasználatával, hogy az iskola értelmezéseiben az irodalom „belpolitikájára” összpontosított, s kevésbé érdeklődött a „külpolitikája” iránt, vagy egyenesen elszakítani igyekezett az előbbit az utóbbtól. Nos, ha a bírálóknak igaza volt, akkor a kultúratudományi nyitás a Kulcsár Szabó-iskola számára eddigi gyakorlatuk majdhogynem teljes felülvizsgálatát kell hogy jelentse.

A *Történelem, kultúra, medialitás* című kötet furcsa előszavában sor is kerül valamiféle felülvizsgálatra, meg nem is. Az előszó, helyenként katonáivá váló metaforáival, az irodalomtudomány önállóságára törő veszélyként („okkupáció”, „rátelepedés”) láttatja a „kultúratudományi offenzívát”. Kulcsár Szabó írásait régóta és gyakorta jellemzi az állandósított vitahelyzet fenntartása. E szöveg is úgy kezdődik, mint oly sok írása az elmúlt tízegynéhány évben: a hermeneutika megnevezetlen, hazai, vidékies, tudatlan bírálóival szembeni fölényes polémiaként. Az írás későbbi részében azonban már az új ellenféllel, a kultúrákutatókkal szemben hangzik el a beszéde. Az előszó egyrészt világossá teszi, hogy nagy lépés választja el a hermeneutikát és a dekonstrukciót (melynek „összehangolására” tett kísérletet az iskola és mestere az elmúlt öt-hat évben), illetve azokat az „anti-

²⁷ Horváth Iván: *A hermeneutikai ajánlat. Vitaindító kérdések.* (<http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia/horvath.html>) Az iskoláról tudtommal Horváth Iván előadásán kívül nem jelent meg egyetlen jelentős átfogó elemzés sem, ami – tekintve az elmúlt másfél évtized irodalomtudományában és irodalomkritikájában betöltött fontos, az érintett szakmákat erősen megosztó szerepét – kissé meglepő.

²⁸ Veres András: „A referencia védelmében”, in: Veres András (szerk.): *Az irodalomtörténet esélye*, Bp., Gondolat, 2004. 155. Hasonló megállapításra jutott korábban Radnóti Sándor („A posztmodern zsandár”, in: uő.: *A piknik. Írások a kritikáról*, Bp., Magvető, 2000. 280.) és Tverdota György („A József Attila-kutatás dilemmái”, *Forrás*, 2003/12, 8–9.) is. E megfigyelés legszemlésebb megfogalmazása Havasréti Józseftől való: „...végigvonul a kötetben – mint Kulcsár Szabó Ernő követőinél általában – valamiféle civilizátori düh és módszertani türelmetlenség is: a szerző olyan elszántan nyesegeti le az Ady-líráról a ráragadt valóságdarabokat, ahogy Nagy Péter vágta le valamikor a bojárak szakállát Oroszországban a legenda szerint.” „Az utolsó, ha jó (H. Nagy Péter: Ady-kollázs)”, *Magyar Narancs*, 2003. 08. 13.

hermeneutikai” kultúratudományi irányzatokat (újhistorizmus, rendszerelmélet stb.), amelyeket a kötetben bemutatnak, másrészt lehetségesként kívánja olvasói elé állítani az átmenetet az előbbiből az utóbbiba – még hozzá a medialitás tanulmányozásán keresztül. Szegedy-Maszák Mihály már megjegyezte egy írásában, hogy a *Medienkulturwissenschaft*ot magyarítani kívánó szövegekben „fönnállhat a veszély, hogy az olvasó nem látja a médium fogalmának a körvonalait”.²⁹ Attól tartok, ez a megjegyzés a kötet előszavára is igaz. Szegedy-Maszák kétségbe vonta azt is, hogy volna folytonosság hermeneutika és *Medienkulturwissenschaft* között. Azt nem tudnám megítélni, kinek lehet igaza e vitában, így inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy ez a kérdés alapvetően érinti az iskola identitását, „önéletrajzának” elbeszélését.

Hárs Endre egyik, már említett tanulmányában ismertet egy német (1997-es) vitát a kultúratudományi átrendeződés lehetséges következményeiről.³⁰ E fordulat egyesek számára a szétagolódott humán tudományok újraegyesülésének reményét jelenti, mások szerint viszont az irodalomtudomány elveszítheti benne önállóságát. A vita nyitó kérdése így szólt: elkallódik-e az irodalomtudomány tárgya? Az elmúlt évben magyarul is lejátszódott egy hasonló vita.³¹ Mint látható volt, a *Történelem, kultúra, medialitás* kötet előszóírói e vitában a függetlenségi párthoz tartoznak. Írásuk utolsó két bekezdése azzal foglalkozik, milyen veszélyt jelent a „tradicionális irodalomtörténet” számára a kultúratudomány térnyerése, s milyen közeledési lehetőséget jelent e veszély a hazai „irodalomtudomány párbeszédben alig álló ágazatai” számára. (A megfogalmazás valószínűleg irodalomtörténészek és elméletészek feszült viszonyára vonatkozik.) Azt hiszem, ezt a kérdést a szerzők tévesen ítélik meg. Máshol már írtam arról,³² hogy az irodalomtörténészeknek kevésbé van szükségük az autonomista irodalomfelfogásra, az irodalomtudomány tárgyára, mint az elméletészeknek, s normál eljárásaik gyakran eleve tudományközi jellegűek, ezért lehetséges, hogy az ő gyakorlataikhoz jobban illeszkednek a kulturális fordulat kérdésfeltevései, mint az elméletészekéihez. Talán ez volt az oka annak is, hogy hazai irodalomtörténészek írásaiban korábban jelentek meg a kulturális (vagy kultúratudományi) fordulat némely kérdésfeltevései, mint például a Kulcsár Szabó-iskola írásaiban. Csak a saját, 19. százados szakmánál maradván, mivel ezt ismerem a legjobban, mire a *Történelem, kultúra, medialitás* megjelent, történt kísérlet például egyes műfajok multimedialitásának vizsgálatára,³³ a 19. századi irodalmi rendszer dinamikájának (luhmanniánus) leírására,³⁴ a kulturális antropológiai látásmód irodalomtörténeti bevezetésére,³⁵ az irodalomtörténet-írás írói (fikciós) el-

²⁹ Szegedy-Maszák, 2004. 229.

³⁰ Hárs Endre: „Tigris, amely oroszlánként küzdött. A kulturális szöveg metaforájáról”, in: uő.: *Én – túl a nyelven*, Bp.–Szeged, Gondolat–Pompeji, 2004. 171–174.; illetve a már hivatkozott *Irodalom-elmélet az ezredvégen* című kötetben.

³¹ Lásd Szilasi Lászlóval folytatott vitánkat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 2003/6-os számában. Saját álláspontom Szilasinak írott válaszmom végén olvasható (759.).

³² Takáts, Holmi, 2002/12, 1535–1536.

³³ Porkoláb Tibor: „Néhány szempont az emlékbeszéd műfajának vizsgálatához”, in: Biczó–Kiss, 2003. 225–240.

³⁴ A két legnagyobb szabású vállalkozás két disszertáció: Rákai Orsolya: *Az irodalomtudós tekintete. Az önálló irodalmi társadalmi integrációja és az esztétikai tapasztalat néhány problémája a magyar irodalomban 1780 és 1830 között*, PhD-értekezés, Szeged, 2003.; Szajbely Mihály: *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Akadémiai doktori értekezés, Szeged, 2002.

³⁵ A kultusz kutatásban, legalábbis Dávidházi Péter műveiben, kezdettől fogva jelent volt a kulturális antropológia ihletése, amit csak nyilvánvalóvá tett angol nyelvű könyvének a címe: *The Romantic Cult of Shakespeare. Literary Reception in Anthropological Perspective* (London–New York, Macmillan–St. Martin’s Press, 1998.). Saját ilyen tárgyú cikkemet már idéztem: „Antropológia és irodalomtörténet-írás”, *Budapesti Könyvszemle*, 1999/1, 38–47.

járásainak vizsgálatára.³⁶ Innen nézve kissé megmosolyogtató az a hazai irodalomtörténet-írásról alkotott kép, amit az előszó sugallni próbál („neopozitivisták ábrándok”, „historizáló célelvűség”, „nemzedék- és portrétörténet galériája”), tovább működtetve a beszédrendet, amit egy korábbi bekezdésben – az „irodalomtörténeti olló”-ról írva – már jellemeztem.

A kötet tanulmányainak többsége ismertető jellegű: egy tanulmány, egy kötet, egy életmű, egy kutatási irányzat bemutatása, esetenként kritikai megjegyzésekkel, máskor nélkülük. Az ismertetett témák vagy tudósi gyakorlatok többsége kötődik a kultúratudományokhoz, némelyike azonban alig. Amennyire meg tudom ítélni, Karlheinz Stierle prezentista, műközpontú irodalomfelfogásának, melyet egyik könyve alapján Kékesi Zoltán ismertet, valamint Derrida Freud-olvasatainak, melyeket Bónus Tibor mutat be, kevés közülük van a kultúratudományi fordulathoz. A többi dolgozat a következő témákat mutatja be: Reinhart Koselleck, illetve Jörn Rüsen történelemelméletét, Stephen Greenblatt újhistorizmusát, a szóbeliség-írásbeliség kulturális hatásaival foglalkozó kutatásokat (Havelock, illetve Ong munkásságát), Marshall McLuhan, illetve Friedrich A. Kittler médiatörténeti kutatásait, W. J. T. Mitchell képelemelméletét, Luhmann rendszerelméletét, Umberto Eco tömegkultúra-felfogását. Mint látható, a feldolgozott témák, kutatási irányok többsége, bár nem mindegyike, a kulturális közvetítő közegek elméleti és történeti kérdéseivel foglalkozik. Némely ismertetett mű vagy gondolatmenet már legalább negyvenéves (például McLuhané, Ecóé, Havelocké, Ongé), némelyik az utóbbi évtizedek terméke (például Kittleré, Mitchellé és Rüsené). A régebbiek egyike-másika ma már valószínűleg csak tudománytörténeti szempontból érdekes. Az utóbbi idő médiatudományi és szociológiai kutatásai újra érdekessé tették McLuhan hatvanas évekbeli könyveit, Eco tömegkultúra-felfogása iránt viszont manapság tudtormmal kisebb a kereslet, s lehetséges, hogy a szociológia szókinscének újabb változásai Luhmann kulcsszavait (rendszer, társadalom) is leértékelik.³⁷

A bemutató jellegű írások elkészítését valószínűleg nem az indokolta, hogy a magyar közönséget megismertessék idehaza alig ismert szerzőkkel, kutatási témákkal és irányokkal (bár a könyv hátlapja és előszava ilyesmit sugall), hiszen a bemutatott szerzők, témák és irányok többségének már volt jelentős hazai szakmai fogadtatása. A kötet így inkább az iskola tagjainak tudományos felkészülését, önképzését dokumentálja – mint már írásomból kitűnhetett, az iskola történetének kiemelten fontos pillanatában. A kötet néhány szerzőjének arra kellett vállalkoznia, hogy olyan tudományág vagy kutatási terület eredményeiről számoljon be, amelyet ő maga nem művel, legfeljebb csak olvas. Ez a kényszerű helyzet behatárolta ugyan ismertetésük szellemi lehetőségeit, mégis, úgy látom, általában megfelelően oldották meg a választott feladatot. Szirák Péter például nem foglalkozott korábban történelemelmélettel, mégis, Rüsen-ismeretése korrekt munka. Szegedy-Maszácz Mihály – aki természetesen nem az iskola tagjaként, hanem másik mestereként szerepel a kötetben – nem filmtörténész, mégis, Buster Keaton filmjeinek

³⁶ A társadalomtudományokban általában is módszertani önreflexióval járt együtt a kulturális fordulat: annak vizsgálatával, hogyan változnak s szilárdulnak meg a tudományág műfajai, kánonjai, eljárásai, s ezek hogyan befolyásolják a megismerést és érzékelést. Vö.: Szijártó Zsolt: „»Kulturális rendszer«” – egy fogalom metamorfózisa”, *Tabula*, 2003/6, 216–231., különösen: 219–220. Az irodalomtörténet-írás szakrális nyelvezetének (és olvasásunkat, értékelésünket befolyásoló hatalmának) feltárása a kultusz kutatás egyik fő érdeme. A műveket hosszan lehetne sorolni. Fontosak újabban Hites Sándornak az irodalmi és történetírói alakításmódokat összevető munkái is, például: Hites, i. m. Saját ilyen jellegű írásom: „Megfigyelt megfigyelők”, in: Rákai Orsolya–Z. Kovács Zoltán (szerk.): *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*, Budapest–Szeged, Gondolat–Pompeji, 2003. 134–155.

³⁷ Angelusz Róbert–Tardos Róbert: „Szociológia határok nélkül?”, in: Felkai Gábor, Molnár Attila, Károly, Pál Eszter (szerk.): *Forrásvidékek. Társadalomtudományi tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára*, Bp., Új Mandátum, 2002. 437–438.

befogadástörténetéről érdekes írást tett közzé; mintha csak példázni szeretne volna, nem először, hogy az irodalom értelmezőinek időnként más művészeti ágak alkotásaival is foglalkozniuk kell. A kötetben szereplő írások eltérő színvonalúak. Vannak világos, magabiztos, körültekintő dolgozatok, például (az eddig nem emlegetettek közül) Menyhért Annáé, Fodor Péteré vagy Simon Attiláé, ezek bizonyára jól használhatók lesznek majd az egyetemi oktatásban, s vannak túlbonyolított, megfogalmazási nehézségekkel küszködő, homályos szövegek is, amelyek jellegzetesen kényszerolvasók számára készültek,³⁸ ilyen például Kulcsár Szabó Ernő vagy Lőrincz Csongor tanulmánya.

Mint említettem, a kötetben bemutatott témák és szerzők többségének van magyar nyelvű fogadtatása. Meglepő, hogy a dolgozatok nagy részéből ez nem derül ki. Az ismertető jellegű írások közül mindössze kettő hivatkozik magyar recepcióra, Menyhért Anna Greenblatt-, illetve Fodor Péter McLuhan-írása, az előbbi teljes körűen, az utóbbi részlegesen. Noha gondolatmenetük kifejtése során egyikük sem gondolja tovább vagy vitázik a hivatkozott recepcióval, dolgozataik talán azért is tartoznak a kötet jobb írásai közé, mert ismerik e fogadtatást is. Simon Attila Havelock-, illetve Oláh Szabolcs Ongtanulmányából viszont nem tudhatja meg az olvasó, hogy e szerzők műveinek, az írásbeliség-szóbeliség kulturális hatásai témakörének jelentős magyar recepciója is van, Nyíri Kristóf, Demeter Tamás, Neumer Katalin és mások jóvoltából, önálló kötetekkel és szövegkiadásokkal,³⁹ sőt, a magyar recepció ki is tudta egészíteni e témakör nemzetközi beszáradóját egy magyar hagyományszállal.⁴⁰ A magyar McLuhan-recepció több évtizedes: színvonalas szöveget írtak róla harmincegynehány éve is, és írtak 2000-ben is. Lehet, hogy érdekesebb lett volna⁴¹ McLuhan műveinek az utóbbi években készült jelentős értelmezéseiről írni e kötetben is (mint amilyen Manuel Castellsé, aki a „társadalom maga az üzenet” tézist állította a „médiüm maga az üzenet” McLuhan-i tézise helyébe),⁴² s nem csupán ismertetni hatvanas évek elejei műveit, melyekről már régebben is készültek magyar nyelvű ismertetések és részletfordítások. Halász László közel két évtizeddel ezelőtt megjelent olvasókönyve⁴³ még a recepciójával együtt közölte a McLuhan-művek részleteit: a most recenzált kötetben Bednancs Gábor és Bengi László írása e kontextusra sem hivatkozik. Pedig talán segített volna nekik a „médiüm maga az üzenet” kijelentés értelmezésében, ami kissé elnagyolt tanulmányuk legsikerületlenebb része.

Kelemen Pál Luhmann rendszerelméletét ismertetve szintén nem hivatkozik a kötetnyi terjedelmű, hosszabb ideje folyamatos magyar Luhmann-recepcióra,⁴⁴ csupán egy

³⁸ A kényszerolvasó Daniel Bertaux fogalma. Szerinte „a tudományos diskurzus nem arra lett kitálálva, hogy olvassuk”, s valójában csak kényszerolvasói vannak, egyetemi hallgatók és más kutatók. „A szociológia mint írás”, *Szociológiai Figyelő*, 2001/1–2, 43–52.

³⁹ Túl hosszú lenne a lábjegyzet, ha valamennyit felsorolnám. A szöveggyűjtemény (Havelock-kal, Onggal): Nyíri Kristóf–Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*, Bp., Áron, 1998. Nyíri egyik első tanulmánya, amelyben a szóbeliség-írásbeliség paradigmára hivatkozott: „Hagyomány és szóbeliség”, in: uő.: *A hagyomány filozófiája*, Bp., T-Twins–Lukács Archívum, 1994. 13–47.

⁴⁰ Elsősorban Balogh József és Hajnal István munkáinak újrafelfedezésével. Lásd erről: Nyíri Kristóf: „Hajnal István időszerűsége”, in: Nyíri, 1994. 132–143.; Demeter Tamás: „Egy mű és kontextusa”, in: Balogh József: *Hangzó oldalak. Voces Paginarum*, Bp., Kávé, 2001. 5–23.

⁴¹ A néhány éve magyarul is megjelent McLuhan-könyvről, *A Gutenberg-galaxis*ról egyik recenzió megjegyezte, hogy ugyan régi tartozást törlesztett kiadásával a magyar könyvkiadás, „csak hogy a tartozás mára már elévült”. Demeter Tamás: „Egy régi tartozás”, *Jel-kép*, 2002/4, 78.

⁴² Varga Barbara: „Manuel Castells és a McLuhan-galaxis halála”, *Jel-kép*, 1999/2, 59–74.

⁴³ Halász László (szerk.): *Vége a Gutenberg-galaxisnak?*, Bp., Gondolat, 1985.

⁴⁴ Összefoglalóan lásd: Bangó Jenő–Karácsony András (szerk.): *Luhmann-könyv*, Bp., Rejtjel, 2002. A kötet „Luhmann Magyarországon” címmel bibliográfiát is közöl, miként a magyar recepciót áttekintő cikket is.

részen luhmanniánus szerzőket tartalmazó fordításkötet írásait említi meg.⁴⁵ Egy évvel Kelemen cikkének közzélése előtt megjelent már egy áttekintő tanulmány a német szociológus művészettel kapcsolatos rendszeralkotó munkájáról is.⁴⁶ Hansági Ágnes azt írja Koselleck-kel foglalkozó dolgozatában, hogy „hazai recepciója egyértelműen az irodalomtudomány hermeneutikai reflexiójához köthető” (a hivatkozás Kulcsár Szabó Ernő 1995-ös tanulmánykötete). Valóban köthető ide is, de nem „egyértelműen”. A német szerző magyar befogadása részben politikai esztétikával, tudásszociológiával, illetve diszkurzív politikai elemzéssel foglalkozó szakemberek révén ment végbe: Bence Györgynek a *Geschichtliche Grundbegriff* mintának tekintő műhelye már a kilencvenes évek elején is működött az ELTE-n⁴⁷ (egy nagyobb fejmosásban – megérdemelten – részvételével előadással én is szerepeltem rajta), Karácsony András *Bevezetés a tudásszociológiába* című könyve 1995-ben, Szabó Márton *Politikai tudáselméletek* című könyve 1998-ban jelent meg – mindkettőben olvasható fejezet Koselleck fogalomtörténet-írásáról. E témáról jelentős tudományközi vita is folyt magyarul 2000-ben.⁴⁸ Luhmanntól és Kosellecktől mára több könyv is olvasható magyar nyelven.

A magyar fogadtatásra hivatkozás hiánya valószínűleg megnehezíti, hogy a kötet írásai párbeszédképesek legyenek más humán tudományok magyar művelőivel, akik ugyanezen vagy hasonló témákkal foglalkoznak – ez különösen furcsa egy olyan gyűjteménynél, amely a kultúratudományok interdiszciplináris terében igyekszik tájékozódni. A magyar recepció eltüntetése azt is sugallhatja az olvasónak, hogy a kötetben szereplő témák, szerzők, kutatási irányok hazai bemutatása a kötetet összeállító iskola tevékenységéhez kötődik. Mint láthattuk, ez nincs így. Még az utóbbi évtizedekből való művek esetében is csak kevés: Jörn Rüsent Thomka Beáta *Narratívák*-kötetei mutatták be magyarul (a harmadik és a negyedik kötet), Mitchell képelmélete, a képi fordulat elnevezéssel együtt, a kilencvenes évek közepe óta szerepel hazai művészeti írók és médiakutatók írásaiban, magyarul először tudtommal a Bacsó Béla szerkesztette *Kép, fenomen, valóság* című gyűjteményben jelent meg 1997-ben. Azt hiszem, két szerző van a kötetben, akinek a magyar recepciója valóban a Kulcsár Szabó-iskolával kezdődik: Kittler és Stierle. Mint említettem, az utóbbi szerző gondolatmeneteinek kevés közül van a kulturális fordulathoz. Kittler *Aufschreibesysteme 1800/1900* című művét egyik bemutatója, Mesterházy Balázs, revelatívnek nevezi, s valóban, amennyire meg tudom ítélni, az utóbbi időben leginkább az ő gyakorlata befolyásolta az iskola tagjainak a működését. Fentebb már idéztem „meghonosításának” első bírálatát is. Szegedy-Maszák megjegyzése, miszerint a *Medienkulturwissenschaft* „meghonosítása egyelőre még közelebb jár az ismertetéshez, mint a mérlegeléshez”, s magyar elbeszélése „kevésbé jár saját önálló nyelv teremtésével”,⁴⁹ magyarázat lehet a Kittler művét bemutató Lőrincz Csongor szövegének már említett fogalmazási problémáira is.

Noha, mint említettem, a kötetben bemutatott kutatási irányok javaslatai többségükben jelentősen eltérnek az iskola korábbi (szövegközpontú) gyakorlatától, hiszen e javaslatcsomagok a szövegek (vagy képek) társadalmi-kulturális beágyazottságát hangsúlyozzák, s holisztikus magyarázatokkal dolgoznak (lásd például Rüsennél: 58–59., Havelocknál: 98.,

⁴⁵ Rákai Orsolya (szerk.): *A háló, a halászhok és a halak. Tanulmányok a mezőelmélet, a diskurzusanalízis és a rendszerelmélet és az irodalomtörténet-írás néhány kapcsolódási pontjáról*, Bp.–Szeged, Osiris–Pompeji, 2001.

⁴⁶ Tóth Benedek: „A művészet rendszere Niklas Luhmann szociológiájában”, in: Bangó Jenő–Karácsony András (szerk.): *Luhmann-könyv*, Bp., Rejtjel, 2002. 131–153.

⁴⁷ Bence György: „Márkus és a kulcsszavak”, in: *Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek – tanítványai*, Bp., Atlantisz, 1993. 81–97.

⁴⁸ Szekeres András (szerk.): *A történet szerszámosládája*, Bp., L'Harmattan–Atelier, 2003. 117–180.

⁴⁹ Szegedy-Maszák, 2004. 228.

Ongnál: 133., McLuhannél: 178.),⁵⁰ egy vonásuk azonban mégis kapcsolódhat az iskola régebbi törekvéseihez. Feltűnő, hogy az ismertett irányok jórésze vonzódik a nagy léptékű (például nagy időtávot átfogó), rendszerező történelmi magyarázó modellek felállításához. A szóbeliséggel, (nyomtatott) írásbeliséggel, az újabb médiumokkal egymást követő társadalomfajták (Ong, McLuhan), a lejegyzőrendszerekkel vagy a társadalmi rendszerek differenciálódásának folyamatával óriáskorszakok jellemezhetők (Kittler, Luhmann). Rüssen ismertett tanulmánya egy nagy kultúráközi kutatás tervét vázolja fel, majd „hozzálát a történeti gondolkodás univerzális periodizálásához. Három univerzális korszakot különböztet meg, a prehistorikust, a historikust és a poszthistorikust” – olvashatjuk. Kulcsár Szabó Ernő munkásságának talán leghatásosabb eleme (a 20. századdal foglalkozó irodalmárok körében) szintén egy nagy léptékű, periodizáló magyarázómodell felállítása volt, a költészet/irodalom klasszikus modern, későmodern, utómodern, posztmodern szakaszainak megkülönböztetésével. Egyik kritikusa, Veres András megfogalmazása szerint Kulcsár Szabó műveiben „az értelmezésből kiutasított életrajzi, lélektani, szociológiai és egyéb magyarázatok helyébe... egy sajátos *fejlődéstörténeti elhelyezés* lép, amelynek referenciális bázisát” különböztet, „a posztmodern kánonban helyet kapó bölceleti megfontolások alkotják”.⁵¹ A *Történelem, kultúra, mediatitás* kötetben ismertett periodizáló modelleknek ellenben kulturális a referenciális bázisa.

A kulturális vagy művelődéstudományi fordulat kapcsán a kötetben (vagy az én ismeretésemben) egymás mellé került kutatási irányok persze sok szempontból különböznek, nemcsak a kis vagy nagy lépték alkalmazásában (Greenblatt témái például kis léptékűek), hanem, mondjuk, politikai elkötelezettségüket vagy írásmódjuk személyességét/személytelenségét tekintve is. A szuperelméleti ambíciókkal rendelkező rendszerelmélet meglehetősen távol áll az etnológiai ihletésű irányzatoktól, amelyek az emberi cselekvéseket, alkotásokat a cselekvők értelmezéseinek kulturális kontextusában (vagy abban is) kívánják interpretálni. Amit Wolfgang Kaschuba „kulturalizmus”-nak nevezett,⁵² szemére lehet vetni az újhistorizmusnak vagy a kulturális antropológia által ihletett irodalomtudománynak, de a rendszerelméletnek nem. Némelyik irányzat csak német területen tett szert nagyobb befolyásra az irodalom vizsgálatában, némelyik viszont csak angolszász egyetemeken. Rádásul az elméletek, ha határokon viszik át őket, általában módosulnak, s nem mindig úgy és arra használják őket, amire a határ túloldalán. A kulturális (vagy művelődéstudományi) fordulat irányzatainak hazai érvényesülése még nyitott történet, miként – mint már utaltam rá – a dekonstrukcióé, sőt talán a recepcióesztétikáé is. Ám ha lezárulnak, remélhetőleg akkor sem felejtünk el mindent, amit eltanulhattunk tőlük egykoron.

⁵⁰ Egy példa: „Ong állhatatos szempontjai közé tartozik a kulturális emlékezetre és a diskurzusszabályokra erősen ható tényezők vizsgálata: érvrendszerében ott sorakoznak a politikai, a társadalmi, a szociológiai (sic!), a gazdasági struktúra jellegét, a világkép teológiai, etikai, esztétikai, tudományos mozzanatait érintő megfigyelések.” – írja Oláh Szabolcs (133.).

⁵¹ Veres András, i. m. 156.

⁵² Wolfgang Kaschuba: „Kulturalizmus. Megjegyzések a szociális szempont eltűnéséhez a társadalomtudományokban”, *Replika*, 15–16 (1994. december), 263–277.

ZSIDÓ-E VAGY?

Németh Gábor: *Zsidó vagy?*

(„Zsidóregény”) Ahogyan gyerekkorunkban azzal szoktunk játszani, hogy addig ismételtünk egy szót vagy egy félmondatot, amíg teljesen értelmét veszti, marad a pusztá hangalak, és ez ellenállhatatlan vihogásra ingerel, amely hamarosan röhögőgörcssé dagad – az a kérdés, amelyet Németh Gábor nagyszerű könyve föltesz, olykor értelmesnek és mélynek, máskor egyenesen életbevágónak, megint máskor viszont nevetségesnek és pusztá nevetséges automatizmusnak tetszik. A kérdés Németh regényében rengeteg szí-
nét (és visszáját) mutatja: a borzalommal történő gyermekkori szembesülésből ered, a közösség, a barátság, a szerelem, a család közegében fogalmazódik meg, a „valahová tartozni” vágyának jelölőjeként; a hazához fűződő viszony tisztázását indítja meg, a rejtőzködés és a feltárlkozás dilemmáját lehet belefogalmazni; minden trauma titkos okát lehet mögötte keresni.

De Németh Gábor könyve nem *zsídóregény*. („Zsidóbükk, zsidóvicc, zsidószalonna, zsidóhizlalda...” 97.) Nem a zsidóságról szól, és nem igazi kérdése az, hogy – a főhős? az olvasó? – bárki zsidó-e. Ha nagyon leegyszerűsítő és félrevezető módon kívánnánk fogalmazni – és csakis azért, hogy azokat az olvasókat, akik a könyvet még nem olvasták, némileg tájékoztassuk –, azt mondhatnánk: az elbeszélő-főszereplő kora gyermekkorában (mintegy véletlenül) lát egy dokumentumfilmet, konfrontálódik az iszonyattal, Auschwitz hulláhegyeit és szemüvegraktárait pillantja meg; ez a megrázó élmény a *zsidó* szóval kapcsolódik benne össze. Kész azonosulni az emberi szenvedés és nyomorúság nonpluszultájával, a bűnnel, aminek ilyen szörnyű büntetése lehet; kutatni kezd a benne, családjában, ismeretségi és osztálytársi körében rejlő titok után. Van-e valamilyen esszenciális, valami megragadható, valami biztos tudás, amely megalapozhatja ezt az azonosulást? Hol rátalálni vél ilyesmire (olykor félszavakból, olykor saját maga szötte regényes történetekből, olykor rejtett viselkedésmintákból vagy rokonszenvekből kiindul-



va), hol pedig tagadja ezt a bizonyosságot, vagy amikor szembesül vele (a könyv címében feltett kérdéssel, amelyet szavak nélkül kérdez tőle az a nő, aki olyan csodaszép, hogy az *Énekek énekét* érdemli ki az elbeszélőtől – 110-112. o.), akkor megtagadja: „neked nem”. Aki kérdezi, annak nem. Vagy ha ellenségesen kérdezi, mint az erős fiú a földalattin (74. o.), akkor annak igen.

És amúgy? Ha kérdezed, neked nem. Ha kérdezed, akkor neked igen.

(Vallomás) Németh könyve abba a sorba illeszthető, amelyet Garaczi és Kukorelly kezdtek meg. Ez így túl egyszerű, bár a

Kalligram Könyvkiadó

Pozsony, 2004

182 oldal, 1990 Ft

maga módján bizonyára igaz megfogalmazás. De hát, először is, tudjuk, hogy nem ők „kezdték meg” a sort, nagyon is komoly hagyományt folytattak, amelyet manapság akként rekonstruálunk, hogy Márai biztosan egyik fő tájékozódási pontja lesz. És tudjuk azt is, hogy hárman háromféleképpen tesznek valami hasonlót. (Megint kicsit másként történik mindez Marc Martinnál: ahol a nyelv *idegen*, s ennek elsajátítása ellenpontozza vagy keretezi az elbeszélte történet[ek]et.) A családtörténet és a saját élettörténet „felidézésének” (vagy inkább: megalkotásának) terve mindhármuknál együtt jár a régebbi *nyelven* történő megmerítkezéssel – annak a nyelvnek a kritikájával éppúgy, mint reflektív felidézésével. A gyermekkoruk része az a furcsa, olykor érthetetlen, máskor mulatságos nyelv, a felnőttek külön nyelve, vagy a politika veszedelmes, vészjósló szavai („Állam, titok.”) vagy az „Annyi, meg egy bambi”-féle benyögések. Ez a nyelv kettős szűrőn át jut el a szövegbe. Egyfelől az *innen* látott akkor (de)formálja, másfelől az *onnét* nem vagy féligértett most. Márpedig ezek a nagyszerű szövegek nem akarják láthatatlanná tenni, kiküszöbölni, eltüntetni ezeket a töréseket, – pont ellenkezőleg, egyik tétjük éppen ezek megmutatása: az, ahogyan az egykori én a félreértések, a nem-értések, vagy esetleg éppen a mélyebb belátások hálójában vergődött vagy lubickolt, s ahogyan most tekint minderre.

Mert hiszen vallomásokról van szó: egy nagyon személyes múlt feltérképezéséről, legyen bár az elbeszélő-főszereplő én fiktív vagy „igazinak” hitt-elhittetett. Miféle félelmek, boldogságok, titkok forrása vagy kifejeződése volt az a világ, az a nyelv – és mit lát az emlékező másként, tud-e egyáltalán utólag igazságot szolgáltatni, a titkokat biztonsággal tudja-e felfedni, a félelmeket kinevetni, a boldogságokat kicsinyes ostobaságoknak látni?

Úgy látszik, az efféle elbeszélésnek nem kedvez a lineáris történetmondás. Amennyiben és ahol Németh regénye történetet mond el, az töredékes, időrendje (első látásra legalábbis) szeszélyes; olykor metonimikusan építkezik (az élesztőről a falusi bevásárlás jut az eszébe, erről az otthon elhagyása, az eltávolodás, erről az utazás), máskor egy szó (a spanyol, a tábor) indítja be a (korántsem hagyományos értelemben vett) epizódok sorozatát. Az emlékezet olykor botlik, események egymásba csúsznak, idejük és helyszínük bizonytalanra válik, egy-egy arc leírhatatlannak bizonyul. Ilyenkor megjelenik az elbeszélő – illetve hát mindig is jelen van, de ekkor rámutat saját helyzetére, finoman jelzi az eltelt időt, saját *írói* pozícióját. Párbeszédet nemigen idéz föl, minden szöveg az ő saját szövegébe olvad. Ő a fontos, leplezetlenül és kíméletlenül magáról beszél, magát állítja középre – saját akkori látásmódját, önmagát, amint megbirkózik a külvilággal, amint az lesz belőle, aki; ahogyan *valaki* mindazt megélte, amihez hasonlót (vagy amitől gyökerelesen eltérőt) valamennyien megéltünk. Ezt a ráismerést (vagy éppen idegenséget) biztosítja a hajdani nyelv: a mindennapokban megtapasztalt („forradalmi munkásparaszt kormány”, „dámásnyie zádányije”) vagy a család titokzatos hagyatékából, a sötét múltból érkező („lengyel tojás – zsidótojás”).

Vallomás: mérhetetlenül személyes, szubjektív, voltaképpen átadhatatlan, és közös, mindannyiunké, átékelhető. Ugyanakkor jelentősen módosít a vallomás szabályain; ironikus, nem tár föl sötét rejtelmeket, szétzilálja az élet oksági és időrendi kapcsolatait, az elbeszélő soha nem sajnálja vagy sajnáltatja magát, de főként: nincs meg az a *mag*, amit el kell mondania, amit semmiképpen nem tarthat magában. Éppen ezt keresi.

(*És még egyszer: idő*) A vallomás (vagy emlékezés, vagy mindkettő – ki tudná Németh regényét – regényét? – besorolni) legfontosabb eleme mindig az idő. Valami olyasmiről kell beszámolni, ami *volt*, s azt hitetjük el, hogy amit elmondunk, tényleg *megvolt*. Amikor Németh szövege felszámolja az egyenesvonalúságot és az érintkezést, akkor részint az emlékezés működését imitálja: az asszociáció rendezetlen működését, s ezzel együtt az elme hasztalan kísérleteit arra, hogy rendet csináljon, hogy kordába szorítsa a csapongást. Ré-

szint azonban a fiktitivás kódével fűjja be halványan mindazt, amit elbeszél: hátha mindez nem is így volt, hátha nem is volt; még az is lehet, hogy a képzeletben felbukkanó, elszigetelt arcok, helyek, események vagy akár csak szavak teremtik meg a történetet, megtörténetesülnek, hogy megragadhatóbbak legyenek, s hogy ne árválkodjanak tovább magányosan.

Pedig milyen szépen kezdődik: az első mondat így hangzik: „Mindent előlről kell kezdenem.” (9. o.) Megvan az elbeszélő biztos pozíciója, valaki (akiről később kiderül, hogy történetesen a Gábor nevet viseli, apja pedig Németh), aki nekigyürkőzik, visszamegy az időben, nem akárhonnan kezdi, hanem előlről – tudja, hogy hol a történet eleje, s nyilván azt is, hogy miként folytatódik. Bár a következő mondat („Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer két almafa” – uo.) mintha a mesék világába vinne, valahová távolra, a nem-időbe, az azért világos – bevett írói fogás! –, hogy ez a mesevilág a kora gyermekkoré, valami eltűnt időé, ahonnan – tehát – elindulunk. A kiindulás biztonságát tovább erősíti (mintha csak a tonalitás megerősítése volna valamely zeneműben) az ötödik mondat: „Hallom a tompa puffanásokat, vagyis *akkor* hallottam, *most* meg elképzelem.” (Uo.) S itt, az első lapokon még megannyi biztosítéka található annak, hogy tájékozódhatunk, az idő és az időben álló történetekről számot adó elbeszélő *rendben* vannak. A második részben azután (ahogyan az első rész néhány eleme már előre jelezte) minden borul. Borulnia kell, mert itt következik el a traumatikus pillanat, a haláltábor képeivel történő szembenézés. Valami sokkal régebbi idő rést üt az akkori jelen időn, és meghatározó lesz a jövőre nézve: „ott derül ki, hogy mi a helyzet, hogy ezentúl mihez kell tartanom magam.” (31. o.) S innentől menthetetlenül szétszakad az erősnek hitt lánc: az elbeszélő helyzete elhomályosul, az elbeszélt idő váratlan ugrásokat tesz, a szervezőelv ettől fogva mintha egyetlen szó volna: a zsidó. Vagy nem is – hiszen tudjuk, nem az a kérdés, zsidó vagy-e, hanem a gondolkodás a magányosságon és a társas kapcsolatokon, a kirekesztettségen és a befogadáson, a kegyetlenségen és a társadalom szerveződésén. S ehhez történetek kellene, akárhonnan, az idő bármely pontjáról.

(*Miért Kukorelly?*) Ha valami kicsit zavarhatja az olvasót a *Zsidó vagy?*-ban, az Kukorelly dikciójának jelenléte. Némethnek páratlan stílusérzéke van, mindenféle hangon meg tud szólalni. Amikor egy fejezetben a felnőttkor (már az elismert író életének) jelenetét idézi föl az 1999-es frankfurti könyvvásárról, akkor szépen tekergő, hol emelkedett, hol felsorolós, némileg Nádasra és Krasznahorkaira emlékeztető szép hosszú mondatot kanyarít; amikor egy másik fejezetben összeveti külföldi tapasztalatait a sivár, gondozatlan, közönséges Magyarországgal, akkor inkább esszényelven szól, talán itt-ott Parti Nagy prózája is kihallatszik belőle. A gyerekkor nyelve viszont leginkább mégis Kukorellyé: a sután befejeződő mondatok, a gyakori egyes szám második személy (ez első vagy az általános alany helyett), a gyermek- vagy kamasznyelv vegyítése a felnőttével, a kifejezés nehézségeinek tematizálása apró nyelvi jelekkel („Ennyit tudok, falról a mést, összekaparni róluk”, 127. o.; „Szerintem az fogna menni nekem”, 153. o.; „Az a szó, hogy mártír”, 115. o.; csonka mondatok; olyan töltelékek, mint a „mondjuk” vagy az „és úgy”; az egyetlen rövid mondatból bekezdések stb.). Félreértés ne essék, Kukorelly nagyszerű nyelvet teremtett, s Németh teljesítménye is pazar; minduntalan arra ösztönöz (ismét: Parti Nagyhoz hasonlóan), hogy nézzünk a nyelv mögé, alkossuk meg azt a „valakit”, akinek a szájából mindez elhangozhat, nézzünk körül egyáltalán a nyelvünk portáján, hogy honnan és miért jön mindez. A megszólalás korlátai? Korlátozott kapacitású-kompetenciájú megszólaló? Valami, amit nem akar kimondani? Vagy a mondat dallama, ritmusa?

Csak hát a kérdés az, Németh – aki Kukorelly nagy könyvét, a *TündérVölgyet* mottójául is emeli – miért köt ki éppen pályatársa nyelvéhez ennyire közel. Talán – talál-

gathatunk – Kukorelly megalkotott valamiféle „köznyelvet”, ennek a nemzedéknek és éppen a vallomásnak (a vallomás átalakított, ironikus változatának) a nyelvét? Nehéz tőle megszabadulni? Vagy hasonló élettapasztalatokkal nem is lehet? Vagy rájátszásról van szó? Ami Kukorellynek a „tündérvölgy”, az Némethnek a „zsidó vagy?” kérdése? Vagy csak véletlen, az olvasó felületes összeolvasása, s a különbségek nagyobbak, mint ahogy a túlságosan közeli kortársi olvasás láttatja?

(Sodor) Komolyabb elemzés tudná csak kimutatni, hogy miből adódik Németh könyvének fantasztikus sodrása. Ugyanis – legalábbis e recenzió szerzőjének tapasztalata szerint – letehetetlenül izgalmas szövegről van szó, ugrálni benne vagy félbehagyni nemigen lehet. A történetek burjánzása miatt? Ez csak részben igaz – nem mindig az elmesélt események, hanem a reflexiók, egy-egy esemény vagy egy-egy szó körüljárásai visznek előre. Vagy az elmesélt történetek és reflexiók ismerősége, hogy valahogyan mindezek – legalábbis egy nagyon tágra értelmezett nemzedék számára – a levegőben vannak? Részben nyilván ez is igaz, a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek csak nem akarnak elmúlni, folytonos hivatkozási alapul szolgálnak, világunk alapzatát jelentik, akár tetszik, akár nem. Gyöngé, omlós, rothadó alap, de még mindig ott van. Vagy a nyomozás izgalma? Ez sincs egészen így: Németh szövege belerángat ugyan a címbéli kérdés megválaszolásának (vagy egyáltalán, megértésének) folyamatába, abba a történetbe, ahogyan a gyerek fel fogja a kérdést és a maga módján utánajár – de csakhamar kiderül, hogy nem ez az igazi kérdés, s inkább az a kérdés, hogy mi volna az igazi kérdés. Vagy a pompás nyelvi humor? Az idétlenségek és mély szóviccek, a gyereknyelv és a kamaszos durvaság nyomai? Biztosan ebben is van valami. Mérhetetlenül élvezetes dolog belemerülni ebbe a nyelvi világba, felidézni vagy elsajátítani, megismerni vagy ráismerni. Esetleg a narratív trükkök vadászata? Nem látványos, nem feltűnő, nem olyan nyilvánvaló, mint Németh korábbi szövegeiben, de kétségekívül ez is izgalmas feladat: ráakadni a nézőpont- vagy szemléletváltásokra, rábukkanni az időkezelés (vélt) kulcsaira, a vendégszövegek eredetére és használatukra. Vagy – ha a kérdést mégiscsak komolyan vesszük – az idegenség, a beilleszkedés, tágabbán: a hazaszeretet és a piszkos, zsíros, taszító közeg gyűlöletének megvitatható kérdései? Ez is, igen: a minden ízében, múltjában és jelenében magyar elbeszélő szeretne spanyol, holland, olasz lenni, legfőképp római zsidó – csakhogy a szöveg, amit ír, mégis ízig-vérig patrióta, csak hazafi tud olyan keserűséggel írni hazájáról, ahogyan ő teszi.

Válasz tehát nincs: mindezek a tényezők együtt, és még nyilván sok más járul hozzá a regény sodrásához. Németh igazi mesternek bizonyul: a látszólagos csapongás mögött, a történetmondás és a reflexió tébláboló változtatása mögött szorosra húzott eresztékek, fogaskerekek és csapok vannak valahol: erősen szerkesztett szöveg, nem enged el.

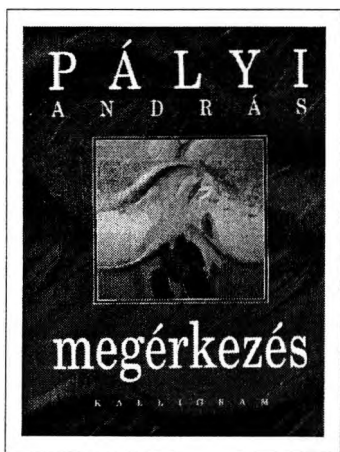
(Zsidó-e vagy?) Zsidó-e vagy? – Sickratman remek dala (?) nyomán ekként lehetne tahó, agresszív, kötözködő kérdéssé fogalmazni azt a komoly és értelmetlen kérdést, amit Németh Gábor könyve föltesz. Tudjuk, hogy nem ez a kérdés, vagy legalábbis, hogy így nem. Németh könyve ezt a kérdést persze nem törli el, csak új dimenziókat ad neki. Arra szólít föl, hogy inkább arra válaszoljunk: érzünk-e közösséget mindazokkal, akik nyomorultul elpusztulnak? Akik valamilyen nem ismert bűn miatt borzalmas büntetésben részesülnek? Akik mások? Akik ugyanolyanok? Akik a családjuk? Akik a történelmünk? Akik a hazánk? És érzünk-e egyáltalán közösséget bárkivel és bármivel? Mi ennek a tartalma? Az összekacsintás, a szeretet vagy az aggodalom? Vagy valami egészen más? És ha mindez (a család, a haza, a mások, az ugyanolyanok és a többi) nem zsidó, hát az is mindegy.

Pályi András: *Megérkezés*

Aki ismeri Pályi András eddigi életművét, nehezen kerülhetné el, hogy a *Megérkezést* olvasva ne emlékezzen az *Éltemre*. Ha pedig az ember nemcsak olvas, hanem kritikát is ír, amelynek – tetszik, nem tetszik – értékítélet kimondása is feladata, nehezen tehetné meg, hogy össze ne mérje a két opust. Az *Éltem a Megérkezés* előtti pályája legnagyobb szabású alkotása, a nyolcvanas évek magyar prózájának egyik csúcspontja. A *Megérkezés* nem is csinálhat mást, óhatatlanul viszonyulnia kell hozzá így vagy úgy, továbbgondolnia vagy módosítania vagy elfordulnia kell tőle valahogyan, tehát a viszonyulás akkor is fennállna, ha az új mű látványosan azt mutatná, hogy semmi köze a korábbihoz. De különben: már hogyne lenne hozzá köze. Ugyanakkor szerintem nem sikerült olyan jól. Ha azt mondom, az új regény nem éri föl a korábbi főmű magaslatait, állításom nyilván indoklásra szorul.

Amikor most az *Éltemről* beszélek, akkor a szerző 1988-ban *Éltem* címmel megjelent, *Két történet* alcímmel ellátott kötetére gondolok. Úgy vélem, az abban szereplő *Éltem* és *Másutt* című szövegeket egy műként is fel lehet fogni, mintegy ikerregényként, és meggyőződésem szerint így a legszerencsésebb olvasni őket, hiszen számtalan módon kölcsönösen értelmezik egymást, ugyanannak a problematikának két dimenzióját adják. (Nem tartom szerencsésnek az 1996-os *Éltem. Másutt. Túl* című, három szöveget egybefogó kiadást, mert a *Túl* című szöveg más jellegű, mint az első kettő.) Az 1988-as kötetben a két monológ kétszólamú regényként áll előttünk. Veronika beszéde (földközeli, beteges víziója, hallucinációja, lázálma) a biológiai, fizikai szintről emelkedik a szellemi felé, Teréz beszéde (misztikus víziója, extatikus elragadtatása) a képzelte égi szerelem magaslatáról néz le a gyarló testre. Az egyik a testi szenvedés irányából indul, a másik a lelki szenvedés irányából, és végül mindkettő ugyanoda érkezik el. Azaz hogy az önmagát megfogalmazni alig képes, az állati kiszolgáltatottság közelébe süllyedő léthelyzet és az önmagára

kifinomultan reflektáló, az isteni érintés közelébe emelkedő léthelyzet ugyanazon dilemma elé kerül. Ugyanis: egyik sem érti önmagát. Ma sem tudnám ezt jobban összefoglalni, mint ahogy a kötetről írott hajdani kritikámban próbáltam: „Amikor Veron a történet végi orgazmusban végre él, örömeiben eszébe jut az élet csapdája: »Hát mindnyájan megdöglünk egyszer.« Amikor Teréz tulajdonképpen életének kikapcsolására törekszik, ezt a »vég« tudatában teszi, mely számára az örökévalóságot jelenti, a boldog egyesülést – végre – Istennel. Veron az énjét akarja kiteljesíteni (ennek felel meg az erotika megoldása: az elélvezés), Teréz az énjét akarja



Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2003
315 oldal, 2490 Ft

száműzni (ennek felel meg a misztika megoldása: az elragadtatás). És életének ebben a döntő pillanatában mindkettő »másutt« van, fölöslegessé válik a teste, azaz fölöslegessé válik az élete, mégis él, ekkor él csak igazán. Mindkettő egyszerre veszi tudomásul a kétértelműséget, azaz »az időt és az időből való kiszakadást«, ám egyik sem érti, ez hogy lehet: »a lélek nem érti önmagát.« (Nappali ház, 1989/1.)

Özv. Magyaré Maday Veronika és Avilai Szent Teréz után most Baróti Dánielnek van feladva a lecke. Kezden valamit az érzékiséggel kapcsolatos tapasztalataival. A szerzői gondolkodásmód nem sokban változott a lényeget tekintve, érvényes rá most is mindaz, amit Pályi eddigi prózájából leszűrhattunk: a testi szerelmen keresztül láthatunk rá itt a spirituális dimenzióra, az erotikus élmény metafizikája erősebb, elemibb, mint a vallásos élményé, pontosabban éppen az erotikus élmény az, amit az igazi metafizikus élménynek nevezhetünk (szemben a kiüresedett vallásossággal). A vallásos misztikánál eredendőbb szerelmi misztikáról való beszéd pedig a „minden egy” élményéről szól. A keresztény tradíció irányából szemlélve nyilván korlátozott, indirekt módon. De nem az az érdekes itt, hogy a keresztény tradíció felől hogyan látszik a testi szerelem, hanem hogy a testi szerelem felől nézve hogyan látszik a transzcendencia. Pályi azt állítja, hogy igazából csakis innen nézve látszik. „Emberi létünk csúcsa, ha úgy tetszik, »értelme«, azaz a maradéktalan beavattatás létünk titkába, amikor tisztán megtapasztaljuk helyünket a kozmoszban: a szerelmi gyönyör pillanata, az orgazmus, amikor nemcsak a test élve, hanem a »lélek« is. (...) Nyilvánvaló, hogy a vallás (különösen azokban a túlfinomult változataiban, ahogy a minket megelőző kultúrák ránk örökölték) természetellenes jelenség, hamis tudat, a kozmikus helyét nem lelő ember lelki pótszere. A vallás elvonja a figyelmünket a lényegről, többé-kevésbé bűnnek tartja az érzéki gyönyört, a valódi dolgok feldolgozása helyett a képzelte kielégülés olcsó mámorát kínálja” – írja a szerző a *Másutt* című elbeszélése kapcsán egy 1985-ben keletkezett szövegében. („A misztika különös kalandja”, *Kalligram*, 2002. december, 3. o.)

Azért mégis változott valamit a helyzet azóta. Veronika a legelesettebbek pozíciójából beseti. Teréz a legemelkedettebb lelkek pozíciójából. Az animális és a spirituális lét végeletei között vibrál az *Éltem* ikerregényének szövege – ahogy annak idején Balassa Péter is megállapította (*Könyvvilág*, 1988. 5.). A mostani figuraválasztást az előzmények ismeretében egyszerre nevezhetnénk logikusnak, egyben kicsit spekulatívnak, sőt provokatívnak, és ugyanakkor veszélyesnek is. A szerző látványosan olyan figurát keresett, aki a lehető legkevésbé látszhat érdekesnek prózája alapkérdéseit illetően. Nem a megaláztatottak és megszomorítottak közül való, akik már pusztá szenvedésükkel transzcendencia után kiáltanak. Nem a lelki gyötrődéssel sújtott istenkeresők közül, akik meg – miközben az ég felé tekintenek – a legmocskosabb földi „bűnökkel” találják magukat szembe. Baróti Dániel a leghétköznapiabb figura, akit csak ki lehet találni. Semmi rendkívüli nincs benne. Egy pártapparatszik, hivatalnok, közönséges, átlagos káder a Kádár-korszakból. Nem nagyon buta, nem nagyon okos, nem akar semmi különöset, külügyminisztériumi kishivatalnok, főkonzulként éri a rendszerváltás T.-ben, akkor aztán hazarendelik. 1930-ban született, 1991-ben hal meg. Apja is pártkáder, anyja ’56-ban disszidál egy másik pasival, ő maga Moszkvában végez, apjától a kádárista bürokraták nyelvét és gondolkodásmódját kapja, a párthűség világképét meg egyfajta kommunista erkölcsöt. Nyelve lingvisztikai értelemben érdektelen, közhelyesen beszél (ilyeneket mond: „azt éreztem, hab vagyok a saját sörömön” – 58. o., „újabbán imádom a nőkön a fekete alsóneműt, főleg, ha Triumph” – 177. o.). Eredetileg a testi szerelemben sem különösebben jártas, de ha Teslár Ákos nem felejtethető, ám nem egészen helytálló félmondata jut eszünkbe („nála [mármint Pályinál] a »nyelvem hatalma« (23. o.) mindig anatómialilag értendő”), akkor azt mondhadjuk, hősünk a szerelmi játékokba elég jól beletanul. Baróti elvtárs ezzel együtt elvileg a szocializmus középszerű „kispolgára”, akitől másfajta megérkezést, mint hogy szó szerint hazaér-

kezik a T-i nagykövetségről Budapestre, nemigen lehetne várni. (A regénycím „hétköznapi”, ha tetszik, profán értelmezése épp ez: a leváltott főkonzul megérkezik haza.) Ha az volt a szerző célja, hogy olyan figurát találjon ki, aki a legkevésbé illik prózájának eddigi világába, hát akkor ez sikerült. Baróti közönségessége, átlagossága, szürkesége jól ki lett keverve. Egy ilyen lény élete és halála csak olyan értelemben lehet érdekes, mint amilyenben Kosztolányi *Halotti beszéde* emlékezik meg az átlagemberről. A figuraválasztás kétségtelenül mehökkentő. Ugyanakkor veszélyes is, mert ez az üres és szürke hős még lázadásra is alkalmatlannak tűnik. Se istenével (nincs neki), se pártjával (végig elfogadja) nem perel, világlátása nem rendül meg (nincs különösebben kimunkált világlátása), se önmagával meg nem hasonul (nem különösebben szereti és nem különösebben utálja magát). Konfliktusai hétköznapi konfliktusok. Ez aztán nem is vallásos figura, és el sem vesztette a hitét, soha nem is volt neki ilyesmije (nincs tehát olyan élménye, amelyhez az érzékiséget viszonyíthatná, ráadásul nevelődésében az érzékiség nem is játszott szerepet). És ezt a figurát kell elvezetni odáig, hogy kilépjen valahogy a hétköznapiokból. Ez bizony nem könnyű feladat.

Az új regény története is ugyanolyan alaposan kidolgozott szociológiai és lélektani szempontból is, mint az *Éltem*. Baróti elvtárs viselkedése és beszéde ugyanúgy mindkét szempontból indokolt és átgondolt, mint Veroné és Terézé. Az új regény ugyanúgy utal a testi öröm mellett a testi szenvedésre is, mint a korábbi (ott a vesegörcs, illetve a testi sanyargatás, itt a visszérgörcs jelenik meg állandóan). Ahogyan az *Éltem* ikerregényében együtt jelent meg az állati, azaz földközeli lét és az isteni, azaz égi világ, itt ugyanúgy együtt szerepel a reális, beteljesült, hús-vér testi kapcsolat (Ica) és a légies, irreális, álomszerű, beteljesületlen vágy világa (Zsuzsa). És ahogyan az *Éltem* ellenbeszédként értelmezhető a keresztény kultúra hagyományos vagy bevett szerelem-, test- és megváltásfogalma ellen, úgy a *Megérkezés* a posztkeresztény kultúra üressége elleni beszédként fogható fel (a „meghalt a megváltás, éljen a megváltás, de nem úgy” jegyében): „Mi egyébben hihetnénk hát, ha nem a testi megváltásban, csakis a testem vagyok én, minden más dísz rajtam és pomádé, még a párttagkönyvem is, csak a testem, az ismeri a titkot, egy másik testre vágyik, hogy az üdvözítse” – olvassuk a 191. oldalon. Mindezt Baróti mondja, és itt (meg néhány más helyen) egy-egy pillanatra reális lehetőségként merül fel a testi szerelem, a testi megváltás és a megérkezés fogalmának azonosítása – míg más helyeken ezt a szöveg jól elbizonytalanítja. (A regénycím értelmezésével részletesen próbálkozott Teslár Ákos – *Élet és Irodalom*, 2003. augusztus 15.)

A *Megérkezés* bizonyos értelemben ugyanúgy páros-történet, ha tetszik, ikerregény, mint az *Éltem*. Veronika és Teréz iker-monológjára emlékeztet az új regényben az a fogás, hogy Baróti Dániel felváltva hol Zengő Zsuzsához, hol feleségéhez, Icához beszél (legalábbis az első hat fejezetben). Veron és Teréz monologizál, hasonlóképpen beszél Baróti is, bár igazából egyikük beszédhelyzete sem tiszta monológ. Veron belső dialógust folytat halott férjével, mostohalányával, Hódi Miskával, Benkő Zolival, Erzsikével és Weymanékkal. Teréz meg önmagával és istenével. Baróti Dániel pedig nemcsak a két nővel, hanem ezen kívül elsősorban apjával és anyjával is. (Radics Viktória vezette be ezzel kapcsolatban a pontosítás szándékával a monodialógus fogalmát – *Holmi*, 2004/2.) Ezek a monodialógusok így valójában sohasem hangozhattak el, hiszen ez nyilvánvaló képtelenség, már csak a hosszúságuk miatt is. Veron lázálmanak elmondása és Teréz víziójának szövege nem is lép ki a tudatáram-folyam medréből. (Balassa Péter hasonlította Veron szöveg-áramlását az *Ulysses* Mollyjának monológjához.) Baróti monológjai azonban furcsa narrációs megoldással kerülnek elénk. A monológokat egy az első hat fejezetben ritkán megszólaló narrátori hang tulajdonképpen függő beszédbe helyezi, idézetként tünteti fel. Ez a narrátor ekkor alig szólal meg, egy-két, főleg a fejezetek elején lévő mondaton kívül leginkább csak azzal mutatja jelenlétét, hogy időnként annyit jegyez meg

Baróti szövegelése közben: „mondta”. Főleg olyankor teszi ezt, mikor Baróti a maga történetében azt idézi, akihez beszél, tehát például a feleségének mondja, hogy: és akkor te azt mondtad, mire a narrátor hozzáteszi: „mondta” (mármint Baróti). A legkomikusabb, mikor hármas „mondtamozás” van, például mikor Baróti a feleségét idézi, aki Baróti öccsét, Alexet idézi, aki valamit mondott („...már akkor a saját ruhái mögé dugdosta az anyja fehérneműit meg harisnyáit, mint aki sejti előre, hogy két-három év múlva ezekkel fog maszturbálni, de ez mind semmi, monda nekem, mondtad, monda, mert az anyád a disszidálása előtti utolsó időkből már csak a saját lázadásával volt elfoglalva...”, 236).

Ezzel a narrátorral – aki aztán az utolsó három fejezetben átveszi az irányítást és harmadik személyben számol be hősről utolsó napjáról, haláláról, majd a két nő találkozásáról – nem csupán az a baj, hogy az első hat fejezetben igazából funkciótlan a jelenléte és sokszor zavaró a megszólalása (erről már beszélt Teslár Ákos és Vadera Gábor – *Alföld*, 2004/3.), hanem az is, hogy a narrátor ténykedése megzavarja Baróti áradó beszédét, és azzal, hogy a végén magához veszi a kezdeményezést, megakasztja a főhőst, megakasztja a történetet. Főlegesen konkretizálja a két monológ helyét és idejét (mindkettő Baróti utolsó napján „mondatik” el, Zsuzsa előszobájában, illetve Barótiék konyhájában, legalábbis ezt a játékot találja ki és adja be nekünk a fikció). Ez a konkretizálás azért is szerencsétlen fogás, mert gyengíti azt az egyébként egyértelmű és nyilvánvaló érzésünket, hogy ennyi szöveg nem hangozhatott el ezen a napon így (ez a képtelenség azonban egyáltalán nem lenne zavaró, ha a narrátor nem kezdene bele a maga ténykedésébe, hanem hagyná a szerző a figurát végig szabadon csapongani a beszédben).

A második kiadástól az *Éltem és a Másutt* című szövegek után szereplő *Túl* című elbeszélésben a főhős, Havas Ármin pap az öngyilkossága után, a halála után beszél „túlról”. Itt is a halálon túlról beszél bizonyos értelemben Baróti, hiszen úgy idéződik fel a két nagy monodialogusa, hogy már nem él akkor, amikor a narrátor mindezt elénk tárja. Ez önmagában nem baj, egyáltalán nem zavaró. Az viszont igen, hogy amikor a narrátor átveszi a szót a hetedik fejezetben, megjelennek a hagyományos párbeszéddek, de ezek sokkal kevésbé elevenek, mint a függő beszédben idézett korábbi szövegek. A legkevésbé szerintem éppen az utolsó fejezet sikerült, ahol a két nő beszélget. Néha egészen valószínűtlenek a párbeszéddek (és ennek a valószínűtlenségnek mint sajátosságnak sem fedeztem fel semmi értelmét). Persze világos, hogy mindezt nem mondhatja el Baróti, legalábbis nem így, hiszen meghalt már. Kár. Mármint az, hogy mégse ő mondja. A halott Havas Ármin is milyen jól mondja. Hiszen ez csak technika kérdése. Ha megmaradt volna végig a két nagy monodialogus egymást váltó rendszere, biztosan egységesebb, erősebb lenne szerkezetében a regény. (Itt szeretném megjegyezni, hogy a szerkezet számos ponton viszont remekül megoldott, jó az, hogy a két szöveg körkörösén zárul, tehát hogy a hősről Zsuzsához való beszéde újraindul a 266. oldalon, és így utal vissza a regénykezdő 7. oldalra, illetve az Icához szóló szövege meg a 282. oldalon indul újra, és így utal vissza a második fejezetet kezdő 26. oldalra. Nagyon szép, ahogy például a kétszólamú mű végső egységét jelzi a Casco-motívum feltűnése egymás után az egyik, majd a másik monológban – a 109., illetve a 111. oldalon. És finom aprómunka eredményét mutatja például a harmadik fejezet és a hetedik fejezet indulása, az, ahogyan a két szöveghely eljátszik a Zengő Zsuzsa névvel – a 65., illetve a 257. oldalon.)

Az újabb novellák közül a *Megérkezés* fogalmilag leginkább a *Szabadíts meg* cíművel, az élethelyzetet és beszédhelyzetet tekintve viszont leginkább a *A világ végén* cíművel érintkezik. Az előbbire az isteni dimenzió jelenléte, a transzcendencia kihívása és az emberi sorssal való megrendítő szembesülés jellemző. Az utóbbira mindezek hiánya. Nem tudom, pontosan hogy van ez, de a Pályi-próza szerintem akkor izzik föl igazán (mint a *Szabadíts meg* esetében), ha valamiféle perlekedő, lázadó, tabudöntőgető, „istenkísértő” vágy hatja át, olyan vágy, amely valahogy a keresztény kultúra bűnösség-fogalmával is érintkezik,

minél inkább, minél vadabban, annál jobb. Ebben a prózában a legmagasabbra tán Veron káromlásaiban emelkednek a mondatok. Ha például bűnös vagy alantas dologként kezelik a választott figurák a szexualitást, akkor a mocskok egyszer csak megszentelődik. Ha viszont a szöveg tétje (némiképpen megfordítva) inkább az, vagy csupáncsak az, hogy a testi szerelmen keresztül jussanak el a figurák – akárcsak áttételesen, félig-meddig hihetően, némi keresettséggel – valamilyen emelkedett dimenzióba, ami a földi világból az égibe emelne, akkor valahogy üresebb ennek a prózának a világa. Mintha a metafizika nélküli sivárság nem valami pozitívra irányuló vágyakozással volna itt feloldható, hanem valami negatív erővel, hogy a tagadásban megmutatkozzon az, amit tagadnak. Ha nem elemi erejű a lázadás, a káromlás, vagy nincs is mi ellen lázadni, nincs mit káromolni, akkor csökken a szöveg feszültsége. Sose az erotika volt ennek a prózának az igazi tétje, hanem a transzcendencia elérése. De miként ez nem egykönnyen érhető el a hagyományos (vallásos) módon, ugyanúgy nem egykönnyen lehet hozzá eljutni a testi szerelmen keresztül sem. Végül is mintha egyik úton sem lehetne hozzá eljutni, csak vágyakozni lehet rá. Kérdés, hogy a legszürkébb-legközségesebb figurák is ugyanúgy képesek-e erre a vágyakozásra, mint a rendkívüli élethelyzetbe került figurák. Most nagyon tudatosan, nagyon is szándékoltan provokatív módon olyan figurát visz el a szerző valamifajta egyéni megváltással is kecsegtető „megérkezés” élményének közelségébe, aki végképp nem sok reménnyel kecsegtet ez ügyben. Mondhatnánk, sem a kellő „hite”, sem a kellő „hitetlensége” nincs meg hozzá. Majdhogynem elveszti magát a dilemmát is, majdhogynem üresen marad benne és körülötte mindenfajta spritualitás, kozmikus élmény, transzcendencia helye. Csak Kelemen Icaban van meg valami természet-vallás, valami pogány napimádat. És ez a fikció szerint elég ahhoz, hogy 1989 karácsonyán (mellesleg vagy nem mellesleg épp Jézus születésekor) átlépjenek ketten a reális világból egy másikba. A fejezetcímek figyelmeztetnek az egész történet kétes (kétséges) kitágíthatóságára: *Messze a feltámadás, Bűnöző istennek, Két karácsony*.

A regényszöveg egésze nem elég meggyőző abban a tekintetben, hogy vegyük-e komolyan például a karácsonyra való utalást, vagy vegyük-e egyértelműen ironikusnak. Mintha valahol a két lehetőség között lenne magára hagyva az olvasó ebben a regényben. Mintha valami erős, elemi erejű dolog hiányozna. Mintha ez a szimpla figura tényleg elég szimpla maradna a regényben. Mintha ennek a szimpla figurának az élete végül is tényleg csak szimpla lenne. És ennyi. Szimpla volt, az maradt, valahová eljutott, már nem volt egészen üresfejű, aztán meghalt. A regény utolsó oldalán azt mondja a narrátor, hogy Ica úgy hordja majd magával az álmait a sírig, mint Baróti Dániel a bűneit. Hát ez nem stimmel. Barótinak nincsenek igazából bűnei (apjának és anyjának igen, de nem neki!). Látnyosan nem lázad (anyja igen!) Sőt, ami ennél is lényegesebb, nem is érez büntudatot, átlagos, vagy inkább jóval átlag alatti szinten van a „magaemésztést” illetően. Ha viszont a narrátor mindezt nem így gondolja, a regényszöveg egészének kellett volna bizonyítania állítását. Mindez nem történt meg. Félreértés ne essék: nem én akarom, hogy ennek a figurának bűnei vagy büntudata legyen. A regény filozófiája igényelné ezt. Ha hősünk, mondjuk, bűnös lenne, felmagasztosulhatna halálában. Így meg csak annyit mondhatunk: „Ismertük őt. Nem volt nagy és kiváló, / csak szív, a mi szívünkhöz közel álló.” Ez sem kevés. De ennek a prózának a természete másfelé nyitott. Baróti figurája a groteszk és az irónia irányába jelölhetne ki Pálynak új utakat. Mondjuk, Gogol és Csehov technikái felé. De Pályi nyilvánvalóan nem rájuk tekint, hanem Dosztojevszkijre. Reményi József Tamás írja, hogy a *Másuttban* Avilai Szent Teréz „Istenhez beszél. Barótinak viszont nincs kihez beszélnie. Pusztulásában nem magasztosul föl. (...) A *Megérkezés* krónikásának sokkal kegyetlenebbnek kellene lennie ahhoz, hogy hőse iránt az olvasóban szánsalom ébredhessen. Aláhullásában Baróti Dániel akkor emelkedhetne föl a szívünkig.” (*Népszabadság*, 2003. augusztus 9.) Valójában van kihez beszélnie ennek a figurának is, hi-

szen két nőhöz is beszél. Mégis van valami a bírálóban. Ellene vethető még ennek az okfejtésnek az a tény, hogy Veron se Istenhez beszél. Igaz, de ő legalább káromolja, mondhatnánk erre.

Ugyan a mennyei atyával nem sok dolga van Barótinak, annál inkább fogva tartja azonban apja és anyja nyomasztó alakja, apjáié még annak halála után is, egészen hősiünnének az Icában való nagy feloldódásáig. A két nővel való kapcsolatában tulajdonképpen a szüleivel való viszonyát is rendezni szeretné. Ica mellett apjával kell megküzdenie, Zsuzsa mellett pedig az anyja emlékét keresi. Zsuzsa lényében és hangjában anyjára ismer, aki '56-ban, huszonhat éves korában magára hagyta (akkor már akár magára is lehet hagyni egy fiút). Zsuzsa felidézi a gyerekkori boldogságot, az anya általi védettséget, ami természetesen rég elveszett hősiünn számára. „Az anyaöl utáni vágy és a halálvágy – a megváltás vágya – a testében és a tudattalan képzeletében összehurkolódik” – írja Radics Viktória. Mindezt motivikusan fölérősíti az a kép, mikor a visszérgörccsben magzatpózt veszi fel egy nagy bőrfotelben. (Érdekes, hogy a Pályi-novellákban eddig nem az anya, hanem az apa tűnt el minduntalan, az ő fájó hiányával szembesültek a korai novellák kamasz-hősei.) Mikor Icához beszél Baróti, akkor viszont sokszor apja jut eszébe. Apja melegsége, hidegsége, elvhűsége. Az az üres világ, amit tőle örökölt és amivel kezdenie kellene valamit. Aztán az apa halálos ágyán kiderül, hogy ez az alak legalább megrendítő szörnyeteg: bűnösnek tartja magát azért, mert anyjának az orosz katonától lévő gyermekét, Alexet a nevére vette, és megbocsátotta anyjának, hogy az orosz felcsinálta. „Atyavilág” – mondja hősiünn erre. (Gyakori szavajárása ez, szinte minden ötödik oldalon elhangzik, olyasmi, mint a „jézusmária”, vagy az „úrsten”.) A Baróti-fiú attól retteg, hogy az ő gyerekei is le akarnak vele számolni, ahogyan ő szeretett volna leszámolni az apjával a lelke mélyén egy életen át. (De ettől nem kell félnie, az ő fiai csak számítógépet szeretnének karácsonyra – 213.o.) Mikor aztán egyszer Ica a becenevén Daninak szólítja, akkor érzi úgy, hogy halott apja árnyéka már végképp elvonult róla (256. o.). Közvetlenül halála előtt meg így fejtegeti feleségének az apjától örökölt világ lényegét: „Nem igaz, hogy minden vágy érzéki. Az a világ, amelyben én felnőttem, nem is ismerte az érzékiséget, csak a társadalmi igazságtalanságot és az osztályharcot. Attól én még tele voltam ábránddal, vágygal, sóvárgással, de eszembe se jutott, hogy érzékiség is van a világon. (286.o.)” Mire Ica azt válaszolja: csak nem gondolja, hogy egy krémesre vágyni nem ugyanolyan érzéki dolog. („Édes fiacskám, egy kis sajtot ennék.”) „Atyavilág!” – mondhatnánk erre. Mondhatnánk nyugodtan azt is, hogy „jézusmária!” vagy „úrsten!”, az is ugyanolyan szekularizált szólás lenne, mely olyan jelölővel szembesít, amely már csakis a hangalakjával emlékeztet eredeti jelöltjére.

A regény szerint Baróti Dániel 1991. április 30.-ról május 1.-re virradó reggel hal meg, épp negyedszázaddal azután, hogy rátalál Icára az 1966. évi május elsejei felvonuláson és belebolondul nyakszirtjének pihéibe. Ki hitte volna, hogy 2003 egyik legelgondolkodtatóbb, az olvasót leginkább megdöbbentő magyar regényét olvasva ebben az ártatlannak vagy inkább komikusnak tűnő közlésben kereshetünk, ha akarunk, némi megrendülést. Mert ennek a nevetséges figurának a nagyon közönséges halála mégis egy (nagyon) kicsit megrendítő tud lenni. Valószínűleg mindössze azért, mert nekünk egy hajszál is elég ahhoz, hogy emlékezzünk. Ahogy a történetbeli rabbi mondaná. Már nem tudják a szertartást, de még emlékeznek rá. Már nem emlékeznek rá, de emlékeznek még arra, hogy valamire emlékeztek. Stb. Avagy érjük hát be a leghétköznapiabb pátoossal: „Okuljátok mindannyian e példán. / Ilyen az ember. Egyedüli példány.”

De az is lehet, hogy mindez nem is egészen így van.

MINT EGY ÚSZÓ SZÍNHÁZ

Visky András: *Ha megH*

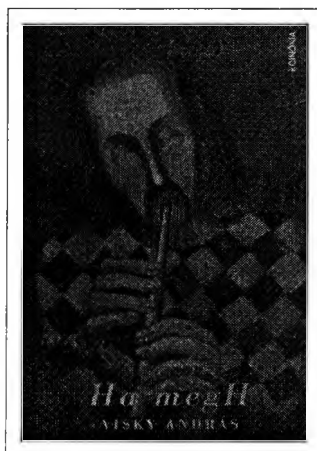
Visky András verseskönyvének lapjain, a sorokban és a sorok között angyalokkal találkozhat az olvasó. Hangsúlyosan testet viselnek ezek az angyalok, mintha ruhát, a Születés Angyala például „lomha asszony, most bukkan elő az oltár jobb oldalán, négykézláb” (*Egy búcsú képei*). Másutt neveket viselnek, mintha testet, és a megnevezésben, ha az a megfelelő helyen történik meg, behelyettesíthetővé válnak nevükkel. Ezekben a helyeken a lámpalázás: lámpalázás, a törékeny profi: törékeny profi, sorolja a szöveg, az angyali nevű Raffael pedig: Raffael, még akkor is, ha a szöveg minduntalan odateszi a név mellé: „született Géza” (*La parole singulière*). Az angyal teste foglalkoztatja tehát a versek szerzőjét, mondhatnánk nagyon rövidre zárva, és álljunk meg itt, legyen szó angyalokról, tárgyszerűen, de akkor talán másképpen kellene kezdeni.

Három „könyvből”, voltaképpen versciklusból áll össze a Visky-kötet, *A szentek életéből*, *Kolozsvári Anziks*, *Ha hinni lehet*, olvashatjuk a betétlapokon. „Töredékek gyűjteménye” – mondja róluk Visky András egy interjúbán. Gyakran előfordul, hogy a versek kezdőmondatai nem a megszokott módon kezdőmondatok: mintha egy beszélgetés közepébe lép-nénk be, kisbetűt találunk a mondat elején, aztán pont, nagybetű, ahogy kell. „A töredékek valamiből vannak, valahova tartoznak, leváltak, lemorzsolódtak, »lepattantak« valahonnan, nem tudom, honnan, én meg egymás mellé helyezem őket, egy egészen más textúrában” – mondja tovább a már idézett interjú.¹ Drámarészletek, amelyek versként is működnek, beszélgetések, talált szövegek, álmok mondatai.

Nélkülünk elkezdődő, idegen szövegek tehát a könyv darabjai, a már zajló beszélgetésbe való belép(tet)és mindig váratlanul történik meg, egy ideig párhuzamosan haladunk a szöveggel. Az idegenségérzetre alighanem szüksége van a könyvnek, hiszen általa jól megkomponált feszültségek jönnek létre, amikor bekövetkezik egy-egy „jelenés”:

olvassuk a szöveget, és hirtelen ott áll egy angyal, például. Ez az angyal teste, ahogy az idegenség megtörik egy pillanatra, radikális idegenséggé válik a közömbös idegenségből; köze lesz hozzá az olvasónak.

Ha nagyon szorosan olvasunk, akkor az is megkockáztatható, hogy ez a jelenés voltaképpen a jelentés alakulásával, fordulataival függ össze. Selyem Zsuzsa veszi észre a kötet versei kapcsán: „nem tudni előre, mikor válik hirtelen



¹ Hegyi Réka: „A rendező barátja és rossz lelkiismerete. Beszélgetés Visky Andrásal”, www.kontextus.hu/hirvero/interju_2004_0429.html

Koinónia Könyvkiadó
Kolozsvár, 2003
133 oldal, á. n.

jelentéssé egy üresnek gondolt »ő«, aki az ablak előtt járkál”,² vagyis: azokon a pontokon, ahol a nélkülünk elkezdődött beszélgetés résztvevőit valamilyen módon azonosítani tudjuk, mondjuk, egy személyes névmás konkrét szövegbeli referenciára tesz szert, olyasfajta fordulat következik be, ahonnan megváltozik a szöveghez való viszonyunk: belépünk egy helyzetbe, történetbe, de nem akárhogyan. Úgy, hogy előtte érzékelhetővé vált számunkra: korántsem magától értetődő, hogy mások történetei a sajátunkká válhatnak.

Mondjuk tehát, hogy belépünk egy történetbe, többé-kevésbé el tudjuk helyezni a szereplőket egy viszonyrendszerben, ahogy egy színpadon is. Ez még nem feltétlenül jelenti azt, hogy a történet idegensége megszűnik, hogy a logikája minden elemében követhetővé válik az olvasó számára. Ezt nevezem radikális idegenségnek. Nézzük például az egyik legerőteljesebb vers, a *Kőkert utca* kezdősorait: „A szomszéd megint áthozta halottait / a mi kertünkbe”. Itt nem töredékszerű a kezdés, mint *A szentek életéből* című ciklus megannyi darabjában, az első mondatból benne vagyunk a történetben. Az eszközök lát-szólag egyszerűek itt is, mint az elhíresült „Ma nem mentem iskolába” regénykezdet vagy egy másik felvezető mondat, „A vonaton még nem volt semmi baj” (Szerb Antal: *Utazás és holdvilág*) esetében. Az idő jelzése és egy viszony jelzése mindegyik esetben. Viskynél egy csavart is találni azért a másik két viszonyítási ponthoz képest: a „megint áthozta halottait” egy abszurd szituáció bejelentése, miközben „a szomszéd”, „a mi kertünk” vagy a verscím, a konkrét kolozsvári referenciával rendelkező *Kőkert utca* az otthonossá tévés mozgását végzi.

Ami az első mondatban csupán az abszurd repedése még, egyre inkább töréssé, szakadékká válik, hiszen épp a megmagyarázhatatlannak tűnő elem részletezése, „testesítése” történik meg a további sorokban, hogy aztán egy utolsó fordulattal a test általában hozzáférhetetlen belsejéig jussunk, amely ebben a versben is titokként mutatkozik meg, radikális idegenként, amilyen az angyal, vagy itt a színház: „Előbb a fiatal apát, azután a két fiút / az ágyások / Közötti ösvényen vonszolta őket a / gyümölcsös / Kőkerítéséig, az emeleti szoba ablakából / lőttünk rá / Az egész család, ne lőjete kiáltozta / nincs élet / Bennük egy szemernyi sem, sorba / kitárta / Mindhárom férfi mellkasát, íme / üresek belül / Mint egy fényárban úszó színház / amelyben / Elfelejtették leoltani a csillárokat / a kora / Hajnalig tartó előadás után”. A „gyümölcsös”, a „kőkerítés”, az „emeleti szoba”, a „mi” potenciális harmonikus történetek darabjaivá válhatnak, a „lőttünk rá” ehhez képest ellentörténet lenne, az üres mellkasok viszont e kategóriák hiábavalóságát mutatják, s a kategóriák hiábavalósága a csoda jelenlétét jelzi a Visky-versekben.

Vannak a radikális idegenségnek különféle applikációi a könyvben, még ha nem is mindig bátorítja a töredékek ilyesfajta kiegészítését elegendő jel. Én [*A Harag Napja*] című szöveget töredék voltában is a hagyományról szóló példázatként olvasom – mely szerint a hagyomány megérintése csak részletek, egy-egy éles felület többé-kevésbé esetleges feltárulása révén valósulhat meg, miközben csak sejthetők a valós méretek: „van a föld alatt egy épület, senki nem tudja, mekkora valójában. Megesett már, hogy a tetőgerinc megakasztotta az ekét vagy kitúrták az állatok valamelyik köcsipkéjét.” Egy másik szöveg pedig, miközben márványoszlopokról beszél, a szerelem mozgulataiban mutatja meg az idegenség változatait: „és mosta is, mint asszonyi hátat és mellkast szokás, más asszonyi hátat”, mondja a vers első részében, majd a végén: „tisztá vízzel hintette meg, mint asszonyi hátat és mellkast szokás, hozzánk tartozót” [*Antikva, Palatino*]. Az olvasó akaratlanul is mozgulatokat keres, mindegyik mozgulatban idegenségre bukkanva, épp a váratlanul felvillantott kontraszt miatt. A jelentések jelenéssé változtatása ez, a monolitikus értelem megbontása, az esetleges tapasztalati szféra beléptetése révén. Egy tanulmány a Bodor-

² Selyem Zsuzsa: „Házsongárdos gesztusok”, *Élet és Irodalom*, 2003. 37. szám

próza talán központi kérdését (a szereplők világához, motivációihoz való hozzáférhetőséget-hozzáférhetetlenséget) firtatva arról beszél, hogy a „tárkonyfű-illat” kifejezés jelöltje tapasztalatfüggő, s ez Bodor Ádámnál is reflektált, hiszen a tárkonyfű-illatot az illető szöveg másik szereplője pénzmaszágként érzékeli.³ Az idegenség efféle applikációja tehát a Visky-vers is, az érintés rejtélyének megmutatása: mintha csupán birtokos személyjeleken múlna ez a rejtély („más asszonya”). Azon is, természetesen, látszik mondani a vers, de nem ilyen egyszerűen, egyértelműen.

Még egy végső applikációról kellene beszélni, a halál idegenségéről. *Ha megh,* mondja a címadó vers, a könyvtestben kis *h*-val, mintha végigmondhatatlan volna ez a történet egyrészt, másrészt mintha valójában szükségtelen is volna végigmondani, hiszen aligha-nem mindenki ugyanarra a szóra gondol a töredékes cím olvastán. A vers ironikus gesztusa, hogy a születést, konkrétan: József Attila *Születésnapomra* című versének formáját idézi grafikai képeben („ha meghalok és kibírom / azokat az otromba / ceremó / niákat” stb.), „rímváró rímrontott” sorokban, ahogy Selyem Zsuzsa mondja: „A szavak úgy törnek szét ebben a rímváró helyzetben, hogy szinte semmi értelmük nem marad, vagyis szép halandzsaszavak keletkeznek (»ceremó«), melyek között szívósan felüti fejét az értelem (»élek«).”⁴ A *Kö kert utcából* ismerős otthonos-távolító gesztusok sorozatát itt is megtaláljuk, a beszélőből például kicsomagolják a formás lelket (képi nonszensz, a jelentett mint halandzsa), hogy mindez konkrét, „testes” magyarázatot, analógiát is kapjon utólag („mint az illatos szalonnát szokás”), közelítés, távolítás, radikális idegenség ismét, ezúttal a halálé.

Évről évre erősödni látszik a kolozsvári Koinónia Könyvkiadó kortárs irodalmi érdeklődése. Alig észrevehetően ugyan, de ezekben az elegáns könyvekben újra körvonalazódik az az irodalmi együttállás, amely közel egy évtizeddel korábban az *Éneklő Borz* című „hangosfolyóiratot” hívta életre. A *Borz* alapítói közül Láng Zsoltnak már két könyve jelent meg a Koinóniánál, Kovács András Ferencnek is készülődik egy újabb kötete a már megjelent *Vásárhelyi vásár* után, és Visky Andrásnak sem ez az első könyve annál a kiadónál, amelynek ő maga az igazgatója. Hosszú távon akár egy irodalmi „középnemzedék” műhelyévé is válhatna a kiadó. Jelenleg talán a „kezdeményezés” és „betetőzés” között áll (Harcos Bálint jól körülírt kifejezései)⁵ valahol félúton, egy olyan viszonyrendszerben, amely a mester és tanítvány viszonyát örök paradoxonként, lezárhatatlanként éli meg: „csakhamar kiderült, hogy az előtte haladó is követ valakit, elé került hát az egyik fordulónál, hogy szemügyre vehesse azt a másikat. De jött mögötte is, tovább, aki az imént még előtte járt, nem ügyelt a felborult viszonyra, megszaporázta lépteit, hogy arcába tekintessen. Az előtte menő egy távoli sziluettet fürkészett maga is, és azon iparkodott egész erejével, hogy ne tévessze szem elől.” (*Tanítvány*)

³ Zsigmond Andrea: „Miből rakjuk össze a hántott nyírfatörzs illatát”, in: Gábor Csilla–Selyem Zsuzsa (szerk.), *Kegyesség, kultusz, távolítás*, Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2002. 263.

⁴ Selyem Zsuzsa: i. m.

⁵ Lásd Harcos Bálint: „Kemény és a köpönyeg”, *Bárka* 2002/2. 107.

Mi, narciszok

Peer Krisztián: Hoztam valakit magammal

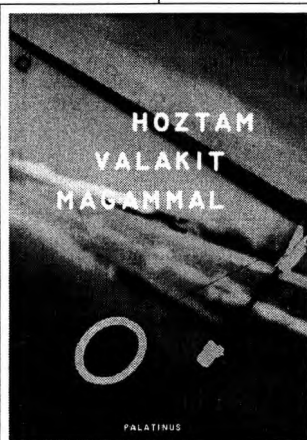
Peer Krisztián új verseskötetével olyan életkorba lépett, amikortól már nem tekinthető többé a kortárs magyar költészet *wunderkindjének*. Bár a kritika eddig is inkább csak konstataulta az ifjú költő virtuozitását, mintsem elkényeztette volna folyamatos figyelmével; a nem túl vaskos fogadtatástörténetben róla kialakult képet úgy tűnik, mégiscsak a kamasz zseni topozsa szervezi. Ez ad tágabb keretet az olyan állításoknak, miszerint a szerző versvilághoz való attitűdje ironikus, tárgyilagos, pontosan lajstromozza a dolgokat, mint egy hivatalnok, szenvedélyesen érdeklődik az én metafizikai alapja iránt, amelynek feltérképezésére a tudat mélyére vezető kalandra vállalkozik. A dolgok leírásának tárgyilagossága egyfelől, a saját tudatra irányuló figyelem másfelől egy olyan totális, a világ megismerésére és átformálására irányuló törekvést sejtet, amelynek hitelességét éppen egy gyermekkor és felnőttkor határán álló, az utóbbi előítéleteivel és ismétlési kényszereivel már szembesülő, de még azoktól mentes, igazabb lírai beszédpozíció biztosíthatja. Ehhez képest az új kötetben Peer belépni látszik a felnőttkorba, s azon belül is elsősorban a férfi-nő viszony pokoli bugyraiban időzik, a hanyatló párkapcsolat egyfajta specialistájaként, aki az otthon langymeleg unalma és a kocsma és haverok közt ingázó, önmagát kereső férfiidentitás felépíthetetlen-

ségét mondja el letisztult poétikai eszköztár segítségével.

A laza verskompozíció, epikumba hajló helyzet-líra és a spontán, depoetizált nyelvhasználat azonban nem egy gazdag szimbólumhálózat kiépítéséhez szolgál háttérül. Peert inkább a tetszés és öntetszelgés logikája vezérli privát ego-színházában. Kedvelt témáit lezser könnyedséggel, a szétírás különösebb vágya nélkül, úri kedve szerint citálja folyton elő, amiről egyik kritikusa annak idején megjegyezte: Peer nem elég érett ahhoz, hogy kézben tartsa saját reflexivitását. Ha nem is értünk egyet ezzel a kijelentéssel, annyi mégis feltűnik, hogy új kötete mennyire távol tartja magát a szövegszervezés akadémikus megrendszabályozásától.

Ahogy a *Bocs* című fejezet egyetlen, laza szövésű írásában is, ahol a költő átlagos estéjének nyomasztó fordulatai közepette a legkevésbé problematikus mozzanatnak a versírás tűnik: „Nem úgy alakul, ahogy alakítom. / A versnek szentelt este. / Ha az érthetetlenségig felpörgetem, / a jelentést sikerül-e

belőle így kicentrifugáznom.” (112.) Mivel a nonszenszbe kifutó, költői akarattól független, spontán belső monológból kifejlődő versnyelv Peer számára elfogadott szövegképző taktika, nemigen bajlódik nyelvinséggel, művészi válsággal, s a versformára vonatkozó reflexió igényére



Új Palatinus Könyvesház
Budapest, 2002
116 oldal, 1600 Ft

olyan választ ad, amely már nem az ezredvégi poeta ductus jól nevelt intertextualitása: „Mi más szervezné a formát, / mint a továbbolvasztás? / Formából nem hiszek a zártban. / Fogj össze, formáló anyag? / Ja, hogy már eleve az? Amit összefogdosok? / Alakoskodni kár? / De én nem tudok másmilyen verseket írni.” (107.)

Peer költészetének markáns ismeretelméleti természetű sajátossága a versvilágon kívüli megfigyelői helyzettel való játéka, egyfajta „transzcendentális ego” tételezése. Ez a transzcendentális ego tudatában van a mindennapi én állandóan ismétlődő pszichikai bonyodalmainak, a folyton visszatérő személyközi csapdák-nak, amelyeknek újabb és újabb apró részletei válnak a poétikai tevékenység anyagává. Az élvetegen neurotikus womanizer és zsidbadt agyú otthonülő, aki a szakítás utáni önsajnálatot, paranoiás féltékenységet és a képzeletbeli maszkok próbálgatását jobban élvezi a szerelem rutin intimitásánál („Kicsi Krisztián igazán sír, nem nyafog, de élvezi: / szerepel és számít”. *A gyávaság*, 28.), valahol mindig pontosan tisztában van a személyköziség obszcén, deficit jellegével. Nincsen tökéletes egybeolvadás, az átmeneti együttlétet, amelynek állóvízszerű nyugalomban kihuny a lázadó kedv, csak az teszi lehetővé, hogy valaki vállalja a kapcsolat terhét, hogy az egyik áldoz, veszít, belefekszik a részbe („Rossz a részben, de rosszabb egyedül...”, *Szerelem*, 20.). Így végül az én másikja egy tetszőlegesen behelyettesíthető valaki lesz, egy szükséglet kivételése, akivel a kölcsönviszonyt az garantálja, hogy a másik is ilyen szükséglet bárki mással felcserélhető kielégítőjének tekinti az ént („Alapvetően / félek a másik embertől, / és tőlem ő, mert ő is ember. / Nem értem, másképp, hogy lehet”, *Sok a jóból*, 10.). A kötet címe (*Hoztam valakit magammal*) is erre a semleges társiasságra utalhat, s erről árulkodik ön-ironikusan/öntudatlanul a *Szakítás* című vers utolsó sora is, ahol szplínes tipródásának végén a megtört szerelmes a neurotikus jellegzetes pózába

vágja magát, s arról képzeleg, hogy szerelmének távollévő tárgya univerzális jelenlétként, mindent látó szemként figyeli őt. Sirámain a szerelmi civódás másikjához intézi, akit a szöveg megszólító modalitás, vocativus segítségével rögzít a szándékolt olvasó pozíciójában: „Megyek lejjebb. A nyugvópontnál lejjebb. Erőltetem. / Szabadság, szorongás, / *amerre tartok*: azt nem hiszem el. / Mélyebbre annál, hogy halljad, / ha a neved nyüszítem: / »(...) gyere vissza!«” (25.) Figyeljünk fel arra, hogy a „nyüszítem” illokúciós indexszel ellátott mondat tartalma („gyere vissza”) idézőjelek közt van, mintha az élveboncolásig menően vallo-másos jelleg ellenére a szenvedésnek csak egyfajta tettetéséről vagy példázatról lenne szó. A távollévő másik nevének helyén lévő három pont pedig egy változó a személyköziség tiszta, aritmetikai képzetében, ahol a másik ember nem egy idealisztikus szerelmi grand recit fénylő ikonja, hanem pusztá funkció.

Az éneknek szüksége van a maga másikjára mint funkcióra, amelynek az a feladata, hogy összefogja az egyedüllét során iszapos, masszaserű állapotba szétfolyt, határokkal és középponttal nem rendelkező saját tudatot. Az ének ez a szétesése, elfolyósodása mindig akkor kezdődik meg, ha elfordul a külső világ viszonyítási pontjaitól, s csak tisztán önmagára koncentrál, önmaga belső tereibe indul arra a bizonyos tudatkalandra („Egyszerű és bonyolult, / és egyszerű újra és bonyolult / és még bonyolultabb, / nincs rajta fogás. / Állandó jelenlét”, *Valami legbelül*, 48.). Ez a tudatkaland azonban végül kudarcba fullad, mivel az én önmagában, külső segítség nélkül nem képes létrehozni az önreflexió állapotát, amelyben a megfigyelő én és a megfigyelt én élesen szétválik és szembeállítódik – csak akkor képes erre, ha egy másik szereplővel osztozik a megfigyelt helyzetén egyfajta teátrális jelenetben pózolja.

Ez a fajta külső nézőpontú reflexió nem új keletű Peernél, sőt, költészetének talán legerőteljesebb újítása. Azonban je-

len kötetében egyrészt a társas börtönből való menekülés eszközévé válik, amely a másik emberrel kapcsolatos kötöttségek egyszerre felszabadító és kegyetlenül rideg kitörését eredményezi („Ott lakni: bevilágított túlvilági bokrok között. / Vagy örökre ezek az emberek, ezek a készletek, / örökre a busz. / Mindenkit legyőztem, érthetetlen / roncs a nádasban, / eldugott helyen, itt lakom; / valahonnan van egy kutyám, / vadászom vele”, *Megnyugvás*, 103.), másrészt egy, a külső nézőpontban megtestesülő, transzcendens, isteni megfigyelővel való kapcsolatteremtés lehetőségét hordozza. Az *Előtti állapot* című versben a beszélő a világot átítató ésszerűség isteni forrásával alkudozik, amelynek tétje végül is az önmagában való elmerüléskor felbukkanó káosz megrendszabályozása, egyfajta középpont, mértékadó origó, az én centrumának, az énné mint centrumnak az adományozása („Gazdám, engedj többet tudnom, / ismerjem fel mozdulataimban a szándékaidat! / Ha nincsen gazdám, valaki mondja meg! / Jelezze hang az origót...”, 97.). Az alkudozás médiuma a poétikai nyelv: maga a vers is egyfajta kommunikáció, amely a közönség/közöség elé lépést és a tudat legbelső rétegének feltárását hozza össze egyetlen gesztusban. A *Szakítás* című versben megfigyelhettük, hogy a másikhoz való kötődés titkának szégyen nélküli meggyónása csak akkor lehetséges, ha a másikat a szöveg a megfigyelő pozíciójába helyezi azzal, hogy a vers olvasójaként szólítja meg. De míg az olvasóközönség és a szerelmi civódás másikja könnyen passzítható egymáshoz, addig az istenivel való kommunikáció a nyelvi munka további finomítását igényli. A beszélőnek szerethető képet kell adnia magáról, tökéletessé kell válnia az isteni transzcendencia szemében, s ehhez virtuozítása segítheti hozzá: a költő/beszélő nyelvi remekléseivel átformálja hétköznapi testét, hogy ne egy tehetetlen és félkész lény álljon szégyenlősen a figyelő tekintet előtt, hanem a színre vitt belső világ látványos pózba merevedett főhőse. A poétikai önteremtés itt annyira széles ha-

tókörrű, hogy még a feminin másik jelentésfosztó világában csapdába esett test tehetetlenségét is képes barokkos piétai pózzá változtatni: „...libabőrös test / elárvulva a másik takargatása által / se szép, se férfias, se gyermeki: / lemeztelenedésben kiszenvedett.” (*Augusztus*, 80.), vagy: „...azért a sírás, hogy lerakjam / a visszafoglalót – / anyává teszek férfiatlanságommal.” (*Bocs*, 110.) Ez a lacani *stade du miroir*, a tükörstádium, amelyben a gyermek a tükörben magát nézi elbűvölve a képmás erejétől, amely teste széthullott darabjainak (*le corps morcelé*) helyére egy kontúrokkal rendelkező tökéletes imágót, egy ideális ént állít. Azonban a gyermek a tükörben nem egyedül van, hanem egy nő, az anyja ölében ül, ahogy a piétai Jézus is anyja térdén fekszik Michelangelo szerint – az anyja és a fiú ezen ketőse pedig túl teátrális ahhoz, hogy fel ne keltse a gyanút: a jelenet figyelő tekintetre apellál, az atyai istenére vagy isteni atyáéra és a szöveg esztétikai élvezetében elmerült közönségére.

Míg Peer korábbi munkái elsősorban a költői képesség és az érzéketesen megidézett generációs hangulat, egy érdekes lélek belső életébe vezető kirándulás alapján tartott számot érdeklődésre, a *Hoztam valakit magammal* című kötetben egy átfogóbb ismeretelméleti megközelítés bontakozik ki, amely a lírai én és az olvasó közti viszonyt, a személyközi dialektikában szereplő én-te pozíciókat, a transzcendenssel való kapcsolatteremtés lehetőségét és az én narcizmusának következményeit érinti. Azonban Peer szövegére itt a metaforák, rímek és más poétikai eszközök gyér előfordulása jellemző, amely így az érdek és érdeklődés nélküli jellegtelenység és szabadság érzését kelti. Hasonlóan a kortárs irodalom más szerzőihez (Hazai Attila, Borbély Szilárd, Háy János), minimalizmusa nem programszerű neoavantgardizmus eredménye, hanem a nyelvhasználat egyfajta ösztönös letisztulásáé. Ilyen értelemben csalódást kelthet azokban, akik életművét egy egyre erősödő költői önkifejezés dokumentumaként kívánják látni.

A tökéletes hiány színei

Keresztury Tibor: *Bejárat a semmibe*

A címlap figurájából csak a láb és a kabát látható. Amint elrugaszkodva elmenőben éppen jobbhoz készül zárni a bal. A terep, mely az ugró lépés háttereként szolgál, talán a föld. De az sem kizárható, hogy az ég, melynek kékje már megszűrte a zöldet. A láb alatt tátongó semmi színeket kap, az elszíneződés pedig a színezettet megfigyelhetővé, vizsgálhatóvá, szavakkal körüljárhatóvá teszi. Keresztury Tibor *Bejárat a semmibe* című könyvét 2003-ban jelentette meg a Magvető Kiadó. A kötet szerzőjének az *Élet és Irodalom* „Villanófény” rovatában hétről hétre olvasható írásait gyűjtötte egybe. A hetven darabból álló próza-fűzér egy-egy szöveg címének kiemelésével (*Az utolsókat rúgja, Győzelmi esélye volt, Előlép a múltból, Mindegy neki, Úgy maradt*) tagolódik fejezetekre. A kisprózák sorrendbe rendezése és a témakörök csoportosítása mellett az elbeszélésláncba mintha egy narratív szál is beleszövődne. Az utolsó írások – *Az öregkor kezdete, Az út vége* – a könyvet a lánc megszakadásával, felfüggesztésével, a narrátort pedig egy életszakasz lezárulásával szembe-sítik.

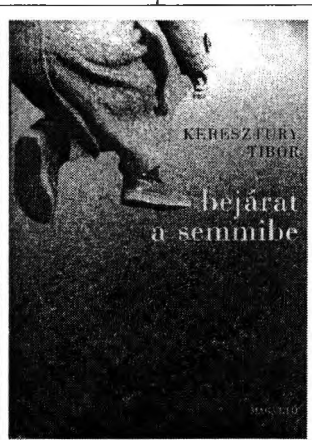
A kötet „bejáratában” a „beköszöntő”, *Boldog új év* címet viselő írás fogadja az olvasót, melynek formanyelvét a további szövegek nyelvi modalitása is megőrizni látszik. A rövid, világos tagmondatok ritmusuk, zeneiségük által képesek strukturalni, csattanóval lezárhatóvá tenni a kisprózákat. A nagyjából egyforma, másfél-

két oldalas terjedelmű írásokat ez a sajátos ritmus körhintaként pörgeti, megnyitva a játékeret az ismétlés retorikai alakzata előtt. Az olvasó felé fordított kisvárosi és budapesti terek, a pláza, az intercity, a szonvégi lepusztult strand, a debreceni piac, a tömött tízes busz, a füledt vasúti váróterem – a mindennapok ismerős és ismétlődő szituációinak, figuráinak, képei-nek megidézésére válnak alkalmassá. Am ahhoz, hogy mindezen dolgok egy kötet szerkezetépítő, szövegvilágokat létrehozó elemeivé váljanak, egy olyan pillanat beállta szükséges, melyben „a már vagy tízezerszer látott, hirtelen felfedi lényegét.

Váratlanul témává nemese-dik. Valódi mivoltában is megmutatkozik. Valami, ami eddig, mintha nem is volna, beolvadt a város-képbe, vidáman lesújt egy bunkóval: itt vagyok.”(71.)

Az eredetileg külön-külön olvasható rövidprózák egymás mellé/mögé kerülésével jól kivehetővé és megfigyelhetővé válik az a viszonylag egységes megszólalás- és írásmód, mely a kötet szövegvilágának talán egyik legfontosabb karakterjegyeként mutatkozik meg. „Egy hang nagyon el van kapva” – idézi a fül-

szöveg Esterházy Pétert egy korábbi Keresztury-kötet kapcsán. A *Bejárat a semmibe* írásainak hangfekvését elsősorban a műfaji variabilitás, a merev formai kategóriák közötti határok felnyitására, átjárhatóságára irányuló törekvés alakítja. A hagyományosan publicisztikai



Magvető Kiadó
Budapest, 2003
168 oldal, 1200 Ft

műfajként jegyzett tárcsa, riport, karcolat, tudósítás vagy glossza így mozdulhat el a szépirodalmi igényű kispórázai formák felé. „Az a fajta műfaj vagy szövegtér érdekel, ami a megjelenő tárcákhoz, publicisztikákhoz, kommentárokhoz képest kockázatvállalóan, intenzíven személyes, erős önkritikus őszinteségen alapul” – nyilatkozza egy interjúban a szerző. A *Bejárat a semmibe* szövegei a műfaji határátlépések mellett az író sok személyessége és a narrátor folyamatos reflektivitása által is eltávolodni látszanak a napisajtó formakövetelményétől.

„Megfigyelő két teljes napot kihagyott a figyelésből, vagyis hát a létezésből, lévén ez a kettő nála ugyanaz.” (63.) Az önmagát leggyakrabban megfigyelőként, krónikás-ként, esetenként tudósítóként aposztrofáló elbeszélői hang általában harmadik személyű elbeszélői alanyként szólal meg. Ezen grammatikai forma az önelemző, helyzet-elemző reflexióknak kedvez. Ezt a folyamatos „önkontrollt” a film és a fotó technikáinak, eljárásainak a beemelése is felerősíti. Egy-egy életkép apró részleteinek kinagyítása és analizálása, egy hirtelen történés mozdulat-szegmentumainak kimerevítése, majd továbbpörgetése a szövegtereket a nem nyelvi műfajok felé is megnyithatóvá teszi. A narrátor kameramanként szűkíti és tágitja a perspektívát, helyez fókuszba figurákat, rendez meg helyzeteket, irányítja a befogadói tekintetet: „A látószög először nagytotál legyen: a megfigyelő ennek érdekében a szülők csoportjánál feljebb helyezkedik.” (49.) A nem ritkán szociografikus igényű pillantfelvételek tematizált nyelvi közvetítettsége, illetve a narrátor folyamatos önellenőrzésének tapasztalata a megfigyelő/megfigyelt szerepek körforgására, felcserélhetőségére is rámutat.

A kamera mozgása, egy élethelyzet ki ragadott mozzanata és megvilágítása, a vissza-visszatérő témák az elbeszélő szociális érzékenységének a jelölőivé válnak. Akiire szívesen közelít: a társadalom peremére szorult lecsúszottak, céltalanul kóborlók/ leledzők, visszaesők. A politikai közbeszéd szintjén is állandóan jelenlévő társadalmi problémák tematizálása által a

szövegek a publicisztikához közelítenek, hogy aztán a napisajtó műfajától a szépirói eszközök segítségével távolodjanak el. A kötet legsikerültebb darabjait mégis azok a szövegek jelentik, melyekben a közírássá váló igény, a publicisztika közvéleményt alakítani kívánó törekvése visszaszorul (*A bokorban ül, Frontális támadás, Záróra, Megfordul*). A személyes hangvételű, a magánélet miliőjébe helyezett mikrotörténet, helyzet vagy életkép társadalmi-politikai nagytotálba való átfordítása ugyanis éppen azt az eredetiséget hajlamos elnyomni, mely a Keresztury-szövegek jellegzetes ironizáló hangvételét jellemzi. Ilyenkor a különböző nyelvi regiszterek sikeres működtetését, egymásba játsztatásának összhangját a közhelyesség határát súroló beszédfordulatok zavarják meg. Például a vidéki város főterén felbukkanó, a múltból előlépett öregúrról festett portré esetén, „akin furkósbottal, bikacsökkal, láncaltakkal áttiport az élet: megalázta, kifosztotta, és ő mégis a felszínen maradt”. (85.)

A rendező/tudósító/megfigyelő/riporter pozíciója, melyet a különböző helyszíneken, élethelyzetekben elfoglal, a megfigyelt tárgyakhoz, eseményekhez, figurákhoz való viszonyát is meghatározza: „Megfigyelő húsvét hétfőn úgy helyezkedett el, hogy lehetőleg mindent lásson, őt viszont ne lássa senki (...) Egy sűrű bokorban foglalta el a pozíciót, székek, dohány és újság; a semmittevéshez minden feltétel adott.” (15.) Az írás feladata, az üres papír kitöltésének kényszere az elbeszélőt folytonos készenléti állapotba helyezi. A megfigyelés mint cselekvés és létállapot a megfigyelttel szembeni distanciát feltételez. Legyen szó utazásról a tömött buszon, húsvéti locsolkodásról, szezonvégi strandolásról vagy a gyerek iskolai szerepléséről, a narrátor számára a kívül- és félreállítás alapvető léttapasztalatként köszön vissza. Az önmagára és a tárgyra, szituációkra irányuló folyamatos reflexió hatására a megfigyelési pozíció magaslessé változik, ahonnan a mindennapok történéseinek legapróbb mozzanatai is szemrevételezhetővé válnak. A leleskődő, lesbenálló, voyeur-attitűd, mellyel megfigyelő megfigyelthez

közelít, a szenzuális tapasztalatot a látás/láttatás funkcióira redukálja. A tekintet, a szem, a kamera lencséjének működése által az olvasó elé léptetett alakok vizsgálható objektumokká válnak. Az érintkezés, a testi érintés hiánya a „terep” élőanyag-készletével (147.), az emberi tényezővel (147.) való kapcsolatot a megfigyelésre, szemmel tartásra szűkíti. A narrátor által vizsgált, filmezett alanyok karakterei egy ezredvégi városlakó értelmiségi optikáján átszűrődve érkeznek el a könyv fölé hajoló olvasóhoz. A nagyfokú nyelvi önreflexió és az expliciten is megfogalmazott szerep, melybe a megfigyelő önmagát helyezi, a befogadói optikát az elbeszélői hangra irányozza. Keresztury olyan kisfilmeket forgat, melyeknek szereplői mindvégig némák maradnak. Helyettük a narrátor az, aki beszél, elemez, kommentál, és tesz önvalloást a láttatott ürügyén. A néző/olvasó számára pedig a film végére sem derül ki például, hogy a végeláthatatlan földeken magányosan szántó-vető emberalak (*Ember a tájban*) vajon tényleg annyira tragikus-

nak látja-e a ráosztott szerepet, ahogy azt a rendező kamerája a néző felé közvetíti.

A kötet címadó szövegének középpontjában egy funkcióját veszített belvárosi kapu áll. Az épületet, mely egykor körbevette, lebontották: „Ami volt, arra rámennek a bulldózerek, a múlt helyét behintik sóval a tendert elnyerő, szakavatott kezek. Ez a kapu is meg fog szűnni közelelen. (...) Nem lesz min bemenni az emlékeket őrző semmibe.” (69.) A Keresztury-szövegek figurái számára a beépítésre váró terület magányos kapuja a cél- és tervnélküliség, az értelmetlen várakozás, a mozdulatlan dermedt idő metaforájává válik. Életerük erre a kapura korlátozódik, ahol *a nem történő történetek* (127.) hőseivé válhatnak. A kötet kisprózái a semmi szóba hozásával, a mindennapok semmiségeinek témává nemesítésével a bejárat mozaikkockáit tónusokkal látják el. A tárlatlátogató olvasó számára pedig a kirajzolódó képek a kapuban való toporgás, szöszmötölés átmeneti időszakát teszik színesebbé.

A Jelenkor szerkesztői
minden hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát november 25-én, 16 és 18 óra között
várják a folyóirat iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.

Regénnyé stilizált szociográfia

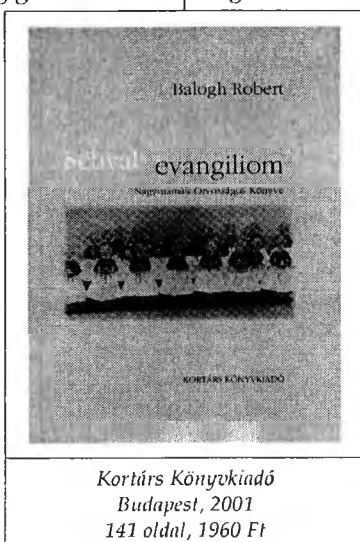
Balogh Robert: Schwab evangiliom. Nagymamák Orvosságos könyve

Balogh Robert *Schwab evangiliom*a regényt, regényes szöveget jelez. Akad ugyan némi tapasztalatunk arról, hogy a magukra valamit is adó posztmodern regények rendre újraértékeltetik velünk a definíciókat. A szövegegységeket önmagukban és kompozíciós rendszerükben egyaránt vérbően elevennek érzékeljük, ha azonban „regényben akarjuk látni” mindezt, némi habozáson kapjuk magunkat. Azt is nyomban tisztázhatjuk, nem valamiféle hiányérzet okozza ezt. Legalábbis nem átlagos hiányérzet. Érdekelte ugyan nem tesznek bennünket az olvasottak a svábság dolgaiban, olvasóként mégis mindvégig fennmarad

bennünk egyfajta „schwabikus” figyelem. Elbeszélő költeményre, eposzi formulákra utaló fogások sejlének föl tépelődéseink mélyéről. Első nyilvánvaló kérdésünk a könyv olvastán így hangzik: regény-e az egyáltalán? Ha nem, akkor mi? Szövegszerkezetek sora, szerkezeti egységek fura, egymásba kapcsolódó kompozíciója bontakozik ki előttünk. Valamiféle miniuниверzum. Világmodell. A regényen általában végighalad, „átkel” az ember, a regény folyamatos emléknymokat hagy maga után. A regényben nemcsak a mozzanatok, az állóképek, montázsok szerepe, hanem a folyamatosság is fontos. Legyen a nézőpont mozgása akár lineáris, akár szaggatott, zezugos, labirintusszerű. Nem mondhat-

nánk, hogy a szerző tétlenül ment volna el eme szempontok mellett, de mintha mégis máshova helyezte volna a súlypontokat. Fontosnak vélte például a megalapozó jelleg, a továbbépíthetőség, továbbbírhatóság lehetőségeinek feszegetését. „Orvosságoskönyvként” felfogva azonban akár szigorú szerkezetbe préselt témaanyagként is szemlélhetjük. A témák sokáig kibonthatók, továbbbírhatók.

A tematika felől ugyancsak hangot kell adnunk azon érzésünknek, amely szerint az utóbbi évek kusza belmagyar fejleményei mintha neutralizálták volna a svábság fogalmát is. A schwab különleges történelmi-társadalmi, irodalmi-művészeti kultúrával rendelkező alosztálya a németnek mint világnyelvnek. Nemzetalkotó népcsoport, továbbá egy hazai kisebbség is. A „sváb” ennek disztintívalatlan változata. A szónak a zsidóval, a cigánnyal, kínnaival, arabbal stb. együtt ugyancsak pejoratív használata jellemző. A sváb azonban nem „ellenség”, így nem is túl izgalmas. A sváb güzülő, aprólékosan, mi több kisstílusú precíz, fősvény, az adósságaidat fillérezve számon tartó,



Kortárs Könyvkiadó
Budapest, 2001
141 oldal, 1960 Ft

kölcsönt csak mintha a fogát húznák, úgy – vagy úgy sem – adó alak. Idegen, ám ezidáig „idegenszívűnek” mégsem nevezetett szerzet. A sváb egy magával szembeni respektet is kikényszerítő fogalom. Ez a respekt azonban többnyire álságos. Önma-

gában a svábságáért a magyar nemigen tisztel senkit. Inkább lenézi, leszólja, lekezezi, főleg, ha az érintett akcentusos, nemzetiségi, népművelő lény.

Balogh Robert írásában mindezek révén is egy – térben, időben, fogalmi rendszerben hamisítatlan – sváb mikro-környezetben találjuk magunkat, ahol zajlik ugyan valamiféle világtörténelem, de csak oly módon, mintha valaki tőlünk roppant távol valamiféle asztalsarkára szerelt darálót hajtana, amelyen mákot, diót, esetleg mogorót darál. Valami sváb kalácsba valót. A történelem, a szociografikus karakter jel- és kulisszarendszere teljességgel kimaradt a műből. Előnyére, mert ezáltal egy költőien, azaz nyelvi alapokon kibontakozó szabad tér veszi körül a szereplőket, tárgyi környezetüket és az olvasót. A semmiben lebeg a földrajzi település mintaképe, egy Véménd nevű falu... A faluban lévő házak. Az ott lakó, főleg „sváb” emberek, akik között az ómama és az ópapa volna a főszereplő, ha rá nem ébrednénk egy szép oldalon, hogy maga a szerző formál jogot e poszt-ra. Ennyiben is költői, mi több, alanyi költői interpretációjú ez a kifejezésbeli különösségekben ugyancsak bővelkedő munka. A svábság alakjai között nemsváb kontúrok is fölsejlenek. Ők azok, akik elvárják, hogy a német magyarul beszéljen ebben az országban. Magyar legyen mindabban, amiben úgy dukál. Ugyanakkor nem tesz ki lehetővé a beolvasást. Kimondva-kimondatlanul, világosan tudatják a világgal, hogy ezen mindenki csak vesztené. Itt elég egy pusztán svábosan hangzó név, hogy valaki Árpád apánknak legfőljebb csak zabi-gereke lehessen.

Árpádsávós időkben a honi svábságnak a német nyelvhez tartozás identitást, a magyarnál mindenképpen tágasabb, mégsem irigylett, mivel elvesztett, elvesztegetett otthonot jelent. A zsebkendőnyi hely, ahol a *Schwab evangélium* életre kel, erről szól. Ennek egyfajta legendáriuma, mesészerű megélése, nyelvi, folklorisztikus, kultikus kegyhelye is. Emlékeztető lényegült, szaka-

dozott álomfolyam, amit az olvasó is félig hunyt szemmel szemlél, nem is annyira a bántó fények okán, mint inkább erőt akaráván venni a többértelműséggel társuló, szokatlan félhomályon. A kötetet a modern német képzőművészet különös jelenségének, a Dieter Rott Akadémia pécsi kiállításának kulisszái között lebonyolított könyvpremieren vehette szemügyre első ízben a közönség. Ebben a könyvhöz véletlenszerűen társult térben Beethoventől a holokausztig minden benne volt, ami az újkori németiséget érintheti. Ez a tér egyben a regény voltaképpen leigantentikusabb teréként volt beazonosítható.

A svábság mint olyan ennyiben elintéztnek is volna tekinthető, a „schwab” fogalomkör viszont nem. A fogalmi labirintushelyzet további megcsavarása az evangéliumos „evangéliom”, amellyel már akár egy végletesen elvont tudati síkra érkezhetünk. Persze, ha akár csak szemernyi értelme is volna ennek. Ha nem unnánk egy idő után ezt az ezoterikusnak tetsző, fura konstruktívizmust. A különben kalaplevételre készítő ügyes trükk a műfaj kitapinthatatlanságáról, ködszerűségéről szeretné elterelni a figyelmet azáltal, hogy amit jelez, szabadon értelmezhető. Lehet eredettörténet, azaz regény, de lehet az alcím szerinti Nagymamák Orvosságos Könyve is. Családilag használatos, ütött-kopott, mindenre jó, avított, de praktikus könyv, amelyben születési dátumok, tea-füvek, ráolvasások, imádságok, múltidéző sejtetések, leprélt ibolyák, négylevelű lóherék – egyszóval egyfajta őszerejű költészet alussza rebbenékeny álmát. Ebbe az álomba bele is gabalyodhat az olvasó. Az álom jelei, szimbólumai, történetcsirái, eseményei idővel amolyan „helyi érdekű útvesztővé”, átjárhatatlan mikrouniverzumná sűrűsödnek.

A mű, ahol csak lehet, túllép az elbeszélés szűköskén tetsző keretein, olykor elbeszéléssé válva képi, képzőművészeti, grafikai, tipográfiai eszközökkel téríti el a figyelmet a szövegről. A regénytér öntörvényű, külön világként mutatkozik meg. Álszociografikus kulisszák, adalékok és

jelmezek, különleges idő- és térképzetek váltják egymást. Jellegzetes rétegződés is megfigyelhető mindebben, akár csak a regényidő tagoltságában. Mindenképpen a regényesség javára szolgálnak a szerző eme manőverei, amelyek a nagyítóval is vizsgálható hitelesség, konkrétság látszatát hivatottak mindvégig fenntartani. Mégsincs olyan érzésünk, mintha az olvasottak valamiféle történelmi, szociológiai skanzenet akarnának megidézni. Még kevésbé a hazai svábság valamiféle megörökítését célozzák.

A szakrálisból profánba és egyben *schwabba* váltó evangélium egyszerre líra, próza, prózavers-költészet, tipográfiai és szövegkompozíciós játék. Ugyanakkor olyan szintér, amelyben természetesen élnek költészettel, legendával, tündéri trükkökkel teli, vérbő, egyben mégis áttetszően légies életüket a szereplők. Mindez többeket is találgatásokra készített Balogh mágikus, mitikus, a modern latin-amerikai prózák egyes képviselőire emlékeztető leleményeinek forrásvidékét illetően. Az autentikusság, a saját kútfő, a saját dokumentum és persze a saját áldokumentum szinte sehol sem vonható kétségbe. A szerző minden alkalmat megragad, hogy túl lépjen a verbalitáson, a leírható felszínen. Az áldokumentarizmustól sem riad vissza annak érdekében, hogy öntörvényű realitásként jelenítse meg evangéliomát. Van ebben persze valamiféle monodrámaszerűség is, a szerző otthonos a színház világában. A szöveg javára szolgáló „színpadias” manőverei nem ritkán egyenesen a groteszkbe torkollanak.

A szereplők maguk is groteszk alakok. Az ópapa olyan, mintha mozgó fabábu volna. Férfiasan, huszárként fickándozik a másik főszereplővel, az ómama-bábuval az idő félhomályos távlatába rejtett ágy szalmazsákján. Akár egy bábszínházban. Az ágy szalmazsákig csupaszított tereptárgy lesz, makettszerű terepasztal, játéktér. Az ópapa csákója a földön hever, a szomszéd-

asszony meg veri az utcai kaput. Magábanvaló, időtlen állókép. Valaha félredobta egy réges-rég élettelen kéz. Holott az ópapa végletesen komoly és eltökélt. Olyan, mint az időkoptatta, antik dinaszták, amikor legnagyobb történelmi tettüket művelve éppen utóduk nemzésén fáradoznak. Mindez sebbel-lobbal, élettelen, öntudatlanul és mégis valamiféle öreg deszkára festett, ásatag, régi kép ódonságával tűnik fel előttünk. Éppen csak lóra pattanni adódik némi idő, sürgősen elhagyni a tethelyet. Az evangélium e tekintetben fölöttébb játékos. Báb-jatékos.

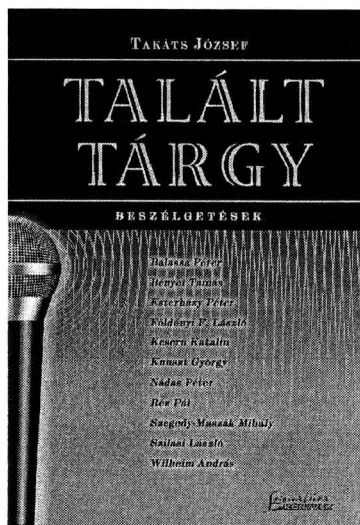
A kötetet ómama orvosságos könyvévé lényegítve nyilvánvaló, hogy végkövetkeztetéseink szinte csak képtelenek lehetnek. Sem a könyvnek, sem a történetnek nem lehet soha vége.

Itt-ott lineáris vonalvezetésű, másutt mozaikszerű, olykor girbe-gurba alakzatokat követő, heterogénnek tetsző elemekből megkonstruált organikus alkotás Balogh Robert munkája. A szerző költő voltára mindenekelőtt szóhasználatára vall. A többértelműség, a jelentéskombinációk, a keresztül-kasul olvashatóság csak javára válik az ilyen megalapozó munkának. Az egyedi tipográfiát, a darabos, szögletes kommunikatív szövegképet egyfajta baloghos, vidám stílromantika tetézi. A világ látványa világképpé válva ismét visszavetül, rátükröződik „eredetijére”. Ide-oda mozgó tükröképek keletkeznek. Interferenciák, egymásbahatások, egybekapcsolódások.

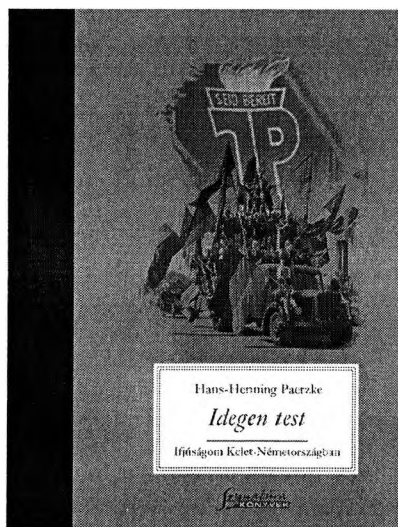
Arról is szól ez a könyv, hogy a lét hatalmas megsebzettsége vesz körül bennünket. A szakrális evangélium azonban a profán evangéliomot is megszentelni látszik a létezéshez tartozás üdvével. Ha profán üdv is ez, mégiscsak üdv, kegyelmi ajándék az alkotónak. Utalva fejtegetésünk elejére, nem mulaszthatjuk el nyomatékosítani: természetesen regényt olvastunk. Jó regényt.



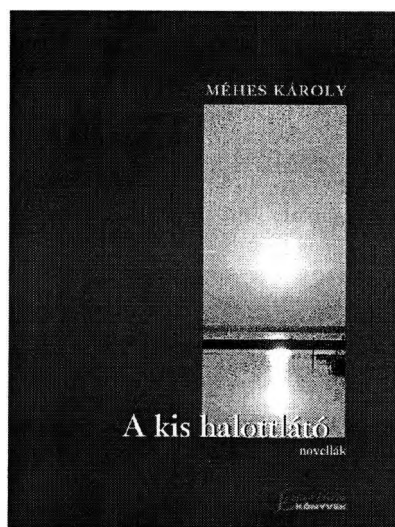
„A szabadságörületnek, az örömmek, a vadságnak és a bájnak, mindannak, ami Marc Martin szövegéből árad, a magyar nyelv a forrása.” *Nádas Péter*



„A *Talált tárgy* beszélgetései, bátran kijelenthető, műfajuk legkiemelkedőbb darabjai közül valók.” *Percz László*



„Hans-Henning Paetzkének van mit elmesélnie, és van fogékonysága a részletek iránt, hogy olyasmit is el tudjon beszélni, amit pusztán fantáziával nem tudott volna elővarázsolni.” *Konrád György*



„...a magyar novellisztika legjobb hagyományait követi finom, ironikus, klaszikusan szerkesztett szövegei régóta az élvonalban vannak.” *Kálmán C. György*